

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ნონა ქეცბაია

სამშენებლო ლექსიკა
მეგრულში

თბილისი
2017

მონოგრაფიაში წარმოდგენილია მეგრული დიალექტური ლექსიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი უბნის – სამშენებლო ლექსიკის, სემანტიკური და სტრუქტურული ანალიზი.

წიგნი განკუთვნილია ქართველური ლექსიკით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

რედაქტორი საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული
აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი,
პროფ. ვ. შენგელია

რეცენზენტები: პროფ. ვ. ახალაია,
პროფ. მ. ნაჭყებია,
პროფ. რ. შეროზია

ტექნიკური რედაქტორი ლ. ვაშაკიძე
კომპიუტერული უზრუნველყოფა თ. გაბროშვილი

შინაარსი

შესავალი	7
--------------------	---

თავი პირველი

მეგრული სამშენებლო ლექსიკა თემატური ჯგუფების მიხედვით

§ 1.	ნაგებობათა ზოგადი სახელები	11
§ 2.	სახლის განყოფილებათა აღმნიშვნელი ლექსიკა	30
§ 3.	სახლის ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკა	36
§ 4.	ესო-გარემოსთან დაკავშირებული ლექსიკა	58
§ 5.	სამშენებლო მასალასთან დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულები.	65
§ 6.	სამშენებლო იარაღთა აღმნიშვნელი ლექსიკა	74
§ 7.	ხელობის აღმნიშვნელი ტერმინები	84
§ 8.	საზომ ერთეულთა აღმნიშვნელი ტერმინები	87
§ 9.	მშენებლობასთან დაკავშირებული ზმნები მეგრულში	89

თავი მეორე

მეგრული სამშენებლო ლექსიკა წარმოების თვალსაზრისით

§ 1.	აფიქსაციის გზით მიღებული ტერმინები მეგრულ სა- მშენებლო ლექსიკაში	100
§ 2.	კომპოზიტები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში	105
§ 3.	შესიტყვებები	107
§ 4.	მეტაფორული სამშენებლო ტერმინები	108
§ 5.	პოლისემია მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში	112

თავი მესამე

მეგრული სამშენებლო ლექსიკის წარმომავლობის საკითხები

§ 1.	საერთოქართველური ლექსიკა	115
§ 2.	საკუთრივ მეგრული ლექსიკური ერთეულები	126
§ 3.	ნასესხები სიტყვები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში . .	129
ა)	ქართული სალიტერატურო ენიდან მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში შემოსული ლექსიკური ერთეულები	131
ბ)	აფხაზური ენიდან შემოსული სამშენებლო ლექსიკური ერთეულები მეგრულში	134
გ)	არაბულ-თურქულ-სპარსული სიტყვები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში	137
დ)	რუსული ენიდან ნასესხები სამშენებლო ლექსიკური ერთეულები მეგრულში	140
	და ს კ ე ნ ა	143
	გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ უ ლ ი ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა	149
ა)	გამოკედეები	149
ბ)	ლექსიკონები	153
გ)	ტექსტები	154
	რ ე ზ ი უ მ ე (რუსულ ენაზე)	155

შესავალი

ენის ლექსიკური შედგენილობის დარგობრივ შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც ენათმეცნიერული თვალსაზრისით, ისე ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის სრულყოფილად შესწავლისათვის, რადგან ეს ლექსიკა მკვიდროდაა დაკავშირებული ხალხის ყოფა-ცხოვრებასა და შეხედულებებთან; აქ ხშირად გამოვლინდება ფაქტები, რომლებიც „დიდ კულტურულ-ისტორიულ ინტერესს აღძრავენ და რომელთაც თანამედროვეობისათვის აქტუალური მნიშვნელობა აქვთ“ (არნ. ჩიქობავა).

ნაშრომში წარმოდგენილია ზანური ენის მეგრული დიალექტის სამშენებლო ლექსიკის სრული და სისტემური ანალიზის ცდა.

მშენებლობა ძველთაგანვე ადამიანის საქმიანობის უმნიშვნელოვანესი დარგი ყოფილა საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე. ამასთან არის დაკავშირებული ის მდიდარი სამშენებლო ლექსიკაც, რომელიც ქართველ ხალხს, საქართველოს ყველა კუთხეს შეუქმნია.

თითოეული ქართველური ენა-დიალექტის, მათ შორის მეგრული დიალექტის, ლექსიკის შესწავლას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება როგორც ქართველურ ენათა ისტორიის თვალსაზრისით, ასევე ქართული სალიტერატურო ენის გამდიდრებისა და ტერმინოლოგიის დამუშავებისათვის. ეს, ბუნებრივია, ეხება სამშენებლო ლექსიკასაც.

მეგრულ-ლაზური ლექსიკისათვის კარგა ხნის წინ, XVII საუკუნეში თურქ მოგზაურს, ევლია ჩელების, მიუქცევია ეურადლება. მას თავის „მოგზაურობის წიგნში“ ცალკე თავად გამოყოფილი აქვს „მეგრული ენა“.

აქ ერთ მეგრულ ფრაზაში ძალიან დამახინჯებული სახით წარმოდგენილია ჰათმა „ქვა“ (ჩელები 1977, 333).

XVII საუკუნეში სამეგრელოს ეწვივნენ კათოლიკე-მისიონერი არქანჯელი ლამბერტი და ცნობილი მოგზაური კარბინი, რომელთა ნაშრომებშიც ეხედებით მეგრულ სიტყვებს, თუმცა მათ უფრო მეგრული ტრადიციები აინტერესებდათ, ვიდრე მეგრული დიალექტი.

რამდენიმე სამშენებლო ტერმინი დაფიქსირებულია XVIII საუკუნის გერმანელი მოგზაურის, პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრის ი. გიულდენშტედტის წიგნში „მოგზაურობა საქართველოში“. მის ერთ განყოფილებაში „კავკასიაში ხმარებული ენების შედარებითი სიტყვათა კონები“ ქართველურ ენათა მასალასაც ეხედებით. სიტყვები დალაგებულია შინაარსის მიხედვით. მათ შორის წარმოდგენილია მეგრული სამშენებლო ლექსიკური ერთეულებიც: ქვიშა „ქვიშა“, ქუა „ქუა“, კირი „კირი“, კინა „რკინა“, ჯა „ხე“ [Tka] (გიულდენშტედტი 1964: 310).

ერთ-ერთი ქვეთავი, „ენა, რომელზედაც ლაპარაკობენ პროვინცია სამეგრელოში“, წარმოადგენს მოგზაურის მიერ ჩაწერილ ფრაზებს, რომლებშიც სამშენებლო ლექსიკიდან გვხვდება მხოლოდ ერთი სიტყვა ქუა „ქუა“, ისიც შედარების მიზნითაა ნახმარი: ძვალეფი მანგარი რე, მეუჭო ქუა „ძვლები მაგარია, როგორც ქუა“.

მეგრული დიალექტის, კერძოდ, მისი ლექსიკის შესწავლის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვით ა. ცაგარელს, პ. ჭარაიას, ნ. მარს, ი. ყიფშიძეს, ი. ჯავახიშვილს, არნ. ჩიქობავას და სხვებს.

შედარებითი თვალსაზრისით მეგრულ ლექსიკას განიხილავენ ტ. გუდავა, კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, პ. ფენრიხი, მ. ანდრონიკაშვილი, თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, მ. ჩუხუა და სხვები.

ზანური ლექსიკის დარგობრივ შესწავლას მიეძღვნა რამდენიმე სადისერტაციო ნაშრომი: მ. სალიას „მეთევზეობის ლექსიკა ზანურში“, ნ. გულუას „მეფრინველეობის ლექსიკა ზანურში“, მ. ბუკიას „მეცხენეობისა და ცხენოსნობის ლექსიკა ზანურში“.

სამშენებლო საქმესთან დაკავშირებული ლექსიკა, როგორც აღინიშნა, ენის სიტყვიერი მარაგის ერთ-ერთი დიდი და საყურადღებო უბანია, რომლის ერთი ნაწილი წარმოდგენილია ივ. ჯავახიშვილის ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შეკრებილი შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის მასალების პირველ

ტომში. აქ, საქართველოს სხვა კუთხეებთან ერთად, წარმოდგენილია ზემო და ქვემო სამეგრელოში შეკრებილი ლექსიკაც. მართალია, მასალა ვრცელი არ არის, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვანია როგორც ამგვარი ლექსიკის პირველი და სისტემური სახის ფიქსაცია.

მეგრული სამშენებლო ლექსიკის მასალა (ხშირად მისი ანალიზიც) წარმოდგენილია ი. ყიფშიძის, პ. ჭარაიას, გ. ელიავას, დ. ფიფიას, ბ. კილანავას, ო. ქაჯაიას ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომებში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ო. ქაჯაიას სამცხე-მთიანი „მეგრულ-ქართული ლექსიკონი“. მეგრული სამშენებლო ლექსიკის ფიქსაციის თვალსაზრისით აღსანიშნავია ი. ყიფშიძის, მ. ხუბუას, კ. სამუშიას მიერ გამოქვეყნებული ტექსტები, მაგრამ სრულად მეგრული ლექსიკა (მათ შორის სამშენებლო ტერმინოლოგიაც) აქამდე არ ყოფილა განხილული.

რ. ჩხენკელის სტატიები და სადისერტაციო ნაშრომი ეძღვნება სამშენებლო ლექსიკას ქართულში. მასში ხშირად მოხმობილია მეგრული მასალაც, მაგრამ ამას სისტემური ხასიათი არა აქვს.

მეგრული დიალექტის სამშენებლო ლექსიკას ახასიათებს ყველა ის თავისებურება, რომელიც, საზოგადოდ, ლექსიკისათვის და, კერძოდ, სპეციალური ლექსიკისათვის არის დამახასიათებელი როგორც სტრუქტურული, ისე სემანტიკური თვალსაზრისით.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია მეგრული სამშენებლო ლექსიკის, შეძლებისდაგვარად, სრული აღწერა, კლასიფიკაცია, ძირითადი სიტყვაწარმოებითი მოდელების გამოყოფა და ამ ლექსიკის წარმომავლობის საკითხების გაშუქება ლაზურის, ასევე, სხვა ქართველური ენა-დიალექტების გათვალისწინებით, აგრეთვე, ნასესხები მასალის გამოვლენა-ანალიზი (სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაზე დამყარებით).

ჩვენს ნაშრომში არსებული სამეცნიერო ლიტერატურისა და ლექსიკონების გამოყენების საფუძველზე წარმოდგენილია მეგრული სამშენებლო ლექსიკის საკმაოდ ვრცელი და-

ხასიათება. ანალიზისას გამოყენებულია საკუთარი მასალაც,* რომლის ნაწილი მოვიპოვეთ აფხაზეთიდან (კერძოდ, გალის, ოჩამჩირის, სოხუმის რაიონებიდან) იძულებით გადაადგილებულ პირთაგან. ჩვენი მასალა წალენჯიხის, ზუგდიდის, ხობის, ჩხოროწყუს, მარტვილის რაიონებშიც არის მოძიებული.

მიუხედავად იმისა, რომ ნაშრომში გაცილებით მეტი მეგრული სამშენებლო სიტყვებია ანალიზის საგანი, ვიდრე აქამდე სამეცნიერო ლიტერატურაში გვქონდა, ჩვენ მაინც არ უფიქრობთ, რომ სრულად ამოვწურეთ სათანადო მასალა. ამ მხრივ მუშაობის გაგრძელებას შემდგომშიც ვაპირებთ. უფიქრობთ, სხვა მკვლევარებიც კიდევ ბევრ ახალ მასალას მოიპოვებენ, ან უკვე გაანალიზებულ სიტყვებს განსხვავებული ანალიზის საგნად გახდიან.

* ლექსიკონებიდან და გამოქვეყნებული ტექსტებიდან მოხმობილი მასალა მითითებულია. საკუთარი მასალა წარმოდგენილია მითითების გარეშე.

თავი I. მეგრული სამშენებლო ლექსიკა თემატური ჯგუფების მიხედვით

§ 1. ნაგებობათა ზოგადი სახელები

ა) ცუდე

ქართული ეთნოგრაფიული სინამდვილის შესახებ გამოკვლევათა საფუძველზე შესაძლებელი ხდება საცხოვრებელი სახლის ძირითადი ტიპების დადგენა, რომლებიც გვხვდება ამჟამად ან გავრცელებული იყო ფეოდალურ და წინა პერიოდის საქართველოში. აკად. გ. ნიჭიაი აღნიშნავს, რომ საქართველოში საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა შესწავლის შედეგად დადგენილია სახლების ორი ტიპი: ერთია დასავლურ-ქართული, ხის ნაგებობის სახით, კვადრატული გეგმით, შეაცეცხლით, ორფერდა და ოთხფერდა სახურავით, კედლის შუა მოთავსებული კარით, მეორეა – აღმოსავლურ-ქართული ქვის ნაგებობის სახით, რომელიც გეგმით ასევე კვადრატულია, შეაცეცხლით (ნიჭიაი 1941: 15).

საცხოვრებელი სახლების კლასიფიკაცია შემდეგნაირად წარმოგვიდგება: მოწნული ფაცხა სახლი; ჯარგვალი სახლი; ფიტა ანუ ბოყვიანი სახლი; ოდაფიცრებით ნაგები სახლი ორ ან ოთხფერდა სახურავიანი; შერეული მასალით ნაგები, ბრტყელბანიანი სახლი, ქვით ნაგები რთულგადახურვიანი და მრავალსართულიანი კოშკურა სახლი, ვერტიკალურად დანაწევრებული ფართით.

ზემოთ დასახელებულ სახეობათა შორის ყოველი მათგანი ქვეჯგუფებად არის დაყოფილი სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით (ბაგრატიონ-დავითაშვილი 2004: 57).

სამეგრელოს რეგიონში საცხოვრებლის ყველაზე ადრეულ ფორმად მიიჩნეულია წნული ფაცხა და მარტივი ჯარგვალი.

ზანური ენის მეგრულ დიალექტში ადამიანთა საცხოვრებელი შენობის ზოგადი სახელია ცუდე „სახლი“.

არნ. ჩიქობავა მეგრულ ცუდე-ს უკავშირებს ქართულ ყუდ-ს, რომელიც წარმოადგენილია სიტყვებში საყუდელი „სადგომი, თავშესაფარი“ და ქვა-ყუდე „ქვის სახლი“ (ჩიქობავა 1936: 19).

მეგრული **ძუდე** და ქართული **ყუდ-** ეტიმოლოგიურად უნდა უკავშირდებოდეს სვანურ **ჟუედ-ს**, რომელიც გვაქვს სიტყვაში **ჟუედი** „მეუდრო წენარი“ (ჩანტლაძე 1974: 169).

ირო ართი კონიში **ძუდეს** ეგვინია ნგარა „ყოველთვის ერთი კაცის სახლში არ იქნებო ტირილი“ (ქსს II 1991: 429).

ქიმიდესზე ჩქიმი **ძუდე**, არძა ჭუბური დო ჭყონი „მოიტანეს ჩემი სახლი, ყველა მუხისა და წაბლის“ (ქსპმ 1971: 105).

ძუდე წყარც აშადგდ დო გორდ ყაყალანდღ ქვინც „სახლი წყალში იდგა და ფსკერში ბაყაყი ყოყინებდა (სამუშია 1979: 95).

სახლის ტიპთა აღმნიშვნელ ტერმინთა უმრავლესობა **ძუდე-ს** უკავშირდება:

ნოძუდია „პატარა სახლი, სახლუკა, ძეკლი სახლი“.

ართი **ნოძუდია** ქიგეუდგუ „ერთი პატარა სახლი უდგას“ (ქაჯაია 2002: 98).

ზოგი ტერმინი კომპოზიტს ან შესიტყვებას წარმოადგენს და მიღებულია **ძუდე** სიტყვის შეერთებით სხვა სახელთან:

დუდძუდე (დუდი „თავი“ + **ძუდე** „სახლი“) „თავსახლი, მთავარი სახლი“ (ქაჯაია 2001: 513).

გოდორძუდე „დაუმთავრებელი სახლი“.

გოდორძუდე მხოლოდ კედლებამოყვანილი, კარ-ფანჯარა ჩაუსმელი და იატაკდაუგებელი სახლია, რომელშიც ცხოვრება არ შეიძლება (ქაჯაია 2001: 370)

კიდაძუდე (კიდა „კედელი“ + **ძუდე** „სახლი“) „იგივე გოდორძუდე“.

ძუდე-ჯიხური „სახლი-ჯიხური, ძელური სახლი“.

ეს არის ჯარგელური სახლის ერთ-ერთი ტიპი. ჯიხურს ოთხივე ყურეში გასაჭერეტი ჰქონდა. ცხადია, რომ იგი თავდაცვითი ფუნქციის მატარებელი იყო. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს სახლი უფრო აღრინდელი ფორმა უნდა იყოს საცხოვრებლისა (ბაგრატიონ-დავითაშვილი 2004: 58).

ჯიხური გვხვდება ქართული ენის გურულსა და იმერულ დიალექტებშიც და აღნიშნავს ერთოთახიან სახლს შუა ცეცხლითა და ერდოთი (ჩხენკელი 1988: 10).

გინს ქექერეხაბაკანა **ეუდე-ჯიხურიში** კუნთხუსუ დო თე-
ქი ქენახუნენა „ხოს მიუკეთებენ (მიუღაგებენ) ძელურის
(სახლ-ჯიხურის) კუთხეს და იქ მასვამენ (ქაჯაია 2002: 233).

წიკარაში ეუდე „ბოციანი სახლის ერთ-ერთი სახეობა“
(მასალები 1976: 394; ბაგრატიონ-დავითაშვილი 2004: 59).

ეს იყო ორთელნიანი სახლი. საჯალაბოს წინ იყო წიკა-
რი ანუ სასტუმრო.

უნდა აღინიშნოს, რომ მოხრობელთა მიერ სხვადასხვა
ტერმინით აღნიშნული სახლების ვარიანტები არ ცვლის მათ
ძირითად ტიპოლოგიას, მხოლოდ აზუსტებს ზოგიერთ დე-
ტალს ან კონსტრუქციულ ელემენტს.

განიშ ეუდე (ზედმიწ. „განის სახლი“) „საგანგებოდ და-
ხერხილი ფიცრებისაგან ნაგები სახლი, ერთოთახიანი (ელიავა
1997).

ჯინჯ ეუდე (ჯინჯი „ძირი + ეუდე „სახლი“) „ძირი სახლი“.

მოღარათეს **ჯინჯი ეუდეშა** „წამოვიდნენ ძირ (ფუძე) სა-
ხლში (ქის 1991: 160).

ფარაკა ეუდე „ფარაკა სახლი“.

ეს არის სახლი, რომელიც მხოლოდ ოთხი კედელია და
სხვა არაფერი.

ართი **ფარაკა ეუდე** მეუდგუ დო მეტი მეუენი ვაულუ
„ერთი ცარიელი სახლი უღვას და მეტი არაფერი აქვს (ქაჯაია
2002: 84) (მდრ. ქიზიყ. **ფარაქალე** „ფიცრული სახლის მკიდ-
რო კედელი“).

ანგურაშ ეუდე (ანგურა „აგური“) „აგურის სახლი“.

ქუაშ ეუდე „ქვის სახლი“.

ძველად იშვიათად აშენებდნენ ქვის სახლს. საშენ მასა-
ლად ხმარობდნენ განსაკუთრებული ჯიშის ქვას, რომელსაც
ქვის მტეხელები ტეხდნენ და შემდეგ თლიდნენ. კალატოზები
აშენებდნენ ოთხ კედელს. დანარჩენ საქმეებს კი ხუროები
ასრულებდნენ (მასალები 1976: 392).

ქუაშ ხიბილი ეუდე „ქეთიკირის სახლი“ (ქაჯაია 2002: 156).

ფიცაეუდე „ფიცრული სახლი“. ფიცაეუდეს უწოდებდნენ
ფიცრებით ნაგებ სახლს (ქაჯაია 2002: 232).

დარბაზეუდე „დარბაზიანი სახლი“. სახლი, რომლის-
თვისაც დამახასიათებელია დედაბოძი და გვირგვინი. ნახევ-
რადმიწერი ნაგებობა (ჩხენკელი 1988: 9).

მასალებში საქართველოს შინამრეწველობისა და ხე-
ლოსნობის ისტორიისათვის **დარბაზ ეუდე** ასეა განმარტებუ-
ლი: დარბაზი სახლის რაიმე ცალკე ფორმა კი არ იყო, არა-
მედ დიდ სახლს ერქვა. **დარბაზ ეუდე** უნდა ყოფილიყო ძა-
ლიან დიდი და ყურდაფსკნილი. სახლი შედგებოდა სხვადას-
ხვა დანიშნულების ოთახებისაგან. კედლები უნდა ასულიყო
3-4 არშინის სიმაღლეზე (მასალები 1976: 396).

პალატიან ეუდე „ორსართულიანი „პალატიანი“ სახლი“
პალატიან სახლს უწოდებდნენ ისეთ სახლს, რომლის პირვე-
ლი სართული ქვის იყო და ზემოდან ედგა ყურდაფსკნილი
სახლი, ან საერთოდ ქვისგან იყო ნაგები (მასალები 1976: 397).

გ. ელიაშვილს განმარტებით, მეგრულში **პალატი** აღნიშ-
ნავს „ორსართულიანი სახლის ქვედა სართულს“ (ელიაშვი-
ლი 1997: 260).

დოდგუმილი ეუდე (ზედმიწ. „დადგმული სახლი“). ეს
იყო მოგრძო შენობა და სამხრეთით ზევითა კედელში ჰქონდა
ოთხკუთხედად ამოჭრილი სარკმელი, საიდანაც შენობაში შე-
დიოდა შუქი. ამას **სასინდოს** („სასინათლო“) ეძახდნენ.

დოდგუმილი ეუდე ამ შენობას იმიტომ ერქვა, რომ ოსხი-
რი (სადირკველი) პირდაპირ მიწაზე იდგა (მასალები 1976: 394).

საწმინდო ეუდე ზედმიწ. „სტუმრის მისაღები სახლი“,
„სუფთა სახლი“, **საწმინდო ეუდე**-ს გარდა გლეხს ჰქონდა
ფაცხა, სადაც ჭამდა და იძინებდა (მასალები 1976: 392).

ფარღალალა ეუდე „ისეთი სახლი, რომლის კედლებში
ღია ადგილები, ჭუჭრუჭანები ჩანს. არამჭიდროდ ნაგები სახლი“.

ჩუქურთმიან ეუდე „ჩუქურთმიანი სახლი“. ამ ტიპის
სახლს ჩუქურთმიანი უნდა ჰქონოდა სვეტები, ან ჭერის სა-
რტყელი, ან კარების თავი. ჩუქურთმის სახე წარმოადგენდა
ან წვრილად დაწნულ თმას, ან დაგრესილ თოქს, ან ამო-
ჭრილ ყვავილებს და სხვადასხვანაირ ფიგურებს (მასალები
1976: 358).

ჯინჯალე || ჯინჯ სუდე „ფუქის სახლი, ფუქესახლი (ქაჯაია 2002: 616).

არფიშ სუდე „ფიცრული სახლი“. ამ ტიპის სახლში კედლის ფიცრები აფრებშია ჩასმული. იგი ბოყვიანი სახლია (ჩხენკელი 1988: 13).

ოღაჩირე || ოღაჩხრე სუდე || საბზადე სუდე || ქუნა „სამზარეულო, სამზადი სახლი“.

ძველად იყო ორთელისანი ქუნა-სახლი. ერთი თვალი (ოთახი) გათვალისწინებული იყო საჭმლის დასამზადებლად, ხოლო მეორე – იატაკდაგებული – დასაძინებლად. ძველად სამზად სახლში (ქუნაში) ჭრეის (კოჭობის) ან სხვათა ჩამოსადებად აკეთებდნენ ფითონს – თაროს (ქაჯაია 2002ა, 568).

ქუნაშა გამომიძუნეს, ბილიო გაგომითირეს. „სამზარეულოში შემეყანეს, საცვალი გამომიკვალეს“ (ქხს, 1975: 270).

ვეზირეფქ შეხვადეს დო საბზადიშა გამიძუნეს „ვეზირეზი შეხვდნენ და სამზარეულოში შეიყანეს“ (ხუბუა 1937: 270).

გულუა საბზადიშე „აშ მორთია“, – დოუძახეს „გულუას სამზარეულოდან „აქ მოდიო“ – დაუძახეს“ (სამეშია 1990: 95).

ქორიატა „მაღალი სახლი“ (მასალები 1976: 381). მეგრულში ამ ტიპის სახლს ქორიატა-ს გარდა სხვა ტერმინიც აღნიშნავს – ქარიანტელცალი სუდე.

მაღალ და ღამას სახლს დვორეცსაც უწოდებენ.

ჯგირი დვორეცი ქოძირე „კარგი სასახლე ნახა“ (ქხს 1991: 214). ჯგირი დვორეცი ქოძირე „კარგი სასახლე ნახა“ (ქხს 1991: 214).

პიტაფიცარიშ სუდე || პიტაფიცარა „მოკლე, ნათალი ფიცრებისაგან აგებული სახლი“ (ორღუაფულა ფიცარიშ სუდე).

საგანგებოდ გათლილ ფიცარს პიტა ფიცარი ერქვა, ხოლო ამით აგებულ მიწის იატაკიან, უბუხრო და უსარკმლო სახლს პიტაფიცარიშ სუდე „პიტაფიცრის სახლი“ ანუ პიტაფიცარა ერქვა (მასალები 1976: 379, ჩხენკელი 1988: 12).

სკვილ სუდე „ეურდაფსკენილი სახლი, ჭდეული ან ქილიქინი სახლი“.

ამ ტიპის სახლის ასაგებად საჭირო იყო შემდეგი მასალა: ფიცრები, ოთხი სარტყელი, ოთხი საძირკველი, ბოყვები, ჩარჩოები, კაკუტები, ოცხონური (ოთხკუთხედად გათლილი ხე), ვაცი, სათავე, ჭოკები, თხილის წნელი დაბურული (მცენარე) (მასალები 1976: 396).

მეგრულში ადამიანთა საცხოვრებელი შენობის აღმნიშვნელად **ძუდე**-ს გარდა, გვხვდება სხვა ტერმინებიც, რომელთაც ზოგჯერ უფრო ფართო მნიშვნელობაც აქვთ:

ოხორი „სახლი, სასახლე, სახლობა, ესო-კარი“ (ელიავა 1987: 259).

ოხორის ფულუნდესია დო სამუარხოს იჩიებუდესია „სასახლეში მაღაყდნენ და სამოახლოში კი ლაპარაკობდნენო“ (ქხს 1991. II: 441). ევრე ჰავაში სოფელი რე, ვარე ინა ოხორუ „იქით ქესატი სოფელია, სამოსახლოდ უვარგისია“ (ქხს 1979: 110).

ხორუა || **ხორუვა** || **მახორობა** „სახლ-კარი, სახლობა, სასახლე“ (ქაჯაია 2002 ბ, 572).

გეგზოფუ ნდიიში **ხორუა-მახორობა** დო ღალა ქუდუუგჟ „აილო დეეების სახლი და წაღება დააპირა (დაიწყო)“ (ყიფშიძე 1994: 221).

დიო კოჩიშ **ხორუაშა** თოლი ვე მიუეგამუ „ჯერ კაცის სახლი არ დაუნახავს“ (ყიფშიძე 1994: 261).

მოუძინა **მახორობას**, ორტყვინი დო ბაღჩა-ყანას „მოუემატებ ესო-სახლსა, ბოსტანსა და ბაღჩა-ყანას“ (ქხამ 1971: 34).

დეპატრონგ ქუჩუღიაქ დემიშ **ხორუა-მახორობას** „დაეპატრონა ქუჩუღია დევის სახლ-კარს (ხუბუა: 81).

დოხორე || **დოხორი** „სასახლე, სამოსახლო ადგილი, დიდებულთა სახლი“.

მეეხოლგ ნდიეფიში **დოხორესე** „მიუახლოვდა დეეების სამოსახლოს“ (ყიფშიძე 1994: 236).

დოხორეფი ქიგებდგით, სორე ჯარგვალი დო ფაცხა „სასახლეები დაედგით, სადაა ძელური და ფაცხა“ (ქხს 1979: 166).

ჩქი უკეთენთ დოხორემს ნგერეფი დო ჯოღორემს „იყენე უშენებთ სასახლეებს მგლებსა და ძაღლებს“ (ბხს I, 1975: 295).

თი „სახლი, ოჯახი“

სქანი თიშა მემირთუმ „შენს სახლში მივსულვარ“ (ქხს 1975: 65).

ქიმიოდირთეს ართი დიდი თის „მიადგენენ ერთ დიდ სახლს“ (ქს 1991: 92).

ჩქიმი თის ოკო დინორდასია „ჩქემს ოჯახში უნდა იდგესო“ (ქს 1975: 52).

იში თის ფოლოგონილათილი მუთა იპალუენია „მის სახლში წლიქიანი არარა მოიძებნებაო“ (ქს 1991: 429).

სადგომი || სადგემი || სადგემზე „სადგომი, ბინა, შენობა, ოჯახი“.

ხენწიფესზე გეუდგელდ ართი სადგემი „ხელმწიფეს ელგა ერთი სახლი“ (ქს 1991: 28).

კო(ვ) ვე მინაშ ქვანდ თი სადგემიშა „არავის არ უშეგებდა ამ სახლში“ (ეიფშიძე 1991: 267).

ხენწეფეში ბოშიქვ დეენქეშ თი სადგემიში მინუელა „ხელმწიფის ბიჭმა დაიწემა იმ სახლში შესელა“ (ეიფშიძე 1994: 267).

მულარენჯი || მილარენჯი „სადგომი, ბინა“ (ქაჯაია 2002ა, 332).

ბრელი უღუენია მულარენჯი, ოცხოვრებელი სადგემეყი „ბევრი აქეთ სადგომი, საცხოვრებელი ბინები (სადგომები) (ქაჯაია 2002ა: 332).

ბინა „საცხოვრებელი, ცალკე სადგომი“

ომანე რე ჩქიმი ბინა „ბუნაგია წემი ბინა (ქს 1975: 301). ახავაია ჩქიმი რინა, ფაცხა ვამილე დო ბინა „ვაი, ვაი წემი ყოფნა, ფაცხა არა მაქეს და ბინა“ (ქს 1979: 56).

მერჩქინელი თაქ უღ ბინა, ვარა მუშენ იყი გლახა „ბინა აქ „აქეთ მიწენილი, ან რატომ იქნება ცუდი? “ (ქს 1971: 17).

გირჩენო, ბაბა, ადგილიშა, ბინა გაფნა ოგორუუ! „გირჩეო, მამასავით, ადგილი მონახეთ, ბინა გაქეთ მოსაძებნი“ (ქს 1979: 110).

მეგრელები ოდიოგანევე სამშენებლო საქმის განთქმული ოსტატები იყვნენ.

ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებასთან ერთად უფრო იხვეწებოდა სამშენებლო ხელოვნება სამეგრელოში. შესაბამისად, მკვიდრდებოდა სამშენებლო ტერმინოლოგია მეგრულ დიალექტში.

მეგრულმა საცხოვრებელმა თავისი მრავალსაუკუნოვანი არსებობის მანძილზე ბევრი ცვლილება განიცადა. ეს შეეხო სახლის ტიპთა ჩამოყალიბებასაც.

მაქიდორა || მაქდორა || მაქჯდორა „სასტუმრო სახლი“. **მაქიდორას** უწოდებდნენ ბოძებზე შეყენებულ აივნთან, ორ-სამ ოთახიან ფიცხულ სახლს, ოდას. გ. ელიაშვილს აზრით, ტერმინი ოდა შემოსულია – ის შეენაცვლა ძველ სახელწოდებას **მაქჯდორა** (ელიაშვილი 1997: 207).

მეგრულში **მაქდორი** აივანსაც ნიშნავდა.

ფაცხა „დაწეული ღობური საცხოვრებელი სახლი“, ფაცხა-სახლი ძველად ძალიან ხშირი იყო. როგორც სახლისათვის, ისევე დააწყოფდნენ ოსხირებს. ოსხირის ზეეითა პირზე ახლო-ახლო ამოჭრილი იყო ღრმულები, მასში გათლილ წაბლის მესრებს აყენებდნენ. ფაცხას ორი ან სამი არშინი სიმაღლე ჰქონდა. ფაცხას ღობავდნენ იელის, შქერის, ბჟოლის ან თხილის წნელებით. კედლებს შელესავდნენ ტალახში აზეღილი ქატოთი, რომელსაც ალეს უწოდებდნენ. ხურავდნენ გვიმრით, ისლით ან ხაიათი. ამის შემდეგ ფაცხას ტალახით გალესავდნენ და კარს შეაბამდნენ. ფაცხის ასაშენებლად საჭირო იყო შემდეგი მასალა: ტალახი, ქატო, გვიმრა, ისლი, წკნელები და ძელები. ფაცხა ორი თვალი თუ იყო, გრძლად იქნებოდა გადახურული, თუ ფაცხა ერთთვლიანი იყო, მაშინ მისი სახურავი ლამაზად, მრგვლად იყო მოყვანილი (მასალე-ბი 1976: 386).

ფაცხას ღობუნდეს დო ყუდეს ალექეთუნდეს „ფაცხას ღობავდნენ და სახლს სხვათა შორის აკეთებდნენ (ქხს 1991: 447).

ოზიმალო სი მიქ მერწ შხეაშ ყუდე დო ფაცხა?! გასაზომად შენ ვინ მოგცა სხვისი სახლი და ფაცხა?! (ქხს 1979: 53).

ართი მინდორხე აკა ხვალე ფაცხა ქოძირესე „ერთ მინდორზე მარტოკა ფაცხა დაინახეს“ (ყიფშიძე 1994: 267).

მიფორს ფაცხა მარგალიში, მოფუნაფილი ფარგალიში „მიყვარს ფაცხა მეგრული („მეგრელის“), გამოყვანილი ფარგლით“ (ქხს. I 1975: 318).

სამეგრელოში გაერცელებული იყო ფაცხის სხვადასხვა სახეობა – ფორმისა და დანიშნულების მიხედვით:

კუჭულაში ფაცხა | კუნჭულა „ფაცხის ერთ-ერთი სახეობა“.

ამ ტიპის ფაცხის სახურავი ღამაზად, მრგვლად იყო მოყვანილი. სანთასთან მას ჰქონდა კუჭული (ქონორი). ამიტომ ასეთ ფაცხას კუჭულაში ფაცხას უწოდებდნენ (მასალე-ბი, 1976: 386; ქაჯაია 2002: 168).

სატიბა ფაცხა „საცხოვრებელი ფაცხა“ (მასალეები 1976: 386).

საპაგო ფაცხა „სასტუმრო ფაცხა“.

მას ტალახით არ ლესავდნენ. თხილის წკნელს გა-თლლიდნენ და იმით ღობავდნენ ირგვლივ ღამაზად. სხვა რაიმე განმასხვავებელი მას არ ჰქონდა (მასალეები 1976: 386).

ოდა „ბოძებზე დადგმული ფიცრული სახლი“.

ძველებური ოდა მაინც(ღამაინც) დიდად განსხვავებული არ იყო წინანდელი ძირს დადგმული სახლებისაგან. ოდის-თვის თავდაპირველად იყენებდნენ ძველი სახლის მოკლე ფიცრებს, ხერხი რომ შემოვიდა, შემდეგ დაიწყეს ფიცრების დახერხვა. ოსხირებს დახერხავდნენ, გათლიდნენ დააწყობ-დნენ.

ძველებური ოდეებიც ბოყეებით (აფრა, ჩარჩო, რომელ-შიც კედლის ფიცრებია ჩასმული) იყო აშენებული. ფიცრების გადაბმა (ფიცარიში სქულა) უფრო გვიან შემოვიდა. ოდას ერთ არშინამდე მაღლა ბოკონებზე (სახლის სადგამი ბოძი) დააყენებდნენ. მაშინ არშინზე უფრო მაღალი ბოკონები არ შეიძლებოდა. დასაყენებელი ბოკონები აუცილებლად მუხის ან წაბლის ხის უნდა ყოფილიყო. ბოკონზე ოსხირებს დაა-წყობდნენ და შემდეგ იწყებდნენ სახლის აგებას. ძველებურ ოდა-სახლს ქილიქებით ამაგრებდნენ. ოდების სახურავი ოთხფერდა იყო (პირამიდულად). ოდის სანთა, ძველებურ არ-ფიან სახლთან შედარებით, მოკლე იყო. ოდეებიც ისლით იყო გადახურული. ძველებური ოდა ორი ან სამთვლიანი იყო. წინ მას მაქდორს (აივანს) უკეთებდნენ. მაქდორს ძველებური სი-დიდე და სვეტები ჰქონდა. ოდას შიგნით იატაკს არ უკეთებ-დნენ. წითელ მიწას დაყრიდნენ და დატკეპნიდნენ. ძველ ოდა-საც კერა ჰქონდა. დროთა ვითარებაში გაუმჯობესდა და სხვანაირი სახე მიიღო (მასალეები 1976: 380).

მოგვიანებით ოლა-სახლს აყენებდნენ ქვის ან ხის ბოკონებზე (ბოძებზე). შუაში ერთი დიდი ოთახი იყო, სადაც სტუმრებს იღებდნენ. ამ ოთახის ორივე მახერგზე ორ-ორი ოთახი იყო. ოლას ჰქონდა აივანი. აივნის რიკულებში ამოჭრილი იყო სხვადასხვა სახე. აივანს შუაში მიდგმული ჰქონდა ეშალი (კიბე) (მასალები 1976: 392).

ჟი ოლა დო თუდო ხულა „ზევით ოლა და ქვევით ხულა“ (ქსს 1975: 243).

მიანგ ჯიმუშიერქ თე ოლასგ, მარა ესო ართო განათე-ბული რე „მიადწია ამ ოლამდე ჯიმუშერმა, მაგრამ ესო მთლად განათებულია“ (ქსს 1991: 52).

ჟი ხენია ოლასგ დო თინა აკოშკაშ ხესგ მუკუუვალუან-ციე „ზევით ზისო ოლაში და ის ფანჯრიდან ხელს უქნევსო“ (ყიფშიძე 1994: 279).

ტერმინი ოლა გვხვდება ქართული ენის თითქმის ყველა დიალექტში, თუმცა აღმოსავლეთ საქართველოში შედარებით სხვა მნიშვნელობით იხმარება. ის აღნიშნავს ნახევრადმიწური ტიპის სახლს, დარბაზს.

ზოგიერთ (ქართლურ, მესხურ, აჭარულ) დიალექტში ოლა ოთახს ნიშნავს. ამავე მნიშვნელობით გვხვდება ეს ტერმინი ზანური ენის ჭაზურ დიალექტშიც (ჩხენკელი 1988: 9).

ოლა-სარაია; სარაია „დიდი სახლი, სასახლე“

ოლა-სარაია ქიგიიდგ „სასახლე დაიდგა“ (ქაჯაია 2002: 423).

ქიმიოდერთე ართი გაბარცე დო გინააჯინუო, ქოძირე გედგ სარაიეფი „მიადგა ერთ მაღლობს და რომ გადახედა, ნახა, რომ იდგა სასახლე“ (ყიფშიძე 1994: 261).

ქოძირე: გედგ სარაიეფი, მუში მუჟაში ყორში ცაშა მიონჯენი „დაინახა: დგას სასახლეები, მამამისის კოშკი რომ ცას სწვდება“ (ქსს 1991: 40).

ჯარგვალი „მრავალი, გაუჭრელი ხეებისაგან აგებული სახლი“.

ჯარგვალს ძველად თხმელას დღევარკალებისაგან „ტოტებიანი სარები“ აშენებდნენ. ხეს შიგნით პირს სწორად გაუთლიდნენ, გარედან ისე იქნებოდა მრგვალად დატოვებული. თავდაპირველად ჯარგვალსაც ბოყვებით („აფრები“) აგებდნენ. სქუალა (გადაბმა) გვიან შემოვიდა. ზოგიერთ ჯარგვალს მოქარგული სვეტებიც ჰქონდა (მასალები 1976: 386).

მოგვიანებით ჯარგვალი შენდებოდა მრგვალი ხეებისაგან, (დოშაკისაგან) საშუალო სისქის მრგვალ ხეებს. ერთ მხარეს გააბრტყელებდნენ. ბოძის თავები ამოჭრილი იყო დედალ-მამლად, ამ თავების საშუალებით ეს ბოძები იფსკვნებოდა. ასე შენდებოდა ოთხი კედელი. ზევიდან უკეთდებოდა სახურავი ისე, როგორც ფაცხას და ოდას (მასალები 1976: 394).

ტერმინი ჯარგვალი გვხვდება როგორც ქართულ სალიტერატურო ენაში, ისე მის დიალექტებშიც; ჯარგვალი უნდა იყოს საკუთრივ მეგრული დექსიკური ერთეული (ჯა „ხე“ + რგვალი „მრგვალი“) მეგრულიდან შევიდა ქართულში.

დოხოორევი ქიგებდგით, სორე ჯარგვალი დო ფაცხა „სასახლეები დაედგით, სადაა ძელური და ფაცხა“ (ქხპს 1979: 166).

ვოჯანგდი ჩქიმი ჯარგვალცე, კარკელერო, უმინჯურო „ვიწეკი ჩემს ჯარგვალში, კარნაკეტილად, უპატრონოდ“ (ქხპმ 1971: 33).

ჩქიმიცალ ოსურ მეშო გოკო, სქან ჯარგვალც რეუნდასგნი? ჩემისტანა ცოლი რად გინდა, შენს ჯარგვალში რომ გაჟოდეს?“ (ქხპმ 1971: 35).

ართ ჯარგვალი ქიგემიდგე, კიკილქ დომიკიკილუ „ერთი ჯარგვალი მიდგას, ჩრჩილმა გამომიხრა“ (ქხს 1975: 248).

ამხარა „პატარა სახლი ახლადჯვარდაწერილთათვის“ (ჭარაია 1997: 35).

კარე „კარავი, საზაფხულო ბინა“.

კარე-ს დასადგმელ ადგილს საკარა ეწოდება. იქ მუდმივად ცხოვრობდნენ ან – სეზონურად (ზაფხულობით) საკარას ამუშავებდნენ. ზამთრობით იქ ჰყავდათ საქონელი.

ზოგიერთი კარე ჯიხურში – მაღაზაში იყო. მაღაზას („სასიმიინდე“) ჩვეულებრივ აგებდნენ ოთხ ბოძზე, ზოგჯერ მის ქვემოთ იყო ჯარგვალია (ოთახი). მას ჯიხურს უწოდებდნენ (მასალები 1976: 388).

ლორიშ კარე „ლორის კარავი“

ვისაც ბევრი საქონელი ჰყავდა, ის ტყეში იშენებდა ლორის კარავს. ოთხკუთხედად ჩაარჭობდნენ მსხვილ ორთითა სარებს. ამ სარებზე გასდებდნენ დანებს. წინა და უკანა დანაზე ამართავდნენ ბოლოებიდან წვეილ დანას, რომლებიც მეორე წვერებით ერთმანეთს ხვდებოდა. ამაზე გადებული იყო

მსხვილი ბოძი. ბოძს სიგრძეზე მიმაგრებული ჰქონდა კვეციოთ დანები. შემდეგ გადახურავდნენ ხაიათი, ზევიდან გარდიგარდმო დააწყობდნენ ჭოკებს. ეს ჭოკებიც დამაგრებული იყო კვეციოთ, რომ ქარს არ წაედო. კედლები მარტივად კეთდებოდა: იღებდნენ შუაზე გახეთქილ ხეებს და მიწყობილად ჩაარჭობდნენ მიწაში. თავებზე კვეცათი მიამაგრებდნენ დანებს. შემდეგ მიაწყობდნენ ჩაღას. საქონლის პატრონი სამთარ-საფხულ ცხოვრობდა ამ კარავში (მასალები 1976: 401).

ქნდოხუთი თე თუთას ვოჯანუდი კარეს „ოცდახუთ ამ თვეს ვიწექი კარავში“ (ქსს 1975: 227).

ეუდეს ვერგუდუნი ფერი ჯოღორი კარეშა მეყუნდესია „შინ უვარგისი ძაღლი კარავში მიჰყავდათო (ქსს 1991: 452).

თე დუდი ჯოღორს ჭყიშიში კარეში კარიშა ქემოუსარგალუაფუ „ეს თავი ძაღლს მწყემსის კარვის კართან მიუთრევი“ (ეიფშიძე 1994: 226).

კარაია „ხუხულა, პატარა კარავი“

კარაიაცაღო ეკოცუუ „კარაივით დაიშალაო“ (ხალხური სიბრძნე 1994: 6).

ქოხი || ფოხვი „პატარა, ტალახით გალესილი და ისლით გადახურული ქოხი“ (ქაჯაია 2002, 110).

ბრელი მიდართვ დო ქაუხვადვ ართი ქოხის „ბევრი იარა და შეხვდა ერთ ქოხს“ (ქსს 1991: 202).

ხიბარკა „ქოხი, ქოხმახი“ (ქაჯაია 2002: 552).

ხიბარკეფი გედგუდუ თაქ „ქოხმახები იღვა აქ“.

ქვინტკირი || ქვინტკვრი „ქვის შენობა, ქვითა და კირით ნაგები სახლი“ (ქაჯაია 2002: 139).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ოდა სახლმა და მისმა უკვე განვითარებულმა ფორმამ – პალატიანმა სახლმა მისცა დასაბამი საცხოვრებელ ნაგებობათა სწრაფ ტრანსფორმაციას.

XX საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოში დაიწყო არაბუნებრივი პროცესები სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში, რამაც თავისთავად ასახვა ჰპოვა ტრადიციულ მატერიალურ კულტურაში, კერძოდ, ინდივიდუალურ საცხოვრებელში. გაჩნდა ახალი საცხოვრებელი სახლები, რომლებსაც არატრადიციული განვითარება მიეცა. თავდაპირველად საცხოვრებელი ნაგებობანი მეტწილად შენდებოდა ხისგან. შემდეგ კი

გაერ(კელდა ქვის, რკინა-ბეტონის გამოყენება. მოხდა საჯალაბო სახლის გარკვეული რეკონსტრუქცია, დაემატა სრულიად ახალი სათავსები.

აგებულიების თვალსაზრისით უმარტივესი კონსტრუქციული სისტემაა ქვისა ან აგურის კედლები. საცხოვრებელი სახლები გადახურულია კრამიტით, შიგვრითა და თუნუქით. ოდა სახლისათვის დამახასიათებელი ღია აივანი რჩება თანამედროვე სახლებშიც, როგორც ერთ-ერთი აუცილებელი ელემენტი.

ბ) სამეურნეო დანიშნულების შენობები

ნაგებობათა ფუნქციური ანალიზისას ერთ-ერთი მთავარია საცხოვრებელი ნაწილისა და სამეურნეო დანიშნულების სათავსების ურთიერთდამოკიდებულება.

დასავლეთ საქართველოს ბარში, მათ შორის სამეგრელოშიც, წარსული ყოფისათვის დამახასიათებელია უმთავრესად მიწისზედა სათავსთა კომპლექსები. სამოსახლოში სახლთან ახლოს გაფანტულად იდგა: ნალია, ბელელი, ხელა, სასიმინდე (ბაგრატიონ-დავითაშვილი 2004: 55).

სამეურნეო ყოფის განვითარების შედეგად გამოწვეულმა ცვლილებებმა, მეურნეობის სპეციალიზაციამ, სასაქონლო სიმინდისა და პურის მოსავლის ინტენსიურად ზრდამ გამოიწვია აღნიშნული სათავსების კონსტრუქციულად შეცვლა. შეიმჩნევა სათავსის გახშირების პროცესი. ბევრმა ორი-სამი, ზოგმა ოთხი სასიმინდე ააგო.

XX საუკუნის 20-იან წლებში ნაგებობის ზოგი სახეობა (მაგ. ღომის თაველის საშრობი ნალია-ნანია) მეტ-ნაკლებად მოიხპო, მაგრამ როგორც ძველი დროის გადმონაშთი, ჩვენი ყოფიდან არ გაქრა (რუხაძე 1974: 170). ნაგებობათა თემატურ ჯგუფში, საცხოვრებელი სახლის გარდა, შედის სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებიც. თითოეულ მათგანს გარკვეული ფუნქცია აქვს. მეგრულ დიალექტში ამ ჯგუფის ლექსიკა საკმაოდ მრავალფეროვანია:

ოჩხოულე || ოჩხოვლე || ოჩხოულე „სადროხე, ბოსელი“

ოჩხოულე შენდებოდა ისე, როგორც ფაცხა სახლი. მას აშენებდნენ ფიცრებისაგან და ორად დახეთქილი ხეებისაგან. შენობა მოგრძო იყო. შიგ უკეთებდნენ ბაგას – საკეების უძი-

რო ჩასაყრელს დაბმული საქონლისათვის. ბაგა-ს სინონიმად მეგრულში გვხვდება ფინახარი. აშკარაა, რომ იმერული ქვინახარი და მეგრული ფინახარი ერთი და იგივეა. იმერულში შემონახული ჩანს უფრო ძველი, ამოსავალი ფორმა. ქვ კომპლექსი გვაძლევს ფ-ს (შდრ. აქეს → აფუ, ჩამქვა → ჩამფა) – ლომთათიძე 1984: 34).

ოჩხოულეს გარედან კედლებს მიაფარებდნენ გვიმრას და წკულტით („ღვლურჭი“) ამაგრებდნენ. თავდაპირველად მას ხის იატაკი არ ჰქონდა (მასალები 1976: 400).

საქონლის სადგომის აღმნიშვნელად მეგრულში სხვა ტერმინებიც გვხვდება:

ამბურა || **ამბურა** || **აბორა** || **აბოურა** „ბოსელი, საძროხე“ (ელიავა 1997: 11; ფიფია 1999: 7; ქაჯაია 2001: 184; 162, 164; ჭარაია 1997: 35).

ტერმინი **აბორა** და მისი ვარიანტები ცოცხალ მეტყველებაში ნაკლებად გვხვდება. **აბორა** გვაქვს ლაზურშიც და ცხენის სადგომს აღნიშნავს.

აგვარა || **ანგვარა** „საქონლის შესადენი და დასამწყვდევი“ ჭყიშიქ ჩხოულეფი გამნორაფე აგვარაშა „მწყემსმა ძროხები შერეკა ბაკში“ (ქაჯაია 2001: 164).

ცხენ, აგვარა, თივა-ქერი, ლეტა, წვირე, მაზი, ტვერი, თენა ორე ჩქიმ ირფელი „ცხენი, ბოსელი, თივა ქერი, ტალახი, ნაკელი, მაზი, მტვერი, – ესაა ჩემი ყველაფერი“ (ქსპს 1979: 152).

ბოსელი || **ბოსეი** „საქონლის სადგომი“

ბოსეი ფორმა გვხვდება მეგრული ენის მარტვილურ თქმაში. აქ ლ თანხმოვანი ძ-ში გადასული (ღ → ძ).

ქართა „საქონლის ღია სადგომი, ბაკი“

ეს იყო ირგვლილ შემოზღუდული, უსახურავო ბაკი. ქართის ერთ-ერთ კუთხეში აკეთებდნენ **ჩხანჭს**, – ესაა ოთხ ბოძზე შემდგარი ისლით (ან სხვა რამით) გადახურული ნაგებობა აედარსა და ცხელ ამინდში საქონლის თავშესაფარი (ქაჯაია 2002: 326).

ამჭუან ადრე გუგუტე ოქართეშე ცხენი ვეშა „ამ დილით ადრე გაეუშეი საჩეხიდან ცხენი ველად“ (სამუშია 1971: 7).

ქართა ვარიანტი ფართოდ არის გავრცელებული ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში – რაჭულში, იმერულში, გურულში (ქლენტი 1936, 248). სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ შეიძლება ეს ვარიანტი ზანიშმად განვიხილოთ ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში (დანელია 1991: 608).

მეგრულში მარტივი ქართა-ს გვერდით გვხვდება ო-ე დანიშნულების ცირკუმფიქსით ნაწარმოები ო-ქართ-ე.

აფთარა „იგივეა ქართა – საქონლის დასამწვადე“ (ქაჯაია 2001: 199).

კაზარმა „ბოსელი“ (ქაჯაია 2002ა: 97).

ოცხენე „თავლა“

თავლის ასაშენებელი მასალა იყო წკნელი და ხე. გასკვნიდნენ ჯერ საძირკველს, შემდეგ საძირკველზე აწყობდნენ კედლისათვის შეაზე გაჭრილ კუთხეებში გადაფსკვნილ მრგვალ ხეებს.

კედლებზე ადგამდნენ სარტყელს. სარტყელზე ამაგრებდნენ კაკუტებს და ხურავდნენ ისლით. ქარს რომ ისლი არ წაეღო, აწყობდნენ ტოკებს – გრძელ ჯოხებს.

თავლას შიგნით, ერთ მხარეზე, სიგრძეზე უკეთებდნენ ბაგას, ბაგა ორნაირად კეთდებოდა: ან გადაღობავდნენ წკნულით, ანდა სიგრძეზე წყვილ-წყვილად წაარტობდნენ სარებს და შიგ ჩაუდებდნენ გრძელ ფიცარს (მასალები 1976: 398).

ენა მა მოკო ჩქიმ მოხვარეთ, ოცხენეში გიმოწმინდუას მიიფხვარუა „ეს მე მინდა ჩემს დამხმარედ, თავლის გამოწმენდაში დაეხმარებ“ (ყიფშიძე 1994: 294).

საპირო „საქონლის ბაგა“ (ელიავა 1997: 284).

ოჩიხალე „საჩიხე, საქონლის გადაუხურავი სადგომი“ (ბუკია 1999: 139)

აკარა || ახკარა „შემოღობილი ადგილი, სადაც ზაფხულში საქონელი აკავთ“.

მარაკა „გომური, ბოსელი თხებისათვის, სათხებო ბაკი, თხის ან ცხვრის ღამის ბინა, მოღობილი და გადახურული“.

მარაკა-ს სინონიმად მეგრულში სხვა ლექსიკური ერთეულებიც გვხვდება: ა) **ოთხალე**, ბ) **ქაბარკა** გ) **ხეკარა** | **ხეკარა** (ელიავა 1997: 316; ქაჯაია 2002 ბ, 123).

პაპას **ოთხალე** გეუღბუღუ „მღვდელს სათხე ეღბა“ (ხუბუა 1937: 287).

ოსკუ || **ოსქე** || **ოსკე** „საღორე სახლი, იშელი“

საშუალო სისქის მრგვალ ხეებს გადაფსკენიდანენ, მერე ზევიდან დაადებდნენ სარტყელს და ამ სარტყელზე დაგრეხილი წნელით დაამაგრებდნენ კაკუტებს. შემდეგ გადახურადნენ ჩალით ან ისლით (მასალები 1976: 398).

ოსკე ფორმის გარდა მეგრულში საღორე სახლის აღმნიშვნელად გვხვდება **ოღუჯე-ც**, რომელიც მიღებულია **ღეჯე-ი** (ღორი) ფუძეზე დანიშნულების ო-ე ცირკუმფიქსის დართვით.

ართი **ოსკუ** გეუღბუ ღიდი „ერთი საღორე უღვას ღიდი“ (ქაჯაია 2002: 452).

უბედურქ თანაფა ხოლო **ოღუჯეს** დასერუა „უბედურმა აღდგომაც საღორეში დააღამაო“ (ქსს 1991: 445).

ოკარიე || **ოკარია** || **ოკარე** || **ოკარეში** „საქათმე“

ოთხ ბოძზე შედგმული ოთხკუთხა მოწნული საქათმე, ზევიდან ისლით (ყავრით) იყო გადახურული; მიდგმიელი ჰქონდა ჩართი – კიბე (ქაჯაია 2002: 429; ელიავა 1987).

ოთხ ადგილას ჩარჭობილ ორთითა სარზე ადებდნენ დანებს (წვრილ ხეებს) და ჭოკებისაგან იატაკს აგებდნენ. გარშემო ჩაურჭობდნენ ჭოკებს (გრძელ ჯოხებს) და წნელით კედლებს წნავდნენ. კედლების დაწენას იწყებდნენ იატაკიდან. აიყვანდნენ ორი არშინის სიმაღლეზე, სარების თავისუფალ ნაწილს ჭრიდნენ, შემდეგ გვიმრით ხურავდნენ და ჩამოჰკიდებდნენ ლასტის კარებს (მასალები 1976: 398) საქათმეში გადებული ოყო ლატანი ქათმების დასასხდომად, რომელსაც ეწოდებოდა **ქანდარა** (ქაჯაია 2002: ჭარაია 1997: 139). მეგრულში **ოკარიე** ფორმის გარდა საქათმის აღმნიშვნელი ტერმინია **ოქოთომე**.

საინტერესოა, რომ გურულში საქათმის პარალელურად გვხვდება კარ-ფუძისაგან ნაწარმოები ფორმა **საკარია** || **საკარიე** (დლონტი 1984: 464).

ოქოთომეს მუ მოკოდუ კვალი ჰქეღი, ჭიჭე ტურა „საქათმეში რა გინდოდა კვალ-დაწვევლილო პატარა ტურა (ქსს 1975: 217).

მელა ოკარიეს ქომთაჰოფესინი – სიზმარი რდასია „მელა საქათმეში რომ დაიჭირეს – სიზმარი იყოსო“ (ქსს 1991: 434).

ტურაქ თქუა: დოპილითა და დუდი ოკარიეშე ქომილოლეთია „ტურამ თქვა: თუ მომკალით, თავი საქათმისაკენ მიქენითო“ (ქსს 1991: 444).

ოწოხოლე ხუდე რედო უკახალე ოკარიე „წინ სახლი არის და უკან საქათმე (ქსს 1975: 235).

ბაღუ || ბაღუ „სიძინდის, პურეულის ჩასაყრელი შენობა“.

ბაღუ ფიცრებისაგან ყურდაფსკენილი პატარა სახლია. შიგნით ხის იატაკი აქვს. დახურულია ყავრით. წინათ ხურავდნენ ხაიათი. შიგ ყრიდნენ გარჩეულ სიძინდს.

ბაღუ გუდგუ ართი „ბელელი უდგას ერთი“ (ხუბუა 1937: 105).

ბაღუშა მინილე დო სიძინდი გაგმილე „ბელელში შევიდა და სიძინდი გამოიტანა“ (ქაჯაია 2001: 227).

ხულა || ხუდა „მარცვლეულის შესანახი შენობა. ეს ლექსემა თითქმის იმავე მნიშვნელობით გვხვდება გურულ, იმერულ, აჭარულ და რაჭულ დიალექტებშიც (დლონტი 1984: 704).

ჟი ოდა დო თუდო ხულა, ვეგილათხა დო ვადოლურა „ზევით ოდა და ქვევით ხულა, არ ჩამოვარდე და არ მოკედე!“ (ყიფშიძე 1994: 337).

მაღაზა „ბელელი, სასიძინდე, ნალია“ (ყიფშიძე 1994: 278; ქაჯაია 2002: 229).

მასალა იგივე სჭირდებოდა, რაც – სახლს. შენდებოდა ისე, როგორც სადგომი სახლი, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ კარები არ ჰქონდა. მხოლოდ ზევით, კედელში ფანჯარასავით ჰქონდა ამოჭრილი. ჩაურჭობდნენ მინაში ოთხ ორმეტრიან მსხვილ ბოძს, რომელზედაც გადებდნენ ოსხირებს (საძირკველს). ამ ოსხირებზე აშენებდნენ ყურებდასკენილ კედლებს. ხურავდნენ ისლით ან ხაიათი, უკანასკნელ ხანებში კი – ყავრით. სასიძინდე ბოძებზე იდგა, რომ პაერს ემოძრავა. კედლებში უკეთებდნენ ალაგ-ალაგ ამოჭრილებს (მასალები 1976: 400).

ძველად მაღალა ღობური იყო. მასზე მიჰუდებული იყო ჩართი ან ტკეა („იბე“).

მაღაზა-ს სინონიმად მეგრულში გვხვდება ოსიმინდე.

ზოგიერთი სასიმინდის კედელს წნაქდენ წნელით. ასეთ სასიმინდეს ზარს ეძახდნენ (მასალები 1976: 399, ქაჯაია 2002: 11).

ჩქინ მაღაზა ეფუა რე დო ოხო, ხო „ჩეკნი ბელელი სავსეა და ოხო, ხო“ (ქსს 1975: 33).

ირო ჭვიტე კილეგანც სქან მაღაზაშ ჭერცია „ყოველთვის სინათლე კიაფობს შენი ბელლის ჭერშიო“ (სამუშაო 1979: 75).

დღევანდელ ვითარებაში განსაკუთრებით აღსანიშნავია სასიმინდის ხელშეუხებლობა. მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ საცხოვრებელი სახლების ფორმათა შესამჩნევი უნიფიკაციის ფონზე, სასიმინდე კარ-მიდამოს მთავარ ელემენტად დარჩა. იგი კოლხეთის ტერიტორიაზე სხვადასხვა მხარეში გავრცელებული ტიპური კარ-მიდამოს შემადგენლობაში ეზოს ხასიათის შესაბამისია (რუხაძე 1974: 170).

ნალია || ნანია „იგივეა რაც სასიმინდე“;

ოთხკუთხედად ჩარჭობილ სარეზზე კეთდება სარტყელი, იდება კაკუტები, ლარტყები და იხურება ხაიათი. გადახურულში იდება დანები, დანებში უნდა გაეყაროს ხის ტოტები ლასტისნაირად. ამ ლასტზე დებენ ღომის თავთავს (მასალები 1976: 400).

მეორე მნიშვნელობით, ნანია იყო ღომის თავთავეების გასაშრობად შესანახი ადგილი, ძარა, რომელსაც ძირი ლასტისა ჰქონდა და მაღალ ბოძებზე იყო შემდგარი (ქაჯაია 2002: 360; ყიფშიძე 1994: 490; ელიავა 1997: 244).

ამ ტერმინით სხვა სახის ნაგებობაც აღინიშნება. ო. ქაჯაიას განმარტებით, ნანია არის ოთხ ბოძზე შემდგარი, ისლით გადახურული ნაგებობა, რომელსაც საქონელი ზაფხულში წვიმის (სიცხის) დროს თავს აფარებდა. ის იდგმებოდა ქართაში („ბაკი“) (ქაჯაია 2002: 360).

ოფურჩე „საბძელი“

ოფურჩეს აშენებდნენ თივისა და ჩალის შესანახად. მას უკეთდებოდა მრგვლად დაწნული კედლები და ზევიდან იხურებოდა ჩალით (მასალები 1976: 400).

იქ ინახავდნენ სიმინდის ფოთლებს, ფუნებს. ეს ზოგჯერ იყო ზვინის ქვედა ნაწილიც, სადაც ყრიდნენ ფუნებს (ქაჯაია 2002: 455).

ოფურჩეს ზოთონჯიშოთ ინახუნა ფურნას, მუხუდოში ცქეცქეის, ოდიარეს „საფუნქოში ზამთრისათვის ინახავენ ფუნებს, სოიოს ნამჯას, ბაღახს“ (ქაჯაია 2002: 455).

მარანი „მარანი, საღვინე სახლი“. ღვინის დასაყენებელი და შესანახი ადგილი“.

მა თიქ ვეშმაშუდა, მარანს გემოსარგაღე! „მე თუ ის ვერ გამოვცაღე, მარანი შემომამოწიაღე“ (ქხპს 1979: 29).

მიდამსუნე მარანიშა, თიშ ოჯახის ფქვიფენდი „გადა მიყვანა მარანში, მის ოჯახში ვქვიფობდი (ქხპს 1979: 119).

კოლონას მინულებე მარანიშა, გეშეწიუ ოთხი ლაგვანი „კოლო შესულა მარანში, ამოუწურავს ოთხი ქვეერი“ (ყიფშიძე 1994: 331).

მიდესონით მარანიშა დო ქოჩით ღვინი „წაიყვანეთ მარანში და დააღვინეთ ღვინო“ (ყიფშიძე 1994: 224).

ქართველ ხალხს ღვინო წმინდა სასმელად წარმოედგინა, იგი ღვთაებისთვის საყოველთაოდ გავრცელებულ შესაწირავ საგანს წარმოადგენდა. მათთვის შეწირულ ღვინოს სპეციალური სახელიც – ზედაშე ეწოდებოდა. ზედაშის შესატყვისად სიტყვა ზედაშის გვერდით სამეგრელოში გვხვდება ოხვამერი.

როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში საზედაშე ქვეერები ზოგჯერ მარანში პქონიათ, ხშირად ცალკეც იყო ხის, ქვითკირის თუ მოწნულ სადგომში დამარხული.

მარნის მარჯვენა კუთხეში მოთავსებულ საზედაშე ქვეერებს განსაკუთრებით მორიდებით ეკიდებოდნენ. მარანი წმინდად ითვლებოდა. იგი სალოცავ ადგილს წარმოადგენდა. ზოგი საოჯახო სარწმუნოებრივი წესი მარანში სრულდებოდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეული წარმოდგენაა შექმნილი ყურძნისა და ღვინის კულტურის და მასთან მარნის, როგორც წმინდა ნაგებობის ძველთაძველობაზე.

სამეგრელოში დადგენილ იქნა სალოცავი ნაგებობა – ოხვამერი, შეწირული ღვინის შესანახად, რომელსაც მას საჯვარე თუ ოხვამერი მარანი ერქვა. იგი სახლიდან მოშორე-

ბით იღგა. ხალხის რწმენით – ხატზე უფრო მეტად მისი მო-
რიდება და შიში ჰქონდათ.

საკულტო კომპლექსი მარანი, ზედაშე – ოხვამერი, თაყ-
ვანისცემის ობიექტად და უწმინდეს სალოცავად იყო მიჩნეუ-
ლი (თოფურია 1985: 121).

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ დასავლეთ საქართველო-
ში ღვინის შესანახად განკუთვნილი დახურული ნაგებობის
გვერდით ღია ცისქვეშ ჩაყრილი ქვევრებიც ხშირად გვხვდე-
ბა. სამეგრელოში ასეთი ქვევრები შემორჩეული იყო საჩრდი-
ლობელი ხეებით (თოფურია 1984: 8).

ფარონია „ფუჩქის შესანახი შენობა“

ეს სიტყვა დადასტურებულია შინამრეწველობის მასა-
ლებში. ის სასიმინდესავით ოთხ ბოძზე იდგა. ზევით მოჭერი-
ლი იყო. მაღლა სიმინდის ფუჩქს ინახავდნენ, ძირს კი შემას
აწყობდნენ (მასალები 1976: 390).

ათაბოგი „საყარაულო (სასიმინდეში)“

ამ ლექსიკურ ერთეულზე ზემოთ უკვე გვქონდა საუბა-
რი და განვიხილეთ როგორც ერთ-ერთი სახეობა სახლისა.

იგივე ტერმინი აღნიშნავს დამხმარე სამეურნეო ნაგებო-
ბასაც – (სასიმინდეში) საყარაულოს, ის იდგა ოთხ ბოძზე.
კედელზე მიდგმული ჰქონდა ხვისტა – ხის სკამ-ლოგინი ტახ-
ტის მაგიერი, ბოლოებში ხის მუთაქით. იქ კაცი იწვა და ყა-
ნას დარაჯობდა (მასალები 1976: 390; ქაჯაია 2002: 550).

§ 2. სახლის განყოფილებათა აღმნიშვნელი ლექსიკა

საცხოვრებელი კერძო სახლი სამეგრელოში შეიძლება
იყოს ერთსართულიანი, ორსართულიანი და იშვიათად – სა-
მსართულიანი. „სართულის“ აღსანიშნავად მეგრულ მეტყვე-
ლებაში პალეოურად გვხვდება სინონიმური ტერმინები – სა-
რთული || ატაჟა:

მასგმა ატაჟას ძღაბი ქაწორე „მესამე სართულზე გოგო
დგას“ (ქხს 1991: 148).

მიდართეს ძღაბემქ ეშე ატაჟაშა „აივდნენ გოგოები ზემო
სართულზე“ (ქხს 1991: 72).

ჟინი ატაჟაშე ხენწიფეში უკელაში ძღაბისქეაქ ქოძირე, ქორორაქ ქიმიზე ნი, თინა „ზედა სართულიდან ხელმწიფის უმცროსმა ქალიშვილმა ნახა, რაც ქორორამ ქნა“ (ყიფშიძე 1994: 295).

ვითოჟირი სართულიანი ცუდე გეჟდგუნია „თორმეტსართულიანი სახლი უდგასო“ (ქხს 1991: 204).

ასე ჟირ სართულიში გიმე აკას, მითინც ვა მოწონც „ახლა ორ სართულზე ქვევით არავის არ მოსწონს“ (სამეშია 1979: 163).

მოღართე თუდონი სართულშა „ჩამოვიდა ქვედა სართულზე“ (ქხს 1991: 206).

დანიშნელების მიხედვით საცხოვრებელი სახლი დაყოფილია ცალკეულ განყოფილებებად, ოთახებად.

ოთახი XVII საუკუნიდან შემოდის ქართულში. ძველად კი სენაკი და სენა გეჟონდა. დღეისთვის ოთახის უძველესი სახელწოდება მხოლოდ სამეგრელოში მცხოვრებ უხუცესთა მეტყველებაშია შემონახული (ჩხენკელი 1988: 14).

ოთახიშა მინიილეკ კუნხი ახირაფილო „ოთახში შემოსულხარ ფეხაკრეფით“ (ქხს 1975: 123).

უწკიმეთ მუჟო გოტახი ჩქიმი ოთახეში კარია „უწემოდ როგორ გატეხე ჩემი ოთახის კარიო“ (ყიფშიძე 1994: 285).

ქიმერთ თინეფიში ოთახეშა „მივიდა მათ ოთახთან“ (ქხს 1991: 118).

არძა ოთახეჟეფი დილე „ვეველა ოთახები ნახა (დაათვალიერა)“ (ქხს 1991: 94).

ზემოაღნიშნულ წინადადებებში დასტურდება ფონეტიკური ვარიანტები: ოთახი || ოთახუ || ოთახე.

ოთახის მნიშვნელობით მეგრულ დიალექტში იხმარება თოლი იმ შემთხვევაში, როდესაც სახელდება, თუ რამდენოთახიანია სახლი: ართი თოლ ცუდე „ერთოთახიანი სახლი“, სუმ თოლ ცუდე „სამოთახიანი სახლი“.

ცუდე ქორე ანდა თოლი „სახლი არის რამდენიმე ოთახიანი (თელიანი)“ (ქხს 1991: 94) თვალი ოთახის მნიშვნელობით გეხვდება დასაეღურ-ქართულ არეალში და შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მეგრულის გავლენითაა.

ოთახს აღნიშნავდა მეგრულში სიტყვა გულბანდი „სენაკი, ოთახი“ (ქაჯაია 2001: 411), რომელიც იშვიათად გვხვდება თანამედროვე მეგრულ მეტყველებაში.

პაპაქ კარი გოუნჯუ დო გულბანდის მილახე „მღვდელმა კარი გაუღო და სენაკში ზის“ (ხუბუა 1937: 226).

ქიგედგორთუ გულბანდიში შქა კარეფწკემა „დადგა სენაკის შუა კარებთან“ (ქაჯაია 2001: 411).

აღამიანთა საცხოვრებლად განკუთვნილი განყოფილებები აღინიშნება გარკვეული ტერმინებით, რომლებიც ასეა წარმოდგენილი მეგრულში:

ზალა „სტუმრის მისაღები ოთახი“.

ზალაში სტოლს ქიგექჲ „დარბაზის (ზალის) მაგიდაზე დევს“ (ქხს 1991: 204).

ონჯირუ || დანჯირუ || დანჯირალჲ ოთახჲ; სპალნა || სპალნია „საძინებელი, საწოლი ოთახი“.

მალაზოჯია, – უწუუ, ონჯირუუ ოთახჲშა „წამობრძანდო, – უთხრა – საწოლ ოთახში“ (ყიფშიძე 1994: 269).

სასადილო; სტალაო „სადილისათვის, სმა-ჭამისათვის განკუთვნილი ოთახი“.

გობარანტელი || გობარანტული ოთახი „დიდი ოთახი“.

ძეულებური გრძელი სახლი ერთთულიანი იყო. შიგ რომ შეხვიდოდი, ვეებერთელა დიდი (გობარანტული) ოთახი წარმოგვიდგებოდა (მასალები 1976: 381).

კაბნეტი „სამუშაოდ, სამეცადინოდ განკუთვნილი საგანგებოდ მოწყობილი ოთახი“.

ქუხნა || ქუხნია || კუხნა || კუხნია; საგესქუო || საგესკუ „სამზარეულო ოთახი“ (ქაჯაია 2002: 569; ფიფია 1999: 39; ჭარაია 1997: 121).

ცორიფილი ბრელი პუნსუ, არძა საგესქუოს პუნსუ „შეყვარებული ბევრი მყავს, ყველა სამზარეულოში მყავს“ (ქხს 1975: 175).

ქუხნაშა გამნომიჲუნეს „სამზარეულოში შემოყვანეს“ (ქხს 1975: 270).

ქუხნა მეგრულში სამზარეულო ოთახსაც აღნიშნავს და ცალკე მდგარ სამზად სახლსაც. ძველად ოდა სახლში არ იყო სამზარეულო ოთახი და ცალკე აშენებდნენ პატარა ქუხნას.

მოგვიანებით თანამედროვე სახლებში გამოიყო სამსარეულო ოთახი, რომელსაც დაერქვა **ქუხნა | ქუხნია | კუხნა | კუხნია**.

აბანო | ბანია | ვანა „ოთახი საბანაო მოწყობილობით. სააბაზანო, აბაზანის ოთახი ან ნაგებობა აბაზანისათვის, სადაც არის დიდი, მოგრძო საბანაო ჭურჭელი“ (ქეგლ 1960: 485).

აბანო ქართულიდან არის შემოსული მეგრულში, მაგრამ ეს სიტყვა ქართულში არ აღნიშნავს სააბაზანო ოთახს, მეგრულში კი მან ეს მნიშვნელობა შეიძინა. აქ **აბანო**-ს პარალელურად **აბანა**-ც გვხვდება.

პალატი „ორსართულიანი სახლის ქვედა სართული“ (ელიავა 1987: 260).

ეს სიტყვა ამ მნიშვნელობით მხოლოდ გ. ელიავასთან გვხვდება.

პალატა აჭარულ კილოში აღნიშნავს დიდ ზაღას, სასტუმრო ოთახს (ჩხენკელი 1988: 15).

გარდა ადამიანთა საცხოვრებლად განკუთვნილი ნაწილებისა, სახლში გამოიყოფა სხვადასხვა სახის დამხმარე განყოფილებები:

საკუჭუნო; კლადო „საკუჭნაო“.

ქვირი კლდაოს მიღამუ „ფქვილი საკუჭნაოში დეფს“.

უკახალენი ოთახეში მანგო რდუ კლადო „უკანა ოთახის სწორზე იყო საკუჭნაო“ (ქაჯაია 2002: 153).

სხვენი | ცხენდი | ცხენდი | ცხენი | ცხინჯი „სხვენი – ადგილი სახლის ჭერსა და სახურავს შორის, რომელსაც ჭირნახულის შესანახად ხმარობენ“ (ქეგლ).

ეშელუ პაპაქ ცხენიშა „ავიდა მღვდელი სხვენზე“ (ქხს 1975: 300).

ცხენიშა ცვანა ამილედუნი, ინა ვარდუ სუღელი „სხვენში ყანა (მოსავალი) რომ შეინახა, ის არ იყო სუღელი“ (ყიფშიძე 1994: 382).

ბეგლასხაპუ სხვენიშე „ჩამოხტა სხვენიდან“ (ქხს 1991: 250).

ცხენიშა ნეძი გიმამიძე ჭუკი უხუტორუანც „სხვენზე კაკალი მიძევს, თაგვი ჭამს“ (ქხს 1975: 242).

„სხვენის“ მნიშვნელობით მეგრულში დასტურდება ლექსემა **ცხუ**:

ცხეს გიმიადუნია დო გეგლეღია „სხვენში ძეესო და ჩამოიტანეო!“ (ქაჯაია 2002: 370).

აბარწა || ლაბარწა „აივანი; სახლს მიშენებული ღია, მოაჯირიანი ნაწილი“.

ბოშიქ დუეძახე აბარწაშე „ბიჭმა დაუძახა აივნიდან“ (ყიფშიძე 1994: 285).

ინა ეწორე აბარწასია „ის დგას აივანზეო“ (ქხს 1991: 248).

აბარწაშა გემილეს ჟირხოლო ჩილ დო ქომონჯჲქ „აივანზე გამოვიდნენ ორივე ცოლ-ქმარი“ (ყიფშიძე 1994: 285).

თაქ ქაწაფოთეს აბარწას „აქ ღააგდეს აივანზე“ (ქხს 1991: 154).

ბალკონი || ბაჲკონი „იგივეა, რაც აბარწა“;

აბარწა და ბალკონი სინონიმებია, მაგრამ არა სრული, არამედ ნაწილობრივი, რადგან აბარწა მიწის იატაკის მქონე აივანსაც აღნიშნავს, ხოლო ბალკონი – საცხოვრებელი სახლისას, რომელსაც ხის ან ბეტონის იატაკი აქვს. აბარწა საცხოვრებელ სახლსაც აქვს და სამზარეულო სახლსაც.

მუქ ბალკონს ქაწოდოხოღჲ „თვითონ ბალკონზე დაჯდა“ (ქხს 1991: 212).

ართი ბაჲკონამი ეუღე დგუ „ერთი ბალკონიანი სახლი დგას“ (ქაჯაია 2001: 215).

მოკვანწილი, მოსვასვილი ჟი ბალკონც გიღარდინი? „მორთული და მოკაზმული ზევით აივანზე რომ იდუქი?“ (ყიფშიძე 1994: 348).

აივანთა თავდაპირველი ტიპების თავისებურება ისაა, რომ მოაჯირის გასწვრივ მოწყობილი იყო საჯდომი მერხები, რომლებიც ფარავდა სვეტების ქვემო ნაწილს, რადგან ეს სვეტები კუთხეებშიც იდგმებოდა და განკუთვნილი იყო შედარებით მსუბუქი გადახურვისათვის.

აივნის სვეტი, დედაბოძისაგან განსხვავებით, გარეთა საყრდენია. კონსტრუქციით იგი დედაბოძით ცალკე კი არ დგას, არამედ რიგითია – ერთ-ერთი საყრდენთაგანი, რომელსაც აივნის გადახურვა უჭირავს. აივანი ოდა-სახლს მთელ ფასადზე გასდევს და ზოგჯერ მას ორ, სამ და ოთხ მხარეს უვლის“ (ბაგრატიონ-დავითაშვილი 2004: 56).

მაქედლორი || მაქედლორი || მაქედლორა „რიკელიანი აივანი“ (მასალები 1976: 380; ქაჯაია 2002: 228; ფიფია 1999: 27; ელიავა 1987: 207).

სახლს წინიდან კქონდა მაქედლორი. მას ამჟამად აბარწას (აივანს) ეძახიან. მაქედლორი სახლს კქონდა მოლად მის სიგანეზე, ხოლო სიგრძე სამი არშინი ექნებოდა. მას წინიდან სვეტები (სიმეტყევი) კქონდა. ძველად უფრო ხშირად ხეთ სვეტს ეკეთებდნენ. სვეტი ოთხკუთხად ითლებოდა. ძირს სვეტები ოსხირზე (საძირკველზე) იდგა. მაქედლორის ამ ოსხირს სახლის დაფუძნებასთან ერთად აწყობდნენ და სხვებსავეთ იხიც ქეებზე იყო დასმული. იშვიათად მაქედლორი იყო ამოშენებული კაცის მკერდის სიმაღლეზე, ხვეით მასზე პატარა სარტყელი იყო დადებული, მასზე კი – ოთხკუთხად გათლილი მასარული ბირკულევი დაბალზე იყო გადაყოლებული (მასალები 1976: 380).

შუშაბანდი „შეშინული აივანი“

ილართვილი || ელართვილი „ოდა-სახლის, საბძლის, სასიმიინდის გვერდით გადმოხურული სათაესი, ეკედლებო ან ფიცრით ნაწილობრივ შემოზღუდული. გამოსადეგია უფრო ზაფხულში. დგამენ მაგიდას და სკამებს, გამოჰყავთ ონკანი და იყენებენ როგორც სამზარეულოს (ქაჯაია 2002: 291). ილართვილს ნავერსსაც უწოდებენ.

მოდგუმილი || მოდგუმირი „პატარა სათაესი სახლზე მიდგმული ან ცალკე მდგარი (ქაჯაია 2002: 291).

ხაბარდა „სახლზე მიშენებული ადგილი, რომელიც ზევიდან გადახურული არ არის“.

ხუდე ვეგქედგუ კოჩერი, მარა ხაბარდა ქიმკაკეთუ „სახლი არ უდგას კაცური, მაგრამ ხაბარდა მიაკეთა“ (ქაჯაია 2002: 507).

პადვალი „სარდაფი“

მექ პადვალიშა მიდართე „თავად სარდაფში ჩავიდა“ (ხუბუა 1937: 281).

სამეგრელოში პადვალ-ს სახლის პირველ სართულსაც ეძახიან.

§ 3. სახლის ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკა

ამ თემატურ ჯგუფში შედის სახლის შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი ლექსიკა და სახლის ნაწილთა დეტალებთან დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც დაჯგუფებულია შინაარსობრივი ბუდეების მიხედვით:

კიდა || კიდალა || კედალა || კიდელა „კედელი – შენობის, ნაგებობის შეეულად აღმართული ბრტყელი ნაწილი“.

კიდა || კიდალა ძირითადი ვარიანტებია. მრავლობითში პარალელურად იხმარება კიდეფი და კიდალეფი.

კედა გვხვდება ზუგდიდურ-სამურზაყანულ კილოკავში: *ი → ე ცნობილი ფონეტიკური პროცესია.

კიდელა დადასტურებულია სამურზაყანულ კილოკავში (რომელიც ქართულ კედელთან კონტამინირებული ფორმაა).

ეს ფუძე გამოყენებულია ზმნურ ფუძედ „გატიხვრის“ მნიშვნელობით (გო-კიდ-უ-ა).

კედლის აღმნიშვნელი ტერმინია საკუთრივ მეგრული წარმოების სიტყვა ნოგეფი (მასალები 1976: 384).

კიდას ლექსური მიკობუ „კედელზე ლექსური ჰკიდა (ხუ-ბუა 1937: 361).

ართი ცურენი კიდალა სრულას ქედარჩ „ერთი მხარის კედელი სრულიად ძირს დააწვინა“ (ქსს 1991: 171).

ქუაშ კიდა გინოჭყვართო, გახუტოლჲ სუკიშ დუცუ „ქვის კედელი გაშოლტილა, სერისთავს გარს ეხვევა“ (ქსპმ 1971: 19).

გვართა-გვართა მუკოხორცქ, ქუაშ კიდას მიკმაფუნცუ „გროვა-გროვად მოხეთქს, ქვის კედელს ედულება“ (ქსპმ 1971: 18).

ართი ცულეს კიდალასჲ მიკობუდუ ეფრი გალია „ერთი სახლის კედელზე ეკიდა ორი გალია“ (ეიფშიძე 1994: 376).

ჭიდა „კედელი საღორეში“ (ქაჯაია 2002: 470).

ბოყეი „აფრა, ბოყეი (დიად.)“ (ელიავა 1987: 34; ეიფშიძე 1994: 411; ქაჯაია 2001: 255).

ფიცრული სახლის კედლებში ვერტიკალურად დაყენებულია სქელი ფიცარი, რომელიც სახურავამდეა ამართული. ის ორივე მხრიდან ამოღარულია და წარმოადგენს ერთგვარ ჩარჩოს, რომელშიაც სვამენ კედლის ფიცრებს (ქეგლ).

ბევლად სახლს მოკლე ფიცრები და მრავალი ბოყვი პქონდა. თითო ბოყეს სიფართე არშინი და არშინ-ნახევარი პქონდა. ბოყვი იყო დიდი და პატარა. ყველაზე დიდი იყო შუაში დასაყენებელი. ბოყვის მსხვილ, შიგნიდან დატოვებულ გამოჭრილ ნაწილს კარბუზი („თახნა“) ერქვა (მასალები 1976: 378, 380).

ბოყვის პარალელურად მეგრულში იხმარება აფრა (ელიავა 1987: 21; ყიფშიძე 1991: 401; ქაჯაია 2001: 199), მაგრამ აფრა იყო ყველაზე უფრო მაღალი, შუაში დასაყენებელი ბოყვი. აფრა-ბოყვებს წინა და უკანა მკერდის ოსხირების შუაში აყენებდნენ (მასალები 1976: 381).

ეს ტემრინი იმავე მნიშვნელობით გვხვდება გურულსა და იმერულ დიალექტებშიც (ღლონტი 1984: 83).

ქილიქი „ფიცრების ნასკვი სახლის კუთხისა“ (ჭარაია 1987: 320, ყიფშიძე 1994: 548; ჭარაია 1997: 141; ქაჯაია 2002: 143).

ხის სახლის მომიჯნავე გვერდების წინგამოშეყრილი ფიცრების ერთმანეთზე გადანასკვის საფუძველზე წარმოიქმნება კედლების შეერთების გარეთა კუთხე. მას ქილიქს ო ქიიქს ეძახიან.

მეგრულ დიალექტში ქილიქის სინონიმად გვხვდება ნასქვი, რომელიც დასტურდება ი. ყიფშიძის ლექსიკონში (ყიფშიძე 1994: 548).

ხის სახლის კედლების კუთხეთა შესასკენელის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულია, აგრეთვე, ხურხისქვირი (ქაჯაია 2002: 586) და ხურხი („ხის სახლის კუთხედი ყელი, ჭდეუბიანი ფიცრები, ყერი“ (ელიავა 1987: 391).

ქილიქი იმავე მნიშვნელობით იხმარება ქართული ენის რაჭულსა და ლეჩხუმურ დიალექტებში, იმერულში კი ეს სიტყვა მცირეოდენ ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის და ქილუქი-ს სახითაა წარმოდგენილი (ჩხენკელი 1988: 38).

საბას მიერ ქილიქი განმარტებულია, როგორც ფიცარი, დაჭდობილი ერთმანეთში გასაწყობად“ (ქეგლ 1962: 324).

ზარი „სასიმინდის წნელით მოწნული კედელი“ (მასალები 1976: 399).

მიობიჯალი „მისაბჯენი, საყრდენი ამოყვანილი კედლებისა“ (მასალები 1976: 379; ქაჯაია 2002: 282).

სიმეტი | სემეტი | სმეტი | სვეტი „ბოძი, სვეტი“ (ყიფშიძე 1994: 522; ჭარაია 1997: 124; ქაჯაია 2002: 593).

სიმეტი მოაჯირში ჩადგმულ ბოძსაც აღნიშნავს, რომელიც სახურავზეა მიბჯენილი.

ამ სიტყვას იშეიათაღ, მაგრამ მაინც ენაცვლება სვანთა (ქაჯაია 2002: 591).

სიმეტი ღო სვანთა ზოხლე ქაწოიშქელასგნი „სვეტები და ბოძები წინ რომ იყოს აღმართული“ (სამუშია 1990: 45).

ათე სვეტისგ ნჯორამი კონქ მართახი ქმეკაბუნუუ „ამ ბოძზე ჯორიანმა კაცმა მათრახი ჩამოკიდა“ (ქაჯაია 2002: 593).

ბიჯი || ბიჯგი || ოხობიჯი; ბარჯგი; სტოლბა; პაღო || პაღო „ბოძი, სარი, ბოძინტი“ (ელიაშვილი 1987: 29, 259; ყიფშიძე 1994: 405, 499; ჭარაია 1997: 39).

ათე ცუდეს ბიჯგევი ოკო, ვარა ქარი აკართინუანს „ამ სახლს სამაგრები უნდა, თორემ ქარი წააქცევს“ (ქაჯაია 2002: 248).

ართი ბარჯგი ქეგოშქუნ „ერთი ბოძია დასობილი (ქხს 1991: 100).

ბოშიქ ნდემი ქედააშქუ, მუჭო ბარჯგი დიხასგ „ბიჯმა დევი დაასო ისე, როგორც ბოძი მიწაში“ (ყიფშიძე 1994: 264).

კოჩი მიკომკირუ ბარჯგიშა „კაცი მიბმული მყავს ბოძზე“ (ქხს 1991: 102).

ბარჯგ-ის პარალელურად მეგრულში იხმარება რუსული ენიდან შემოსული ტერმინი სტოლბა:

სუმი სტოლბა გილაშქულდ „სამი ბოძი ესო“ (ქხს 1991: 200).

ბიჯის, საბჯენის მნიშვნელობით მეგრულში შეიძლება შეგვიხედეს სხვა ლექსიკური ერთეულებიც: მენთხალი და ობიჯალე – ეს არის სახლის საყრდენი, სვეტები, ტვირთმზიდი კონსტრუქციები.

ბარჯგი, როგორც სამშენებლო ტერმინი გვხვდება იმერულ, გურულ და აჭარულ დიალექტებშიც (დლონტი 1984: 61).

ორტყაფუ „სარტყელი – ლითონის, რკინა-ბეტონის, ხის ფენა, რომელიც გარს არტყია რისამე სიმაგრისათვის (მაგ. შენობის) (ქეგელ 1990: 860).

ორთვალი „სახურავი – შენობის, ნაგებობის ზედა ნაწილი, რომელიც მას ახურავს და იცავს ატმოსფერული მოვლენებისაგან“ (ქეგლ 1960: 978).

კედლის აგება რომ დამთავრდებოდა, არფებზე დადებდნენ სანთას (სახურავის პორიზონტალური ძელი). სანთაზე კაკუტები იყო დაწყობილი. ძველად ლურსმნები არ იყო და კაკუტებს იქითა და აქეთა მხარეზე მემუელი (მამალი) და დაღული (დედალი) თავები ჰქონდათ ამოჭრილი. მათ სანთაზე ერთმანეთს შეუდებდნენ, კაკუტების ამოჭრილ მხარეებს გაუყრიდნენ და გადააბრუნებდნენ. ისინი ერთმანეთს იჭერდნენ. კაკუტებს ბოლოები სარტყლებზე ჰქონდათ დადებული. სახლს კაკუტებს დააწყობდნენ. მაშინ ლარტყის თლა არ იცოდნენ და კაკუტებზე გრძელ-გრძელ მრგვალ ჭოკებს დააწყობდნენ, რომელსაც რჩხინას ეძახდნენ. რჩხინის კაკუტებზე დასამაგრებლად ხმარობდნენ კვეცა-ს.

დოუხვამუდა ღორონს დლაში ღუდიშე ეწიშა **ორთვალა**-მო დო ორინჯამო „დალოცვილიყავ ღეთისაგან დღეში ოცჯერ, სახურავიანად და საქონლით“ (ქსს 1975: 322).

ჯვეში **ორთვალ**ი გუმათირალ რე „ძველი სახურავი გამოსაცვლელია“ (ქაჯაია 2002: 443).

ყუდეს **ორთვალ**იშე ფარცხენა „სახლს სახურავიდან ხვეტავნო“ (ქსს 1991: 61).

სახლის თავზე მეგრულში სხვადასხვა ლექსიკური ერთეულითაა წარმოდგენილი:

აღაჯა „თავზე“ მთავარი კოჭი, რომელიც სახლის სახურავის გასამართავადაა გადებული (ქეგლ) (ელიავა 1987: 21; ქაჯაია 2002: 200).

ომპა „სარტყლებზე გადებული ღირე-თავზე“, ომპა-ზე დაყრდნობილია ციცი, სანთა, ღულერეფი (კაკუტი), მთელი სახურავი (ელიავა 1987: 255; ყიფშიძე 1994: 497; ფიფია 1999: 34; ქაჯაია 2002: 436).

ყუდეში, ნამუში ხუჯი მეტირდენი, თეურეშე გიიდვალუდე ომპა: კიდირი ქორდუდა, კიდირიშე, ოლანი ქორდუდა, ოლანიშე „სახლის რომელი მხარეც იყო მეტი, იქითკენ ჩამოიდებოდა ომპა (ღირე, თავზე), წინა მხარე (მკერდი) თუ იყო, წინა მხარეს, გვერდიო თუ იყო – გვერდიდან (ქაჯაია 2002: 436).

ამ ომპაზე კერიის პირდაპირ დააწყობდნენ ფიცრებს – საბერტყეს, რომლის შუა ეკიდა გათლილი ხე კავეებით – არკვიანი (მასალები 1976: 380).

ქვემო იმერულში ღირეს აღმნიშვნელად გამოიყენება ომპე (დლონტი 1984: 427).

სანთა „სათავე; სახლის ზეეითა (სახურავის) ღირე“ (მასალები 1976: 379, 382; ქაჯაია 2002: 576).

სანთა იღებოდა არფაზე, რომელიც სახლს ორი პქონდა. ეს იყო წინა და უკანა მხარის შუა დიდი ბოყეები; სახურავის ჰორიზონტალური ძელი, რომელზეც ნივნივებია დაკიდებული.

სარსხილე „თაზე“ (ელიავე).

ციკი „დედაბოძი, რომელიც სათავეს იჭერს“ (ყიფშიძე 1994: 574; ქაჯაია 2002: 348).

ოდა-სახლის სანთა ციკებზე იჯდა. ციკი ომპაზე იყო დაყენებული (მასალები 1976: 381).

ციგი „შუაში ამართული დაბალი ბოძი“ (მასალები 1976: 393; ქაჯაია 2002: 347).

ციგი ამავე მნიშვნელობით გვხვდება იმერულ დიალექტშიც (ჩხენკელი 1988: 34).

ციცი „ომპას შუა ადგილზე შეეულად დამაგრებული ხე, რომელზედაც ლაგდება კაკუტები“ (ქაჯაია 2002: 352).

დედაბოძს, რომელიც სათავეს იჭერს, პქვია ბიგა როგორც მეგრულში, ასევე იმერულშიც. მის პარალელურად იხმარება ვაცი მეგრულში, იმერულში კი ვაცი || ვაცია (ჩხენკელი 1988: 34).

კაკუტი „ლარძაყინი, ნივნივი“ (ყიფშიძე 1994: 455; ჭარაია 1997: 74; ქაჯაია 2002: 102).

კაკუტი არის ორი ერთმანეთში გადაჭდობილი დახრილი ძელი, რომელიც სათავესთან ერთდება, ხოლო ბოლოებით კედელს ეყრდნობა. მას სახურავის ხესაც უწოდებენ.

უი ქიმკისოფუ კაკუტემს კოჩინ, ქოძირე „ზევით კაკუტებთან რომ ხლაფოროთობს კაცი, ნახა“ (ხუბუა 1937: 81).

კაკუტიში ნოტეხეფი კუჩხის ქიგლანთხაფუდეს „კაკუტის ნატეხები თურმე ფეხზე დასცემოდან“ (ქხს 1975: 276).

კაკუტი ნივნივის მნიშვნელობით იხმარება ქართული ენის დასავლურ დიალექტებშიც (დლონტი 1984: 268).

სახურავის ქვეშ დადებულ გრძელ ხეს, ე. ი. კაკუტს, მეგრულში კაკვსაც უწოდებენ (ყიფშიძე 1994: 455; ქაჯაია 2002: 101).

კაკუტისა და კაკვის პარალელურად ხშირად იხმარება ღულერი (მასალები 1976: 383; ქაჯაია 2002: 196).

ღ. ფიფიას ლექსიკონში ღულერი მოაჯირის მნიშვნელობითაც დასტურდება (ფიფია 1999: 46).

მუნჭი „სახლის სახურავის ნივინის ქვეშ შედგმული ხე (სიმაგრისათვის)“ (ქაჯაია 2002: 337).

თირქ ერთეალი ვენატახასინი, მუნჭემს უკეთენა „თოვლმა სახურავი რომ არ წაამტერიოს „მუნჭებს“ სამაგრებს უკეთებენ“ (ქაჯაია 2002: 337).

ბადური „ძელი, რომელზედაც ატყდებიან ფიცრებს“.

ლარტყა || მარტყა „ლარტყა-ოთხკუთხა და ბრტყელი ძელი სხვადასხვა დანიშნულებისა“ (ქეგლ 1990: 569).

ლარტყაზე მაგრდება ყავარი და კრამიტი (ელიავა 1987: 203; ყიფშიძე 1994: 474, ქაჯაია 2002: 183). ლარტყას მაგივრად კაკუტებზე აწყობდნენ გრძელ, მრგვალ ტოკებს. ამ ტოკებს რჩინას ეძახდნენ (მასალები 1976: 380).

ბასკა „ხის ლარტყა“.

ბასკას ყავრის დასამაგრებლად ატყედებდნენ. ეს არის ყავარზე დასატყედი გათლილი ხე (ელიავა 1987: 29; ყიფშიძე 1994: 405; ქაჯაია 2002: 226).

ოგალარი „ისლსაცაეი“ (ელიავა 1987: 254; ქაჯაია 2002: 422).

ხის გრძელი შოლტები ან ფიცრები, რომლებსაც აწყობდნენ ისლით დახურულ სახლებზე, რომ ქარს ისლი არ გადმოეგდო. სახურავის შესაკრავი, სახურავის ცენტრი, ხის მორებით გაფსკენილი.

ტრაბეზი „ძელი, ღვირე“ (ფიფია 1999: 42; ქაჯაია 2002: 38).

მუხური „სახლის სახურავის კუთხე“ (ელიავა 1987: 242, ყიფშიძე 1994: 489; ფიფია 1999: 31; ქაჯაია 2002: 343).

ქარქ გეიორღუ მუხურეფი „ქარმა აყარა სახურავის კუთხეები“ (ქაჯაია 2002: 343).

ტერმინი **მუხური** გვხვდება გურული, იმერულ, რაჭულ დიალექტებში და აღნიშნავს კედლების შეერთების გარეთა კუთხეს (ჩხენკელი 1988: 38).

ორთვალი „სახურავსი ძელები“.

ოსხირი „საძირკველი“

სახლის კედლები იგებოდა **ოსხირზე** (ოსხერი)

ბოჭკინტებზე დააწყობდნენ საძირკველს, რომელსაც დააფუძნებდნენ ფიცარს.

ოსხირი ასე კეთდებოდა: იღებდნენ ოთხკუთხად გათლილ მსხვილ ოთხ ბოძს. ორ ბოძს ორივე თავში ამოჭრიდნენ და მეორე ორ ბოძს ჩაუყენებდნენ. ამგვარად იკვრებოდა ოთხკუთხი საძირკველი. ძველად ის იღებოდა ქვაზე ან ხეზე (ყიფშიძე 1994: 520; ქაჯაია 2002: 581) (მასალები 1976: 394).

ოსხვრს ცუდში კვდაში ფიცარეფს გითიორცხუნა „საძირკველზე სახლის კედლის ფიცრეფს აფუძნებენ“ (მასალები 1976: 378).

ოსურიშ მუმაგონაფალ კოჩის ჯგირი **ოსხირი** ოკონია „ცოლის მომეყან კაცს კარგი დვირე უნდაო (სახოკია 1989: 255).

ოსხირის სინონიმად მეგრულში გვხვდება **სარწკველი** || **სარწვერი** (ელიავა 1987: 35). ეს არის ჩვეულებრივ აკაციის გრძელი, ოთხკუთხედად გათლილი მორი.

ქვის სახლის საყრდენს, საძირკველს, საფუძველს **ცოკოლს**, **ფუნდამენტს** უწოდებენ.

ცოკოლზე მეგრული მეტყველების გარდა, გვხვდება ქართული ენის იმერულ, რაჭულ, ლეჩხუმურ დიალექტებში (ჩხენკელი 1988: 36).

ბალავერი || **ბალავარი** „კედლის საყრდენი“

კედლის სარყდენად საძირკველში დებენ გათლილ ლოდს. ამას **ბალავერს** | **ბალავარს** უწოდებენ (ქაჯაია 2001: 215). ასეთივე ლოდი არის კარ-სარკმლის თავზე – წირთხლთა შესაკრავად.

ბოკონი „სახლის საყრდენი ბოძი“.

ეს არის ქვის ან მორის ბოძები, რომელზედაც დაყრდნობილია ფიცრული სახლის (ე. წ. ოდის) საძირკვე დირეები (ელიავა 1987: 33; ყიფშიძე 1994: 409; ფიფია 1999: 10).

ბეკვენი || ბეკვი „იგივეა რაც ბოკონი“ (ყიფშიძე 1994: 577; ქაჯაია 2002: 383).

ხუდე გერე ბეკვენს „სახლი დგას ბოძებზე“

ქიმილე ნახუა ოდაში ბეკვენეფი „მოიტანა დაშლილი ოდის ბოძები“ (ქაჯაია 2002: 383).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბოკონი, ბეკვი || ბეკვენი არის სახლის საყრდენი, სვეტები, ტვირთშიდი კონსტრუქციები. ამ ტიპის საძირკელის წარმოქმნა – განვითარება შესაძლებელია მხოლოდ დაწინაურებული ხის ხუროთმოძღვრების ტრადიციებით და საშენი ხე-ტყის მასალით მდიდარ ადგილებში (ჩხენკელი 1988: 37).

სახლის სადგამ მორის ბოძს, ბეკვენისა და ბოკონის გარდა, აღნიშნავს კიდევ ერთი ლექსიკური ერთეული გვიხი || გუხუ.

ხუდე გვიხის გერენია „სახლი ხის მორებზე დგასო“ (ქაჯაია 2002: 323).

გამერი || გამირი „სახლის ჭერის ან იატაკის ქვეშ გადებული ხეები, რომლებზედაც აჭედებენ ფიცარს, დედო ხე სახლისა, თაფხე“ (ელიავა 1987: 42; ქაჯაია 2001: 284).

ხვიმრა || ხვიმირა „სივარიელე სახლის საძირკველში“ (ქაჯაია 2002: 548).

ჩქიმ სქუა გოწოს კარც გინიშუა დო წჷ ხვიმრას გთო-ხოხენცია „ჩემი შვილი შარშან კარს გაივლიდა და წელს ხვიმირის ქვეშ ხოხავსო“ (ხალხ. სიბრძ. 1994: 31).

ხვიმრას ხომ ვემთოხეკია „ხვიმირაში ხომ არ ზიხარო“ (ხალხ. სიბრძ. 1994: 184).

პოლი || პროლი „იატაკი – ჩვეულებრივ, შენობაში, სახლში ძირს დაგებული პორიზონტალური ფენა (ქველ).“

ბუმბულიში მანგიორო თუდო გიპერკელეკ პოლსე „ბუმბულის ნაცვლად ეკოტრიალობ იატაკზე“ (ყიფშიძე 1994: 355).

თუდო ქეშუო ძუდი პროლს „ძირს ვეგდე „იატაკზე“ (ქსს 1975: 176).

ლანდირი || ლანდური || ლანდა „ხის ღირე – ჭერისა და იატაკის დასაჭელი ძელები“ (ელიავა 1987: 203; ყიფშიძე 1994: 474).

სახლის ქვედა დირეს იმერულსა და გურულ კილოშიც აღნიშნავს იგივე ტერმინი – ლანდური.

მეგრულში ლანდირგ / ლონდირი ფორმითაც შეიძლება შეგვხვდეს.

ლონდირეფი ქიგიორღესია ცუდეს დო სამუშაო გათებენია „ლანდურები დაყარეს სახლს და სამუშაო გათაებულაო“ (ქაჯაია 2002: 197).

კონჭი „კოტა“

ეს არის ჩასაკეტი კოჭი იატაკის, კედლის (ზოგჯერ ჭერის), ფიცრებში ჩაყენებული რიკები (მრგვალი ან ოთხკუთხა), რომელიც საჭიროა სიმაგრისათვის (ქაჯაია 2002: 157).

ფიცარს სამ ადგილას ზედაპირს გაუხერეტდნენ და გათლილ კონჭს შიგ ჩაუსვამდნენ. კონჭს წაბლის ან მუხისგან თლიდნენ ოთხკუთხად ცერის სიმსხოზე. მას ზევითა თავს წაწყებულს უკეთებდნენ. ქვედა ფიცარზე კონჭებს რომ დასვამდნენ, ზევითა ფიცარს დაატოლებდნენ და კონჭის სისწორეზე ზევითა ფიცარს გახაზავდნენ. გახაზულ ადგილებში ამოჭრიდნენ ან ჩაუხერეტდნენ. ეს რომ შესრულდებოდა, ზევითა ფიცარს საბოლოოდ დაადებდნენ ქვედა ფიცარს და ქვედა ფიცრის კონჭები ჩაესმოდა ზევითა ფიცრის ამოჭრილებში.

კორტე „ფიცრის სამაგრი ენა“, კოტა, ხის ლურსმანი“ (მასალები 1976: 393; ელიაშვილი 1987: 200).

ფიცარემს ართიანწყება კორტეთ აერთვნა „ფიცრებს ერთმანეთთან კოტათი აერთებენ“ (ქაჯაია 2002: 160).

ღეჩხუმიურში კორტე „ფიცრის ხის ლურსმანს“ აღნიშნავს (ღლონტი 1984: 305).

ქილიში „სახლის იატაკის დირე“ (ქაჯაია 2002: 143).

ეს ტერმინი დასტურდება ქართული ენის დასავლურ დიალექტებშიც და აღნიშნავს გრძელ ხეს, რომელზედაც სახლის იატაკია დაგებული (ღლონტი 1984: 570).

ნერჩი „მიწის იატაკი“

ძველად ფაცხის, ჯარგელის კარგად დატკეპნილ მიწის იატაკს ნერჩს უწოდებდნენ.

ნერჩე პქვია იმ ადგილსაც, რომელზედაც სახლი დგას და ნიშნავს ფუძეს.

ნერჩი უნდა ნიშნავდეს მიწის ღმერთს. სამეგრელოში არსებობდა ნერჩიში ხვამა (ლოკვა). თუ სახლი იდგა მაღლა, ე. ი. პქონდა ხის იატაკი, მაშინ ეს ლოკვა იქ არ შეიძლებოდა შესრულებულიყო (ქაჯაია 2002: 383).

ლომისგამან მოჯგირეფი, ჩქინ ცუდე დო ნერჩია „დაგვილოცოს მოკეთებები, ჩვენი სახლი და ფუძეო“ (სამუშია 1979: 128).

სქანი ჯინჯი ჯინჯი მაფუ, სქანი ნერჩის მიშაფუენქ „შენი ძირი ძირია ჩემი, შენს ფუძეს ვარ შეზრდილი“ (ქხს 1975: 168).

ძველი ტიპის საცხოვრებელი სახლის ინტერიერში უპირველესი ადგილი უჭირავს კერას, თანამედროვე სტილის სახლში – ბუხარს. ქვემოთ წარმოდგენილია კერასთან და ბუხართან დაკავშირებულ ლექსიკურ ერთეულთა დახასიათება.

ყებური || კებური „კერა, კერია“.

ყებური არის ადგილი, სადაც ცეცხლს ანთებენ, აგრეთვე იმ ადგილას დადებული თლილი ქვაც, რომელზედაც ცეცხლი ინთება და საერთოდ, ირგვლივ მისი ახლო ადგილი“ (ქაჯაია 2002: 114; ქაჯაია 2002: 207; ყიფშიძე 1994: 558).

ყებური კერიის გულსაც აღნიშნავს, რომელიც ქვის ფილებითაა შემოსილი და ზედ ცეცხლი ანთია (ელიავა 1987: 339).

კერია მოგებული იყო აგურით ან შორიფონის მიწით (შდრ. ლაზ. კერა – კერიის ქვა, რომელზედაც ალაგებენ შეშის ბოლოებს; ოტრებულე კერა (ნ. მარი) (ქაჯაია 2002: 115).

რაჭულ, გრურულ, თუშურ, ლენხუმურ დიალექტებში კერას, კერაზე დაგებულ თხელ ფილაქანს, ცეცხლის წინა პირს, სამზარეულო სახლში ცეცხლის დასანთებელ ადგილს უწოდებენ ყვერბს. გურულ დიალექტში მის პარალელურად გვხვდება ყებური (დლონტი 1984: 608).

საბას განმარტებით, ყუერბი არის საცეცხლე, კერიის ადგილი, გინა ბოსტნისა მარაგი (საბა 1993, 272).

მეგრულში ყებური კებური ვარიანტითაც არის წარმოდგენილი (ყ → კ).

ყებურს მუშებერკელჟ ჯეჲში ნაბადიში გორჩელს
„კერაზე ვკორიალოზ გაშლილ ძეკლ ნაბადზე“ (ყიფშიძე
1914: 154).

ე ბადიდჲ კებურსჲ ქეკოლოხოღდღჲ „ეს ბებერი კერას-
თან დაჯდებოდა“ (ყიფშიძე 1914: 40).

დედიბიქ ყებურს ქელარგიდუა „დედაბერი ცეცხლის პი-
რას გაცივდაო“ (ხალხ. სიბრძ. 1994: 37).

კერიის პირს, ყებურის გარდა, კომპონენტი კებურპიჯი ||
ყებურპიჯი აღნიშნავს (ქაჯაია 2002: 115).

შქადაჩხირი || შქადაჩხირი „კერა“

მეგრულში ყებურს შქადაჩხირსაც (ზედმიწ. „შუაცეცხლი“)
უწოდებენ (ჩხენკელი 1988: 38).

უნდა აღინიშნოს, რომ შუაცეცხლი კერიის მნიშვნელო-
ბით იხმარება ქართულ სალიტერატურო ენასა და ღიალექ-
ტებშიც (ჩხენკელი 1988: 38).

შქადაჩხირი | შქადაჩხირი კერასთან ერთად შუაცეცხლს –
კერაზე დანთებულ ცეცხლს აღნიშნავს.

ჯეჲში ქუხნას, ყებურს შქადაჩხირი მირზუდეს „ძველად
ქუხნაში, კერაზე შუაცეცხლი გვენთო“ (ქაჯაია 2002: 263).

შქაყებური || შქაყებური „შუაკერა“

როგორც მიუთითებენ, კერიის შუა ადგილის აღსანიშნა-
ვად სიტყვის ეს ორი ფონეტიკური ვარიანტი გამოიყენება
(ქაჯაია 2002: 277).

ჯიკი || ჯიკუტია „ჯირკი, კუნძი“

შუაცეცხლზე წამოდებული იყო ნაპობი, მსხვილი კუნძი
(ყიფშიძე 1994: 617; ფიფია 1999: 58; ქაჯაია 2002: 611).

საინტერესოა, რომ „ჯერკის“ აღმნიშვნელად ქართული
ენის გურულ ღიალექტში გვხვდება ჯიკვი || ჯიკუნტალა
(დლონტი 1984: 779).

ქვდანთხჲ ჯიკუტიაქ, ქოუციუ ჯიკუტიტიაქ „დაეცა ჯირ-
კიო, დაერია ჭიანჭველაო“ (სამუშია 1979: 174).

ჯგირი ქიმინი დო ჯირკის გელვია „კარგი ქენი და
ჯირკე დადუო“ (ქხს (1991: 461).

ჯიკის გეხე ფარფალია „ჯირკე ზის პეპელა“ (ქხს
1975: 249).

გერიში შქერიანაფილი ჯოდორქ წანმოწანას ჯიკის ულაღუა „მგლის დაშინებულმა ძაღლმა მთელი წელიწადი ჯირკს უყუფაო“ (ქაჯაია 2002: 611).

აქ ფონეტიკური პროცესი ასეთი უნდა იყოს: ჯირკი → ჯიკი:

ბუკი „ჯირკი“ (ყიფშიძე 1994: 412; ქაჯაია 2001: 262).

ბუკი არის კუნძი, ხის დიდი მორი, რომელსაც ზამთარში შეაცეცხლეს დაუდებენ ცალი მხრით და ნელ-ნელა იწეის.

თოფი გინაბუდუ ბუკიშ მაშხვა „თოფი ეკიდა ბუკის სიმსხო“ (ხუბუა 1937: 30).

ბუკის ონდეთ ონტებუდუ „ჯირკს ცეცხლი ოდნაე ეკიდა“ (ქიპმ 1971: 77).

ეს ლექსიკური ერთეული ამავე მნიშვნელობით გვხვდება გურულ კილოშიც, მაგრამ მეგრულში მას უფრო ფართო გაგება აქვს: ხის მორთან ერთად აღნიშნავს ქვას ან რკინას შეაცეცხლზე (კერაზე) შეშის თავის დასადებად (ქაჯაია 2001: 263).

რკინაში ოდუღაღე (ზედმიწ. „რკინის სასთუმალი, სათავე“).

მასზე აწყობდნენ წვრილად დაჭრილ შეშას.

ოგინჯალი || ოგინჯაღე „კერისზედა მოწყობილობა“ (ელიავა 1987: 253; ქაჯაია 2002: 422).

ეს არის თავისებური სახურავი კერიისათვის, რომელიც ამ უკანასკნელს იცავს ჭერიდან ჩამოცვენილი მტერისაგან, სახლის ჭერს კი იფარავს ნაპერწკლისაგან (ჩხენკელი 1988: 40), შეაცეცხლზე კერიის თავზე ჩამოკიდებული ხის ნაჭა, საკიდელი (შდრ. ობერტეში).

რ. ჩხენკელის მიხედვით, მეგრულში ოგინჯალ-ის სინონიმად გვხვდება ოჯინჯალ-იც, რომელიც (გ → ჯ) ასიმილაციის შედეგად ჩანს მიღებული.

ეს ფორმა გაერცელებულია ქართული ენის იმერულ; გურულ, აჭარულ, რაჭულ დიალექტებშიც (დლონტი 1987: 434).

ობერტეში „ნაჭის საკიდი“ (ელიავა 1987: 253; ქაჯაია 2002: 420).

ომპაზე მიმაგრებული იყო ნაჭის საკიდი.

გაცეხვის წინ ღომის-ღომს გასაშრობად შეაცეცხლზე ოლეში – ღომის თავთავეების საშრობ ლასტზე ყრიდნენ და ობიექტზე კიდებდნენ.

საბერტე || საბერტყე „ჭერი შუა ცეცხს ზევით“

ომპაზე კერიის ზევით დაწყობილ ფიცრებს ან ისე გათლილ ხეებს საბერტყე || საბერტყე-ს უწოდებენ. კერის პირდაპირ გადებული იყო ორი ღირე და მათზე აწყობდნენ ე. წ. საბერტე-ს (მასალები 1976: 380, 383).

მარტიქ საბერტე ღოჭუა „მარტმა საბერტე დაწყო“ (ქსს 1991: 433).

საბერწე „აღგილი, საღაც ნაჭა, კაჩა ჰკილია“ (ქაჯაია 2002: 58).

ნაჭა „საკიდელი“ (ელიავა 1987: 247; ყიფშიძე 1994: 49; ქაჯაია 2002: 374).

შუაცეცხლზე ქვაბის ჩამოსაკიდებელ ჯაჭეს ნაჭა ჰქვია. ამავე მნიშვნელობით ეს ტერმინი იხმარება ქართული ენის დასავლურ დიალექტებშიც (ღლონტი 1981: 417).

ნაჭას კარდია მიკობუ დო ხერკე ვაუნწყუათია „ნაჭაზე ქვაბი ჰკილია და ორშიმოს ნუ ჩაპყოფთო“ (ქაჯაია 2002: 374).

საკიდელის აღმნიშვნელად მეგრულში ნაჭა-ს პარალელურად იხმარება სხვა ლექსიკური ერთეულებიც: ლანჭა || ლარჭა ქაჯაია 2002: 183), კაჩა || კაჩე (ქაჯაია 2002: 113).

ლარჭა ირო რჩხე, უჩა იეუაფუ „ნაჭა ყოველთვის ცხელი, შავი იქნება“ (ყიფშიძე 1914: 178).

კაჩა || კაჩე „კაჩხა“ (ჭარაია 1987: 76)

ნაჭა-საგან განსხვავებით კაჩა შეიძლება იყოს ხისა – შუაცეცხლზე ხის კაპებიანი საკიდარი (ქაჯაია 2002: 13).

გვალას ჭყიშეფი კარეს ხვარენდეს კაჩა-ს, ჯაშ ლანჭას „მთაში მწყემსები კარავში ხმარობდნენ კაჩას, ხის ნაჭას“ (ქაჯაია 2002: 113).

კაჩა ქართული ენის რატულსა და იმერულ დიალექტებში ოჯინჯალა-ს მნიშვნელობით გამოიყენება (ოჯინჯალა „შუაცეცხლზე ღირედან ჩამოშვებული ხე, საქებაჲ“) (ღლონტი 1984: 276).

არკვიანი „გათლილი ხე კავეებით“

ის ეკიდა საბერტყის – კერის ზევით დაწყობილი ფიცრების შუა აღგილას (მასალები 1976: 380; ქაჯაია 2002: 194).

ბუხარი „ბუხარი“

პირდია, უკარო ღუმელი, აგურისა და ქვისა, სახლის კედელში შიგნიდან დატანებული (ქეგლ 1950, 1198).

დისერუნი, ბუხარიშა მითილუ „რომ დაღამდა ბუხარში შეძერა“ (ქაჯაია 2001: 275).

ყუდეს ბუხარი გინოტახუნსია „სახლს ბუხარი გადატეხს“ (ქხს 1991: 130).

ჩხურეს მილა(კანცალანდე – ბუხარ ემეიდგუდასგნი „შიგ სიცვიით ვახცახებდე, ბუხარი რომ არ გკონდეს მიდგმული“ (ქხს 1975: 336).

ბუხარს ეკოხედასღ დო დანხირი მითოურზდას „ბუხართან იჯდეს და ცეცხლი ენთოს“ (ყიფშიძე 1994: 366).

ოკუმარი || ოკუმოლი || ოკუმური „საკეამლე“

შუაცეცხლი რომ ინთება ისეთ სახლს („ქუხნას“) გადახურვისას ზევით საკეამლეებს (ოკუმოლ-ს) უტოვებენ. ოკუმოლი || ოკუმარი კქვია ბუხრის საკეამურსაც.

ოფურკე „საკეამლე ბუხარში“.

წკირიშ ტრუბა „წვრილი მილი“.

ამ მილში ატრიალებდნენ წნელს, რომელზედაც წამოცმული იყო ქათამი და ნელ ცეცხლზე წვაედნენ.

კიბე „კიბე“

საფეხურის მქონე ასასვლელ-ჩასასვლელი (ქეგლ)

კიბე ქიმედგუ ცხვენს „კიბე მიადგა სხვენს (ქაჯაია 2002: 134).

კიბე ქეშამტახეს „კიბე ჩამოტეხეს (სახოკია 1984: 249).

ალვიშ კიბე ეკირთუნი, მუშა უჩქე დიანქიმი? „ალვის კიბე რომ წაიქცა, რას ნიშნავს დედაჩემო? “ (ქხს 1975: 26).

კიბე ყველაზე ზოგადი ტერმინია ცნობილი საგნის აღსანიშნავად. პარალელურად სხვა ტერმინებიც იხმარება, თუმცა ისინი არ წარმოადგენენ აბსოლუტურ სინონიმებს:

ჩართი „კიბე“ (ჭარაია 1997: 155; ფიფია 1999: 50, ქაჯაია 2002: 293)

ჩართი სახლის კიბესაც აღნიშნავს და საქათმის მასიურ კიბესაც.

ტკვა „კიბე“ (ყიფშიძე 1994: 533; ქაჯაია 2002: 3)

ეს არის მთლიან ხეზე საფეხურებჩატრილი კიბე. ჩვეულებრივ მიდგმული იყო სასიმინდესე.

ცაშა ტკვა ეემიადგინენა სქანდა მეფრთათფნი „ცას კიბეს ვერ მივადგამთ, რომ თქვენთან ამოვიდეთ“ (სამუშია 1979: 14).

ჩარდახი „იგივეა, რაც ტკვა“ (ქაჯაია 2002: 293)

ეს ტერმინი ამ ფორმით, მაგრამ სხვა მნიშვნელობით დასტურდება ქართული ენის ქიზიუურსა და ფშაურ დიალექტებში. ქიზიუურში ის აღნიშნავს საბძლის მაგვარ სამკედელა ნაგებობას კალოზე, ხოლო ფშაურში – ბოსლის თავზე საკეების შესანახ ჭერს (დლონტი 1984: 646).

კიბე მეგრულში აღინიშნება საკუთრივ მეგრული წარმოების სიტყვითაც – ეშალი || ეშაულარი.

აივანს შუაში მიდგმული ჰქონდა ეშალი (მასალები 1976: 392).

ჯღა „გრძელი კიბე“

ამ ლექსიკურ ერთეულს სხვა მნიშვნელობაც აქვს. ის აღნიშნავს ღობიოს სარს. ჯღა ამავე მნიშვნელობით გეხვდება გურულ დიალექტშიც (დლონტი 1987: 787).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აივანს მეგრულში აღნიშნავს არა ერთი, არამედ რამდენიმე ლექსიკური ერთეული. მაქლორი, აბარწა, ბაღკონი, ცუდე. აივანი, თავის მხრივ, სხვადასხვა ნაწილებისაგან შედგება.

ბრიკულ || ბირკული || ბირკური „რიკული, მოაჯირი“ მარტვილურ თქმაში ბირკუი ვარიანტია წარმოდგენილი (ლ → ე → Ø).

ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში მოაჯირს აღნიშნავს ბირკვილი || ბირკილი ფორმები, თუმცა ამ ტერმინს უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს და ბაღკონის აღმნიშვნელადაც იხმარება (დლონტი 1984: 75).

მასარული ბირკული „მოაჯირის სახეობა“ ეს არის უბრალოდ გათლილი ხის რიკული, მოაჯირი (მასალები 1976: 384; ქაჯაია 2002: 225).

გარაბადი „სამაგრი ლარტყა“ (ელიავა 1987: 44; ყიფშიძე 1994: 418; ქაჯაია 2001: 298).

სახლის წინკარის ბოძებს შორის გადებულ სამაგრი ლარტყას, ხარიხას გარაბადს უწოდებდნენ. ეს არის რიკულებზე გადებული ძელი.

კარი „კარი“

შემოსილადული ადგილის ანდა შენობის (ოთახის, რაიმე სათავისის) შესასვლელის დასახური, ცალი გვერდით დამაგრებული ჩარჩოზე (ქველ).

კედელთა შორის დატანებული შესავალი გასაღები და მისაგდებელი (საბა).

სქანოთ კარი გონჯამილ რე „შენთვის კარი ღიაა“ (ქხს 1975: 23).

ოჭუმარეს ვაგმანჯინე ყუდეფიში კარფი „დილით კერ ვაღებ სახლის კარებს“ (სამუშია 1979: 135).

ჭყელ ყოფედას, მახუტელა სქან ფოქეაშ კარია „წყველ იყოს მახუტელა შენი გამოქვაბულის კარიო“ (ქხს 1975: 14).

მეგრულში ზომის, ფორმისა და დანიშნულების მიხედვით გამოყოფენ კარის სხვადასხვა სახეობას:

ონდღეშ კარი ზედმიწ. „შუადღის კარი“

ძველად სახლს ფანჯარა არ ჰქონდა. მარტო ერთი მხრიდან, საიდანაც შუადღეზე მზე ადგებოდა, სახლს უკეთებდნენ პატარა გამოჭრილ არეს კედელზე. მას „ონდღეშ კარი“ ერქვა (მასალები 1976: 380).

კუტკარი | კურატან კარი „პატარა (მოკლე) კარი“ (ელიავა 1987: 123; ქაჯაია 2002: 170).

კურატან კარს იტყვიან ხოლმე უფრო ჭიშკრის კარზე. ჭიჭე კარი ღიდ კარს მიკობუნ, კურატან კარს უძახუნა „პატარა კარი ღიდ კარზე რომაა მიბმული, კურატანკარს ეძახიან“ (ქაჯაია 2002: 170).

აქ შეიძლება ვივარაუდოთ: *კუტა → კურტა, კუტაკარი → კურტანკარი.

ღიმაკარი „იგივეა, რაც კუტკარი“ (ელიავა 1987: 123; ქაჯაია 2001: 466).

სიბაკარი „დიდი კარი“

სიბაკარი არის ღარტყული, დიდი ერთფრთიანი კარი, რომლითაც საყანე ადგილი გამოყოფილია სოფლისაგან. ეს არის იგივე განიშ კარი, საიდუმლო კარი (ქაჯაია 2002: 595).

განიში კარი გინილეს „გვერდითი კარიდან გავიდნენ“ (სამეშია 1990: 96).

ხშირ შემთხვევაში კარი რთული ფუძის ერთ-ერთი შემაღლებული ნაწილია: სიბაკარი, კუტკარი, დიმაკარი, ხიბაკარი, ცუდეკარი, ჭიშკარი...

საინტერესოა, რომ კარი ერთ-ერთ ელემენტად გვხვდება ზოგიერთ ტოპონიმთა აღმნიშვნელ კომპოზიტებშიც: ევლიდკარი (სოფელი მარტვილის რაიონში), ოხეამეკარი (ზედმიწ. „ეკლესიის კარი“), ურიაკარი (ზედმიწ. „ებრაელის კარი“; სოფელი ბანძა, მარტვილის რაიონი).

მეგრულში კარ-ის სინონიმად დასტურდება ხიბა (ყიფია 1999: 57; ქაჯაია 2002: 552).

კარი შედგება ცალკეული დეტალებისაგან:

ჩარჩო „ჩარჩო“

ღარტყების ან ძელაკებისაგან შეკრული ოთხკუთხა ან სხვა ფორმის საგანი (ქეგლ).

კამარა „კარის ჩარჩოს ზედა ნაწილი“ (ჩხენკელი 1988: 25).

პარალელურად გვხვდება სხვა ტერმინებიც: კველა, ფრამოკი. ეს უკანასკნელი გაერცელებულია აჭარულსა და რაჭულ დიალექტებშიც.

კველა-ს ძირითადი მნიშვნელობაა აღნიშნოს პატარა სკამი როგორც მეგრულში, ისე ქართული ენის იმერულ დიალექტშიც (ღლონტი 1984: 285).

ბესა „ბესა, ზღურბლი“ (ქაჯაია 2001: 236).

ბესა არის კარის ქვეშ გადასასვლელზე დადებული დირე (ან ქვა), იატაკის ის ადგილი, რომელიც გასდევს მიხურულ კარს (ქეგლ).

ძველი სახლის შესასვლელ კარებში ოსხირზე დადებული ხელის სიფართის ხე (მასალ. 1976: 386).

ბესა გვხვდება ქართული ენის დასავლურ დიალექტებშიც, მაგრამ არა როგორც სამშენებლო ტერმინი. იგი აღნიშნავს კარტოფილის შესანახ მშრალ ადგილს მიწაში (ღლონტი 1984: 70).

ბაზო „ჩარჩო“

ბაზო კარის გუელფიცრის ჩარჩოს აღმნიშვნელი ტერმინია, მამალი ნაწილი (ჩხენკელი). ეს არის ხის კარის თავი. ხის კარებს თავსა და ბოლოში ჰქონდა **ბაზო** (მასალები 1976: 393; ქაჯაია 2001: 212).

ეს ტერმინი ქართლურ, რაჭულ, ქიზიყურ, იმერულ დიალექტებშიც აღნიშნავს კარის ან დარაბის ჩარჩოს სიგრძივ ნაწილს, კარის ჩარჩოს (ღლონტი 1984: 55).

პლანკა „კარ-ფანჯრის პირზე დაკრული ვიწრო ფიკარი“

პლანკა ამავე მნიშვნელობით გვხვდება იმერულსა და რაჭულ დიალექტებშიც (ჩხენკელი 1988: 26).

კარიშ ქური „კარის ქუსლი“

კარ-ფანჯრის ანჯამებისა და სხვადასხვა ჩამოსაკიდი (ასაბმელი) მოწყობილობის აღმნიშვნელი ტერმინია **კარიშ ქურეფი**.

მეგრულ დიალექტში გვხვდება ამ ლექსიკური ერთეულის სხვადასხვა ვარიანტები. **კარიშ ქურეფი** | **კარიშ ქურეში** | **კარიშ ქურენი** (ქაჯაია 2002: 110).

კარები **ქურეფით** (ქუსლებით) იყო ჩამოკიდებული. **კარიშ ქურეფი** ძირს და ზევით სათანადოდ ამოჭრილ ადგილებში იჯდა **ოსხირზე** და **სარტყელში** (მასალები 1976: 380).

ამ ტერმინის სინონიმად იხმარება **პეტლი**.

არფა „კარის ბოყვი, რომელსაც აქვს მხოლოდ ერთი მხრით ღრამული“ (მასალები 1976: 379; ქაჯაია 2001: 195).

სხვადასხვა სახის საკეტი მოწყობილობისათვის გამოიყენება სათანადო ტერმინები.

ოლეკეტი | **ოლოკეტი** | **ჯოლოკეტი** „ურდული“ (ყიფშიძე 1994: 458, 497).

კარის ბოყვებს შიგნიდან დატოვებული ჰქონდა ძეძუსავით მსხვილი ნაწილი. სწორედ ის მსხვილი ნაწილი განზე იყო გაჭრილი. ღამე კარებს რომ მიხურავდნენ, ამ ამოჭრილებში დაკეტილი კარის დასამაგრებლად გაუყრიდნენ **ჯოლოკეტს** (მასალები 1976: 380).

დ. ფიფიას განმარტებით, **ოლოკეტი** არის აზარმაცი, რკინის ან ხის გრძელი კეტი, რომელიც გამოიყენება მძიმე საგნების ასაწევად (ფიფია 1999: 34).

ეს ტერმინი სხვა მნიშვნელობითაც გამოიყენება, ოღე არის ღომის თავთაგების საშრომი ლასტი. ოლეკეტი მიღებულია ოლეუმ კეტი-საგან (ჭარაია 1997: 107).

იში ნინა ოლეკეტის ვამნართინენია „მის ენას ოლეს ჯოხი ვერ გადააბრუნებსო“ (ქაჯაია 2002: 434).

ლურე || ლირე || ლერე || იურე „ურდული“ (მასალები 1976: 383).

ბინეხიში ართი კარსე ლერე კილარდუაფილრე „ვენახის ერთ კარსე ურდულია გაურილი“ (ქაჯაია 2002: 200).

ფონეტიკური პროცესები – ლ – მ, ი → გ, უ → ი ცნობილია.

დ. ფიფია ლერეს განმარტავს როგორც ღერძს (ფიფია 1999: 26).

გუხუ „ურდული“ (ფიფია 1999: 16).

სხვა ლექსიკონებში იგივე ტერმინი დასტურდება ბოდის, ღერძის მნიშვნელობით (ელიავა 1987: 107; ქაჯაია 2001: 420).

კარბუზი „ურდული – კარის სამაგრი ჯოხი“ (ელიავა 1987: 193; ყიფშიძე 1994: 456; ფიფია 1999: 23).

კარბუზი სხვა მნიშვნელობითაც დასტურდება. კარის ბოყეებს შიგნიდან დატოვებული პქონდა მსხვილი ნაწილი, რომლის თავი პირდაპირ ღამაზად იყო ცუდით გადაჭრილი. ძველად მასზე დებდნენ სუნელს, სტაქანს (ჭიქას) და სხვა რაიმე-რუმეს (მასალები 1976: 380).

რაზა „რაზა“ (ელიავა 1987: 286; ქაჯაია 2002: 509).

ასე ოსკუს მიხვილ დო კარსე გეჟუოთუ რაზა. „ახლა საღორეში მყავს დამწყვდეული და კარსე ააგდო რაზა“ (ქაჯაია 2002: 509).

რიკი || რიკე „კოჭი – ხის პატარა საკეტი“.

ერთი ღურსმნით მიტყელებული პატარა ხის საკეტი, რომელიც ტრიალებს.

კიოტი „ურდული“.

კილა || კელა || კია „გასაღები – ლითონის ღერო განსაკუთრებული ფორმისა, რომლითაც კლიტეს ადებენ და კეტავენ (ქეგლ).“

ქოთსუ მუემას კილა „სთხოვა მამას გასაღები“ (ქხს 1991: 28).

მარა ვავა, გურიშ კილა ღონეში ბორქომც ვანჯანცენი? „მაგრამ ვაი, გულის გასაღები, რომ ვერ აღებს ღონის ბოქლომს“ (სამუშია 1979: 37).

ოქროშ კოლოფი მა მიღუდუ, კილათ ოკო ვონჯიკონი „ოქროს კოლოფი მქონდა, კლიტით უნდა გამედიო“ (ქსს 1975: 49).

მარტვილურ თქმაში იკარგება ლ და იხმარება კია ფორმა (ლ → ი → მ).

ბურცხიშ კილა „გასაღები“ (ელიავა 1987: 37; ქაჯაია 2002: 270).

ფოცხის კბილების მსგავსი კბილებიანი გასაღები.

კორტე „კორა“ (ქაჯაია 2002: 160).

კარის საკეტი ხის კოჭი, მიმაგრებული კარის ჩარჩოზე, სვეტზე ან საგნის ხეზე (ქეგლ).

კორტეთ აფუდუ კარი დინოკილერი, მარა ხამუში წვანჯით გეოოოთუ კორტე დო ყუჩა მინილუ „კორით ჰქონდა კარი ჩაკეტილი, მაგრამ დანის წვერით ააგდო კორა და სახლში შევიდა“ (ქაჯაია 2002: 160).

გარდა კოჭისა, კორტე აღნიშნავს ფიცრის სამაგრ ენასაც (ელიავა 1987: 200).

ბორქომი „ბოქლომი – ჩამოსაკიდებელი საკეტი (რკინისა)“ (ქეგლ 1950, 1112).

რკინაში კარგ მილაბუდუ, დიდი ბორქომი თის გილე-ბიხეინანდუ „რკინის კარი ეკიდა და დიდი ბოქლომი ედო (მსხვილად მოსჩანდა)“ (ხუბუა 1937: 183).

მინულათ მინიბლენქე, ბორქომი ქიგემდდასგნი „შესვლით შევალ, ბოქლომიც რომ ედოს (სამუშია 1990: 45).

გურიშ კილა ღონეშ ბორქომს ვანჯანც „გულის გასაღები ვერ აღებს ღონის ბოქლომს“ (სამუშია 1979: 37).

ლაკვი || აკვი „ბოქლომის ენა“ (ელიავა 1987: 202).

აკოშკა || აკოშკა „ფანჯარა“

შენობის (ნაგებობის) კედელში დაყოლებული ღია ადგილი სინათლისა და ჰაერისათვის, რომელშიც მომჩინული ჩარჩოა ჩასმული (ქეგლ 1962: 17).

ინა აკოშკაშე ხესე მუკუუვალუანცე „ის სარკმლიდან ხელს იქნევს (ქსს 1991: 52).

აკოშკა გონჯამილ ულუ „სარკმელი ღიაა“ (ქსს 1991: 90).
ძღაბი აკოშკას კილუჯინე „გოგო ფანჯრიდან იყურება“
(ეიფშიძე 1994: 307). აკოშკაშე იმტი „ფანჯრიდან გავიქეციო“
(ქსს 1975: 269).

ფონეტიკური პროცესი: კ → ქ (აკოშკა → აკოშქა)

ფენჯერი „ფანჯარა“ (ქაჯაია 2002: 94; ჭარაია 1997: 135).

ფონეტიკური პროცესი ა → ე;

ლექსიკური ერთეული ფენჯერი გეხედება იმერულ დია-
ლექტშიც, მაგრამ აღნიშნავს არა ფანჯარას, არამედ აივნის
რიკულს, მოაჯირს (დლონტი 539).

*ორკე „სარკმელი“ (ელიაშვილი 1987: 257; ეიფშიძე 1994: 294;
ფიფია 1999: 35).

პატარა ჭუჭრუტანა; ღია ადგილი კედელზე სასინათ-
ლოდ, ღრიტო.

ჯეეშო ქუხნა ეუდეს უტენდეს სასინათლოდ ორკეს. „ძვე-
ლად სამზად სახლს უტოვებდნენ სასინათლოდ ორკეს“ (მა-
სალები 1976).

ორკე „ხარკესსაც“ ნიშნავს. იატაკად დაგებულია ან
კედლისათვის გამოყენებული ნედლი ფიცრების გამოშრობის
შემდეგ ფიცრებს შორის ჩნდება ღიობი – ორკე.

სოფელ ორკეფი რე დოსქილაღირი, თექ მიშმეურცუ
ბორია. „სადაც ჭუჭრუტანები არის დარჩენილი, იქ შემოდის
ქარი“ (ქაჯაია 2002: 444).

ყარე „ჭუჭრუტანა, იგივე ორკე“ (ქაჯაია 2002: 206).

ოჭკორიე || ოჭკორუ „სანათური; სათვალთვალო“.

ეს არის პატარა ჭუჭრუტანა, სარკმელი. ძველებურ სა-
ხლში კედელში ფიცრებს შორის ტოვებდნენ არეს (არამ-
რგვალს) (ქაჯაია 2002: 468; ფიფია 1999: 36).

ძველ სახლს ცალი თვალით გასახედად ჰქონდა პატარა
გამოტრილი, რომელსაც ოჭკორიეს ეძახდნენ (მასალები, 1976:
380). ეს ლექსიკური ერთეული დამახასიათებელია ზუგდი-
დურ-სამურზაყანული კილოკავის ჯვარული თქმისათვის.

სტავნა „ღარაბა“

ფიცრის დასაკეცი საფარი ფანჯარაზე ან კარზე (ქეგლ)

სტავნეფი აკუტახუნა „ღარაბები დაუმტვრევიათ“ (ქაჯაია
2002: 614).

სთავნა ფორაც გეხედება მეგრულში.

ხვირა || ხვირე || ხვირატე || ხვირიტე „ჭუჭრეტანა, სარკმელი“ (ელიავა 1987: 387; ქაჯაია 2002: 549).

ჭვიტე „ნაპრალი, სასინათლო“ (ყიფშიძე 1994: 592; ქაჯაია 2002: 468).

ირო ჭვიტე კვლავანც სქან მაღაზაშ რტენცია „ყოველთვის სინათლე გასდის შენი ნაღის ღასტსაო (ჭერსაო)“ (სამუშია 1979: 49).

საინტერესოა, რომ ჭვრიტი, ხვესურულ დიალექტში ნიშნავს მცირე ზომის ნახვრეტს კედელში (ღლონტი 1984: 720).

სასინდო „სასინათლო“ (მასალები 1976: 394; ქაჯაია 2002: 582).

კედელში ჰქონდათ ოთხკუთხედად ამოჭრილი, საიდანაც შედიოდა შუქი. ამას სასინდოს ეძახდნენ.

მცირე სარკმელს, სინათლის ჩასასვლელს ქართლურ დიალექტში აღნიშნავს სასინათლო (ღლონტი 1984: 470). მეგრულშიც პარალელურად იხმარება სასინთო: ხდება თ → დ ფონეტიკური პროცესი ნ-ს გავლენით.

საორკე „მინა“

ეს აღნიშნავს მინას, რომელიც ჩასმულია პატარა ფანჯარაში (ქაჯაია 2002: 577).

ლაფარა || ლაფარე || ოლაფარე „ლაფარო“

ადგილი შენობის ირგვლივ, რომელსაც სახურავის გამოშვერილი ნაწილი ფარავს (ქეგლ).

ბედნიერი ცუდეში ოლაფარეზე იგუროუნდა „ბედნიერი სახლის ლაფარიდან სწავლობდაო“ (ხალხ. სიბრძ. 1994: 131).

ინა ვოუჩქე ცურუსია, ლაფარას ქელაღურ ჩხურუსია „ის არ იცის ბოთემ, რომ ლაფაროში სიცივით მოკვდებო“ (ქხს 1991: 429).

ასე ომუშებუ ზეპუ, ამარ ჩქინი ლაფარას „ახლა სამუშაო ყრია აგერ ჩვენს ლაფაროში“ (სამუშია 1989: 164).

ა ენდოვითი კოჩი ვორეთ, ალაფმა რე ლაფარეფი „ოცდაათი კაცი ვართ, სავსეა ლაფარები“ (ხუბუა 1937: 358).

ლაფარა || ლაფარე || ლაფარო ქართული ენის დასავლურ დიალექტებშიც აღნიშნავს მანძილს საწვეთელსა და კედელს შორის, ყურეს.

ოლაჭვათირე || ოლაჭვათერე || ალაჭვათირე „საწვეთელა“ (ელიაია 1987: 255; ფიფია 1999: 34; ქაჯაია 2002: 466).

სახლის გვერდითი ადგილი, სადაც სახურავიდან ჩამონადენი წვიმის წვეთები ეცემა, ჩამოდის. სახლის ირგვლივ გაკეთებული კეალი სახურავიდან წვიმის წყლის ჩასადენად (ქეგლ 1960: 926).

თოლიში ფიჭვი მაფუ ოლაჭვათირე „თვალის ქუთუთო მაქეს საწვეთელა“ (ქაჯაია 2002: 433).

ოლაჭვათირე ოჭვათე || ოჭვათიერე || ოჭვათურე || ოჭვათურეში ფორმებითაც გვხვდება.

დ. ფიფიას ლექსიკონში საწვეთელას მნიშვნელობით დასტურდება შილიფო (ფიფია 1999: 48).

მეგრულ ოჭვათეს უეჭველად უკავშირდება გურულ-იმერული ოჭვათო. ნათელია, რომ ეს სიტყვა მეგრულიდან არის შესული.

§ 4. ეზო-კართან დაკავშირებული ლექსიკა

სამეგრელოში დღის დიდ ნაწილს ატარებენ ეზოში, ღია ცის ქვეშ. აქ ისინი ისვენებენ, იკვებებიან და სძინავთ კიდევაც. ე. ი. თავდაპირველად წამყვანი მათი კარ-მიღამოა, შესაძლოა, ამიტაც აიხსნება ისე იდეალურად მოვლილი ეზოები, როგორც აქ იციან (ლამბერტი 1939, 137).

სახლი და დამხმარე ნაგებობანი დგას შემოკავებულ მიწის ნაკვეთზე, რომელსაც მეგრულად ეზო || ოზე ჰქვია.

ოზეში ჭიშკარი გონჯამილი ქორე. „ეზოს ჭიშკარი ღიაა“ (ყიფშიძე 1994: 280).

მუთი ოზეშ გალე ქოძირე ოზეშა გამენაყოთია „რაც ეზოს გარეთ ნახო, ეზოში შემოაგდეო“.

რკინაში კარეფი ოზეშა გილუბუნა „რკინის კარები ეზოს შესასვლელში უბიათ“ (ქხს 1991: 66).

ოზეს ქმწოდვარანსია დიდა ცვილირი გინი „ეზოში ბლავისო დედა დაკლული ხბო“ (ქხპს 1979: 54).

ქართული ენის ინგილოურსა და აჭარულ დიალექტებში ეზოს აღმნიშვნელი ტერმინი ზზო (დლონტი 1984: 426).

ოზე თხზული სიტყვებისა და შესიტყვებების ერთ-ერთ შემადგენელ ელემენტადაც არის წარმოდგენილი:

ოზე-კარი „ეზო-კარი“, ოზე-კარიშ გორჩქინა (ზედმიწ. „ეზო-კარის გაჩენა“) „დაოჯახება, დასახლება“, ოზეშ ხოჯი (ზედმიწ. „ეზოს ხარი“).

ი. ყიფშიძის ცნობით, დიდი მარხვის 24-ე დღეს, ოთხშაბათს, ჭინჭრისაგან აკეოებდნენ მხალს. ახალი წლის დადგომასთან დაკავშირებით მკაცრად იყო აკრძალული ჭინჭრის ხსენება. მას ტაბუ ედო და უწოდებდნენ ოზეშ ხოჯ-ს (ქაჯაია 2002: 426).

ოზე ფორმის პარალელურად მეგრულში გვხვდება ქართული ენიდან შემოსული ეზო.

სოფელ ოდიშის მიღუ ოჯახი დო ეზო-კარე „სოფელ ოდიშში მაქვს ოჯახი და ეზო-კარი“ (ქხპს 1976: 135).

ართი ქაცარი ქოპუნდუ, ეზოს დინიკირტონუდუ „ერთი ციკანი მყავდა, ეზოში ბალახობდა“ (ქხს 1975: 243).

ღობერი „ღობე“ (ქაჯაია 2002: 190; ყიფშიძე 1994: 555; ელიაეა 1987: 327, ჭარაია 1997: 146).

სარებზე წნელით მოწნული ან მწკრივად ჩარტობილი სარებით შემოვლებული ზღუდე, ჩვეულებრივ ეენახის, ბაღის, ადგილ-მამულისა და სხვათა გარშემო (ქეგლ 1962: 454).

თითოეული სახლის ეზო შემოღობილი იყო. ღობის გარდა, ეზოს კარ-მიდამოს თხრილიც ჰქონდა ხოლმე შემოვლებული. ძველად იცოდნენ ჭინიშ ღობე (წნელის ღობე). ღობავდნენ თხმელის, თხილის, შქერის ან სხვა ყოველგვარი წნელისაგან. ყოველ ერთ საჟენზე ცხრა სარს დაასობდნენ, მერე წნელით ღობავდნენ. გადასავალ ადგილებში ტოვებდნენ ოლაგეს (გადასასვლელი). იყო აგრეთვე ხარახენიშ ღობერი ხარახინის ღობე). იქით-აქეთ დაასობდნენ ორ-ორ სარს. მათ ერთმანეთზე მიაკრავდნენ წნელებით და მერე ერთი პირი დაჩეხილი მუხის ხეებს დააწყობდნენ, შეკრავდნენ და ისევ ხეებს დააწყობდნენ (მასალეები 1976: 390).

ქიმერთე ღობერიშა დო ართი ქიმოღვარუე „მივიდა ღობესთან და ერთი მიაყვირა (ხუბუა 1937: 139).

ართი ჯგუნიშია ღობერი ემკილობე „ერთ სარზე ღობეს ვერ მოღობავო“ (ქს 1991: 2).

თხაქ ხული ძირ დო ღობერი ეა ძირუა „თხამ მხალი ნახა ღობე კი ვერაო“ (ქს 1991: 429).

ჩქიმი კეცი ირო ჩე-ჩე ღობერც მინირულე „ჩემი თეთრი კეცი ყოველთვის თეთრ ღობეზე გადაირბენს“ (ქპს 1979: 174).

ღობერი „ღობის“ მნიშვნელობით დასტურდება ზანური ენის ორივე დიალექტში – მეგრულსა და ლაზურში, ასევე ის გვხვდება ქართული ენის გურულ დიალექტშიც (დლონტი 1984: 592).

გირგატი „ღობის სამაგრი“ – ღობის გადასადობი მსხვილი წნელი (ელიავა 1987: 90, ქაჯაია 2001: 362).

იმერულ დიალექტში გირგალი არშიასავით ღობის თავს აღნიშნავს, გირგულა კი ღობის თავის გაკეთებას ნიშნავს (დლონტი 1984: 154).

ღანდა „ღობე“ (ელიავა 1987: 323, ფიფია 1999: 46; ყიფშიძე 1994: 553).

ეზოებს თუ ყანებს ერთმანეთისაგან გამოყოფდნენ ღობით ანდა ჩარგავდნენ ხეებს საზღვრად; ამ ღობეს, ანდა ჩარგული ხეების ახლო ადგილს ეძახიან ღანდას (ქაჯაია 2002: 165).

კამბეშიქ ხული ძირე დო ღანდა ვაძირ „კამენმა მხალი ნახა და ღობე კი – ვერაო“ (ქს 1991: 430).

პატონ ჯიხას დინორდუ დო მუსუ ვაგუჟენდუ ღანდა „პატონი ციხეში იდგა თვითონ (კი) არ ევლო ღობე“ (ქს 1975: 36).

ორწყე, კათა ალახენა ღანდას – ღობერიში ძგას „ხედავს ხალხი ზის ღანდაზე – ღობის ძირას (სამუშია 1990: 95).

ღებოხა/ღაბახა || ლაბახო „ღობე“ (ელიავა 1987: 202; ქაჯაია 2002: 189).

ეს ტერმინი იხმარება ლატნის (ლარტყის) ღობის აღსანიშნავად.

ღებოხათიენია ეზო იშაკინელი „ლატინის ღობითაო ეზო შემოკავებული“ (ქაჯაია 2002: 89).

მეგრულში **ლებოხა** || **ლაბახა** || **ლაბახო** ღობესე გადასასვლელსაც ნიშნავს.

ლებოხას გინილია ღო თექრენია თი კოჩიში ცუდე „ლაბახოზე გადადიო და იქაო იმ კაცის სახლი (ქაჯაია 2002: 189).

ლაბახო იმერულსა და გურულ დიალექტშიც ღობეს, ღობესე გადასასვლელს ან ჭიშკრის მაგიერს ნიშნავს (ღლონ-ტი 1984: 320).

რტყილი || **ტყილი** || **ნორტყი** „ცოცხალი ღობე“ (ქაჯაია 2002: 541).

ეს არის ერთმანეთზე გადახვეული ეკალ-ბარდი, ნახევრად ბუნებრივი ღობე, რომელიც შემდეგნაირად კეთდება: სასაზღვრო თხილის ან ღელის ნაპირას ნორჩ ხეებს, უმეტესად თხმელას, ერთი ან ერთ-ნახევარი მეტრის სიმაღლეზე შეჭრიან ან გადააწევენ. გადაწოლილ ხეს ტოტები ეზრდება უხვად, რომლებსაც ეხვევა ეკალ-ბარდები (ქაჯაია 2002: 395).

გოუჩეხუნა **ნორტყეფი**, მოუკვათუნა ოში ჯინჯ ლანჯი. „გაუჩეხათ ეკალ-ბარდები, მოეჭრათ ასი ძირი კოპიტი (ქაჯაია 2002: 541).

ზაბორი „ღობე, მესერი“ (ქაჯაია 2002: 7).

ეზოს გუჯენს **ზაბორი** „ეზოს შემოვლებული აქვს გაღვანი“ (ქსს 1991: 122).

ოტაკინე უზარმაზარ **ზაბორს** „ატაკა უზარმაზარ ღობეს“ (ქსს 1991: 170).

ყორე || **ცორე** „ქვის კედელი“

ქუაში **ცორე** გუჯენს ოზეშა „ქვის ყორე აქვს შემოვლებული ეზოს“ (ქაჯაია 2002: 230).

ყორე || **ცორე** სხვა მნიშვნელობითაც გვხვდება მეგრულში. ის აღნიშნავს შეშის ან ქვის ზეინს, გროვას, ხერგილს (ჭარაია 1997: 148; ქაჯაია 2002: 214).

დიშქაში **ყორე** ნოდვენია ჯიმა ე კოს „შეშის ყორე ჰქონია, ძმაო, ამ კაცს“ (ქაჯაია 2002: 214).

ხიბირი || **ხიბილი** || **ხვბილი** „ყორე; ხერგილი; ხერგული“ (ელიავა 1987: 387, ქაჯაია 2002: 552).

ქოძირეს, ნამუდათს ეზოს მიკი-მიკი ქუაში **ხიბირი** გოჯენსია „ნახეს, რომ ამ ეზოს ირგვლივ ქვის ყორე გაჰყვება“ (ხუბუა 1937: 7).

ხეზილი ზოგადი ლექსიკური ერთეულიცაა და აღნიშნავს კლდეს ან მთას, რომელიც შედგება ქვა-ლოდების ბუნებრივი ჰორიზონტალური შრეებისაგან (ქაჯაია 2002: 591).

ხორგი || **ხორგიში** || **ხურგი** „ხის ან ქვის ღობე“

ეს არის ქვა-ლოდის ზვინი-ხერგი. ხე-ტყით ან მიყრილი ქვებით გაკეთებული ღობე (გალაყანი), საზღვარი (ყიფშიძე 1994: 610; ყიფია 1999№ 58; ქაჯაია 2002: 571, 583).

ხორგალევი **ხორგიშის** მიკიხორგ როკიშის „ხორგელევი ყორესთან მისახლებულან წაქცეულ ხესთან“ (ყიფშიძე 1914: 123).

მარა **ხურგი** დიდ ორე „მაგრამ ზღვარი დიდია“ (ქხს 1975: 64).

ხარხი „ძველებური მეგრული ღობე, ჯებირი“ (ყიფშიძე 1994: 603).

ის შემდეგნაირად კეთდებოდა: ასობდნენ ორ მესერს, გარდიგარდმო აწყობდნენ ანახეთქებს (ხის განაპობს), შემდეგ გაუკეთებდნენ **ქართხას**.

ქართხა „ხის ან წნელის რგოლი“ (ქაჯაია 2002: 128). მას გადააცმევდნენ ღობის ორ სარს გასამაგრებლად – გვერგვის.

ქართხა რე შქერიშ ჰგნგშე ღობილი რგოლი ხარხიშოთ „ქართხა არის შქერის წნელისაგან მოწნული რგოლი ხარიხისათვის“. მას იყენებენ ჭიშკრის საკეტადაც (ქაჯაია 2002: 128).

კვენდლი „თხილის წნელი“

კვენდლ-ით წნადნენ ღობეს (ქაჯაია 2002: 130).

გურულსა და ატარულში **კვენდი** ტერმინით აღინიშნება „ნედლი და მოქნილი წნელი, რომელსაც იყენებენ ღობეზე სარის დასაკრავად“ (დლონტი 1984: 285).

ჭინიშ ღობერი „წნელის ღობე“ (ქაჯაია 2002: 472).

ჭინი || **ჭინგ** || **ჭინუ** „წნელი“ (შდრ. ლაზ. ჭუნუ „წნელი“). სამყურსაყანულ მეტყველებაში გვხვდება **ჭინდიც**. აქ აღვნიშნავთ აქვს 6 თანხმოვნის ჩართვას, რაც ბუნებრივია მეგრულისათვის.

ხეს უკებუ **ჭინუ** გირძე „ხელში უჭირავს წნელი გრძელი“ (ქაჯაია 2002: 472).

ჭიფე ჭინუთ დორღეინდესო? „წერილი წნელით გაგმოლტეს? “ (ქსს 1975: 240).

წკიზილ ღობე „მიჯრით შეკრული ღობე“

ჭაიკარი „ღობური კარი“

ეს იყო გარდიგარდმო გაკიდული ღობური კარი წყალზე, ბატებისა და საქონლის წყალ-წყალ სიარულის შესაკავებლად (ელიავა 1987: 374).

სიბაკარი „იგივეა, რაც სიბაკარი-ლარტყული კარი“

სიბაკარი იყო ერთფრთიანი კარი, რომლითაც საყანე ადგილია გამოყოფილი (ქაჯაია 2002: 595).

ჯებერი „ჯებირი, მაგარი ღობე“

ჯგუნჯგი „ბარგი; სარი“ (ელიავა 1987: 397; ყიფშიძე 1994: 616; ჭარაია 1997: 184; ქაჯაია 2002: 605).

ეს არის პატარა ბოძი, ჭიგო, რომელიც ღობისთვის გამოიყენებოდა.

ჯგუნჯგი ირო გიდირაკანც ჭიფე ჭგნეს – სახერეს „ბოძი მუდამ შემოიღუნავს წერილ წნელს, სახერეს“ (სამუშია 1990: 90).

ართი ჯგუნჯგიშ ღობერი ეემკიღობე „ერთ სარზე ღობეს ვერ მიაღობაო“ (ხანავა 1970: 100).

ობახე „აღაგე, გადასასვლელი (ქაჯაია 2002: 420).

ოლაგე „იგივეა, რაც აღაგი“ (ყიფშიძე 1994: 473, 497; ქაჯაია 2002: 433).

ოლაგე არის ღობეზე გადასასვლელი ადგილი; პ. ჭარიას მიხედვით, ოლაგე ჭიშკარსაც აღნიშნავს.

გოწოს ჩქიმი სქუა ცხენს ორულუანდუა დო წგ ოლაგეშა ეგნართენია „შარშან ჩემი შვილი ცხენს არბენინებდო და წელს აღაგეზე ვერ გადადისო“ (ხალხური სიბრძნე, I, 32).

ოლეშე „გასასვლელი“ (ელიავა 1987: 255; ქაჯაია 2002: 343).

შიშიანობის დროს ასეთი გზა იკვრებოდა ქვითკირის კედლით და უკეოდებოდა მცირე გასასვლელი მუხის კარებით.

ჭიშკარი „ესოს დიდი კარი“

ჭიშკარ-ის პარალელურად გეხვდება ჭიშკარი, რომელშიც მკვეთრი კ ქცეულია ფშეინვიერ ქდ შ თანხმოვნის გავლენით (ასიმილაცია).

ანწალა || ანწოლა „ხეზე ჩამოკიდებული ჩალა (ზეინი)“ (ყიფშიძე 1994: 399, ფიფია 1999: 8).

ანწალაშორო მიკობე ხორცი „ზეინის მსგავსად ჰკიდია ხორცი“ (ხუბუა 1937: 114).

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თაყდაპირველად იყო ანწოლა და შემდეგ მივიღეთ ანწალა ასიმილაციით გზით: ო → ა.

ჩალის ასაკონს მოკლეზე ტოტებშეჭრილ სარს იგივე ჯდა-ს ხერხალი || ხირხალი ჰქვია (ელთაბა 1987: 388).

ამ ლექსიკურ ერთეულს სხვა მნიშვნელობაც აქვს. ის აღნიშნავს ბოსლის თავზე საკეების შესანახ ადგილსაც.

ინჭა „ჭა“

ღრმა და ეიწრო ორმო (ჩვეულებრივ ქვით ამოშენებული), რომელშიც მიწისქვეშა წყალი გროვდება (ქეგლ).

ო. ქაჯაიას მიხედვით, ჭის აღმნიშვნელი ტერმინი მეგრულში ინჭა ფორმის პარალელურად არის წყუ, რომელიც „წყაროსაც“ აღნიშნავს.

ბაწარი ვით ორგია წყუშე გეშელუ კოჩქ „ბაწარი ათი მხარი ჭიდან ამოიღო კაცმა“ (სახოკია 1989: 243).

ხამი კოჩი წყუშათ ვეშიაგუნია „ხამი კაცი ჭასაც ვერ მიაგნებსო“ (ხალხ. სიბრძ. 1994: 181).

ოთხი ჯიმაკოც ართი ინჭაშა დუდ(ი) ინუტოფუ „ოთხ ძმაკაცს ერთ ჭაში აქვს თავი ჩაყოფილი“ (სამუშია 1979: 175).

ინჭას წყარი გეგობი დო დინომიდგუ ორკოლიშა „ჭიდან წყალი ამოვიღე და მიდგას დოქში“ (ქს 1975: 235).

ინჭაში ჯაჭვი ხოლო ოქრო რენ „ჭის ჯაჭვიც ოქროა“ (ქს 1991: 200).

ოწინარი || წოწინარი „ოწინარი“ (ქაჯაია 2002: 441, 465).

ჭიდან წყლის ამოსაღები მოწყობილობა – მაღალი ბოძი, რომლის თავშიც გაყრილია მოძრავი ასაწევ-დასაწევი ძელი (ქეგლ).

საბას მიერ ოწინარი განმარტებულია, როგორც ძელი, შემსაღებული ადვილად დიდთა ქვათა ასაღებელად და მაღლა ოსტატისა თანა მისატანელად (საბა 1991: 611).

წოწინარი გვიანდელია – წ გაჩენილი ჩანს.

წოწინარი დასტურდება გურუელ დიალექტშიც (დლონტი 1984).

გვიმი „ჭის კერამიკული თავსადგომი“.

ჭის თავზე დადგმული იყო ცილინდრული ფორმის დანადგამი, რომელსაც გვიმს უწოდებდნენ. მას აკეთებდნენ მოლობილს, მოლიანი ხისაგან, ქვისაგან, ხშირი იყო გამომწვარი თიხისა. ამჟამად აკეთებენ ბეტონისას (მასალები II, 239).

გვიმს უწოდებენ აგრეთვე ფქვილის ჩასაყრელ ჭურჭელს. ისიც მხადდება ხის ან თიხისაგან და ჭის გვიმს ჰგავს. შეიძლება სახელწოდებაც აქედან მიიღო.

გვიმი რაჭულსა და ლეჩხუმურში წისქვილის ნაწილის აღმნიშვნელი ტერმინია, რომელიც ბორბალს წყალს აწვდის (დლონტი 1984: 152).

გიმი || გვმი დასტურდება საბას ლექსიკონშიც და აღნიშნავს თორნეს ჭის წყლისას (საბა 1991: 180).

§ 5. სამშენებლო მასალასთან დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულები

სახლის ასაშენებლად საჭირო მასალის აღსანიშნავად გამოყენებული ტერმინები მეგრულ დიალექტში მრავალფეროვანია. თავდაპირველად ხის სამშენებლო მასალას შეეხებით.

ძველად ხის მასალა მოჰქონდათ ტყიდან. იყენებდნენ მუხას, ლანჯას, თელას, თხმელას. იატაკად აგებდნენ დოშაკებს (მრგვალი გაუთღელი ხე).

ფიცარი „ფიცარი“ – ორივე მხრით ბრტყელი ხის ნაჭერი, ჩვეულებრივ მორის სიგრძივ ჩამონატყერი (ქეგლ).

ფიცრისაგან კეთდება ძუდე (სახლი), კარ-ფანჯარა, იატაკი, ჭერი... ფიცარს, როგორც სამშენებლო მასალას, ფართო გამოყენება აქვს.

დოფრხვი ქუა დო ფიცარი, ვადომჩილითუაფ ართი მირცხალი „გაფხვრიტე ქვა და ფიცარი, არ ამიკდენია ერთი მისხალიც (სამეშია 1979: 167).

გაკორთვს ნიეთეფი დო დანხზერს დოჰკვეს ფიცარეფი „დაარიგეს ნიეთები და ცეცხლს შეუნთეს ფიცრები“ (ქხპმ 1971: 20).

ხასლასზე კანი ვე გეპძე ფიცარიშ გინანჯირა „გვერდებზე კანი არ მადევს ფიცარზე წოლისაგან“ (ყიფშიძე 1994: 356).

პიტაფიცარი „უბრალო ხელით ნათალი ფიცარი“ (ქაჯაია 2002: 486).

სანამ ხერხი შემოვიდოდა, ფიცრებს ცუდით თლიდნენ. გათლილ მორს სატეხით ახლოახლო ჩაჭრიდნენ. მერე სიგრძეზე დაარტყამდნენ ცულს, თან უროს და სოლსაც მოიშეუღლებდნენ და ასე მორისაგან საფიცრე ნაჭრებს მოაგდებდნენ. ძველად მოკლე ფიცრები იცოდნენ. სიგრძით ფიცარი ერთი არშინი და უფრო ნაკლებიც იქნებოდა. ხშირად ფიცარს სიგრძე სიგანის ტოლი პქონდა და ზოგჯერ სიგანე სიგრძეზე მეტიც ყოფილა. სათლელად საფიცრე ნაჭერს ცალი ხელით ზეზე დააყენებდნენ, მეორე ხელში კი – ცუდით ფიცრის ქვედა ნაწილს გათლიდნენ. მერე გადმოაბრუნებდნენ და ფიცრის მეორე ნაწილი გაითლებოდა. ამდაგვარადვე გათლიდნენ ფიცრის მეორე გვერდს. ამისთანა ფიცარს პიტაფიცარი ერქვა (მასალები 1976: 378).

ძველებური არფინი სახლის ასაგებად ნახმარი პიტაფიცრები ერთი მხრიდან ხელურად (კერად, ირიბად) იყო ხოლმე წაჭრილი. ასეთ ფიცრებს სახომის ეძახდნენ (მასალები 1976: 387).

ნოფიცარია „პატარა უშნო, უხარისხო ფიცარი“ ლანდა | ლანდირი || ლანდური „ძელები“ (ელიავა 1987: 203; ყიფშიძე 1994: 474).

ეს არის ჭერისა და იატაკის დასაჭედებელი ძელები.

ლანდური გეხედება აგრეთვე იმერულსა და გურულ დიალექტებში და აღნიშნავს ღამიზად გათლილ და გაშალაშინებულ სარს, რომელსაც სამზადი სახლის ჭერად ხმარობენ (დლონტი 1984: 322).

ლაბარტყია „ბრტყელი (ფიცარი)“ (ფიფია 1999: 25).

ლორი „ნაპობი ფიცარი, ფართო და სქელი“ (ქაჯაია 2002: 197).

ჭოკი || ჭოკა „წერილი ხეები“

კაკუტებზე ლარტყის მაგივრად გრძელ-გრძელ მრგვალ ჭოკებს დააწებდნენ. ამ ჭოკებს რჩინას ეძახდნენ (მასალები 1976: 380).

ჭოკი დასტურდება გურულ და იმერულ დიალექტებშიც გრძელი და წერილი ჭოლოკის, ლატანის მნიშვნელობით (დლონტი 1984: 727).

ფინა „ფიცარი“ (ქაჯაია 2002: 98; ყიფშიძე 1994: 540). ეს არის ჭერის ფიცარი.

ფინაში გვხვდება რენ დო დანხვრეში წგმოჭყალა „ჭერის ფიცრის ჩამოტანა და ცეცხლში დაწვა“ (ყიფშიძე 1914: 161).

დღვარკალი „სარი“ (ქაჯაია 2001: 521).

ოკარეთ ირფელიში უჯგუში რე ფიცარი დო ვარდა დღვარკალი „საქათმედ ყველაზე უკეთესია ფიცარი ანდა ტოტებიანი სარი“ (ქაჯაია 2001: 521).

ჯარგვალს ჯვეშო თხოშეში დღვარკალეფიშე აშენენდეს „ჯარგვალს ძველად თხიელას სარებისაგან აშენებდნენ“ (მასალები 1976: 386).

თუდო ოკო დიპრილას თოლირი დღვარკალათი „ქვევით იატაკად უნდა დაიგოს გათლილი სარები“ (ქაჯაია 2001: 521).

მოგვერდაშე „ფიცრის დაემეშავებელი მხარე“ (ქაჯაია 2002: 291).

მოგვერდაშე არის ფიცრის, დახერხილი მორის შედარებით დაუსყუთავებელი, ჩამოუწმენდელი გვერდი.

მოგვერდაშე „გვერდით მდგომსაც“ ნიშნავს.

ნახაფული || ნახაფულა „ნაფოტი“ (ქაჯაია 2002: 375, ელიავა 1987: 247).

ეს არის ხის ანახეთქი, ანათალი (ქებელ) (შდრ. ლაზურში არის ნოხაპულე).

ხატის ქემიარჩქვანუა დო ნახაფულიში ცოთამა დუჭყუა „ხატს მიეჩვიო და ნაფოტის სროლა დაუწყო“ (სახოკია 1989: 263).

შხუ ჯას დიდი ნახაფული მუკუცენსია „დიდ ხეს დიდი ნაფოტი დასცვივო“ (ყიფშიძე 1994: 382).

ართშახ ჯოდორს ნახაფულით დაღორენა, მარა მაჟიაშახ ქობალიშა ხოლო ვემერსია „ერთხელ ძაღლს ხის ნაფოტითაც მოატყუებენ, მაგრამ მეორეჯერ პურთანაც არ მივო“ (ქსნ 1991: 419).

ნაფოშტა „ხის გეერდითი ჩამონატყერი“ (ქაჯაია 2002: 366).

ნაძგაშურა || ნაძგაშორა || ნაძგაშერა „ნაგეერდალი“ (ქაჯაია 2002: 373).

ნაძგაშურა არის ხის მორის გეერდითი ჩამონატყერი, რომელსაც ერთი მხარე უსწორმასწორო აქვს.

ჯაში ხორხუას ბრელი ნაძგაშურაქ დოციუ „ხის ხერხეისას ბეერი გეერდითი ჩამონატყერი დასცვივდა“ (ქაჯაია 2002: 366).

ნოწკერი „ნაპობი“ (ელიაეა 1987: 251; ქაჯაია 2002: 399).

ეს არის ხის ნახლენი, ჩამონაპობი, სიგრძივ ნაპობი შეშა.

ნოწკერ-ის პარალელურად იხმარება ნონწკერი, რომელშიც ხდება მეგრულისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური მოვლენა – ნ ბგერის ჩასმა.

სუმი ნოწკერია გოწკირილი „სამი ნაპობი გაპობილი“ (ყიფშიძე 1914: 185).

ნოწკერ-ის სინონიმია ნოხერცქი.

ნახორხა „ნახერხი“ (ქაჯაია 2002: 377).

ნახორხას და წებოს ერთმანეთთან აურევენ და აკეთებენ ერთგეარ ფანერას.

ფანერკა „ფანერა“

ფანერკა არის ხის თხელი ფურცელი, რომელსაც სხვადასხვა სამშენებლო დანიშნულება აქვს. გამოიყენება ტერისათვის, იატაკისათვის, ოთახის გასატიხრად...

წკულები || წკუეტი; ჭინუ „წნელი“ (ყიფშიძე 1994: 585, ფიფია 1999: 53; ქაჯაია 2002: 435).

წკულები მარტივად თქმაში წკუეტი ფორმით არის ნახმარი. აქ თავი იჩინა ამ მეტყველებისათვის დამახასიათებელმა პროცესმა: ლ → ძ → ღ.

ფაცხას უმთავრესად წნავდნენ იელის, შქერის, თხილის წნელებისაგან – ჟვერთებისაგან || ჭორთებისაგან.

წკულეტის სინონიმებია წირეხი || წურეხი || წირღ (ქაჯაია 2002: 435).

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ წირღ ფორმა მიღებულია წირეხისაგან. მჟღერი რ-ს გაველენით ხდება ხ-ს შენაცვლება ღ-თი.

მეგრულ დიალექტში ჭინუს სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტები გვხვდება: ჭინი || ჭჷნი || ჭჷნჲ || ჭირდი (ქაჯაია 2002: 472).

ბოგა „გომურის ხის იატაკი“ (ყიფშიძე 1994: 408; ქაჯაია 2001: 249).

ბოგასგჲ ქიგელვარანსია უდიდელო გინი „ბაგაზე ბლაყი-სო უდელო ხბო“ (ქაჯაია 2001: 249).

ბოგა „ბოგირის, ხიდის“ მნიშვნელობითაც გვხვდება როგორც მეგრულ მეტყველებაში, ისე ქართული ენის გურულსა და იმერულ დიალექტებშიც (დლონტი 1984: 78).

ანგურა „აგური“

სწორკუთხა მოყვანილობის ხელოვნური საშენი მასალა, რომელიც მზადდება სილნარევი თიხისაგან გამოწვით (ქეგელ 1950, 107).

მოჭრიდნენ მტრედისფერ თიხას, უმატებდნენ სილას, დაასხამდნენ წყალს და იწყებდნენ ზელას. როდესაც ბელტები დაიშლებოდა, ცომი მზად იყო. მესამეჯერ აზელდნენ თოხის შუბლით. გამომჭრელი ყალიბს ასველებდა და ჩადებდა თიხას. შემდეგ ყალიბს გადმოაბრუნებდა სწორ ფართობზე. ყალიბს აიღებდა და რჩებოდა აგურები.

აგურები შრებოდა ჩრდილში. როდესაც აგურები გამოშრებოდა, მას აწყობდნენ ქურაში გამოსაწვავად. ერთ რიგს აწყობდნენ განზე, მეორეს – სიგრძეზე. აგურებს შორის რჩებოდა თვლები ქურაში სამი დღე-ღამე ეწყო. ჯერ ნელი ცუცხლი ჰქონდა მიცემული, მერე კი უმატებდნენ.

აგურებს გასაცვივებლად თხუთმეტი დღე ტოვებდნენ ღუმელში. გამოუმწვარ აგურს ალიზს ეძახდნენ (მასალები 1976: 403).

ანგურა სიტყვაში, ქართულისაგან განსხვავებით, ნ თანხმოვანია ჩართული, რაც ხშირად დასტურდება მეგრულში, ბოლოკიდური -ა სუფიქსური ელემენტია.

ანგურათიე ხუდე ნაშენებუ „აგურითაა სახლი ნაშენები“ (ქაჯაია 2001: 187).

სუმს თოფი ქუეყებუ, ვითი შხვას – ანგურეფი „სამს თოფი უჭირავს, ათ სხვას – აგურები“ (ქსს 1975: 266).

ბირკეტი | ბერკეტი „ბრიკეტი – ცემენტისა და შლაკის ნაზავი, აგურის ან ფილების სახით დაპრესილი საშენი მასალა“.

ბირკეტი || ბერკეტის პარალელურად მეგრულში იხმარება რუსული ენიდან შემოსული ტერმინი ბლოკი.

ანგურა მეგრულში დიდ კეცსაც აღნიშნავს.

ანგურა მუშმა ხეჭერუენგ, წინდა ვამკურცვ. „კეცი რამდენიც უნდა ფხიკო, ჭუჭყი არ გამოუვა“ (ხალხ. სიბრძ. 1994: 8).

ქუა (მრ. რიცხვში – ქუაღეფი) „ქეა“

სახლის ასაშენებელ მასალად ხმარობდნენ ქვასაც.

ქუას ქუა ქადათია; ქგოხეად და ჯგირი, ვარდა ქუა ქუას მიაძინენია „ქვას ქვა ესროლეო; თუ მოხვდა, კარგი, თუ არა და ქვა ქვას მიემატებაო“ (ხალხ. სიბრძ. 1994: 145).

გვალას ქუა გამკოლუნი, გაჭირებულს გიანთხუ „მთიდან ქვა რომ ჩამოვარდება, გაჭირებულს დაეცემაო“ (ქსს 1991: 422).

გვალაო ქუაღეფით მორონწკილი რე „მთლად ქვებითაა მოფენილი“ (ყიფშიძე 1914: 183).

მეგრულში ქუა ხშირად არის ნახმარი გადატანითი მნიშვნელობით, რის შესახებახ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

საინტერესოა, რომ ამ ლექსიკური ერთეულისაგან მიღებულია ერთ-ერთი ტოპონიმი – ქვალონი ზედმიწევნით ნიშნავს ქვიან, ქვანარევ ადგილს“ (ჭარაია 1997: 142).

ლისმარი || ღესმარი || ისმარი || ისიმარი || ლუსმარი „ღურსმანი – ლითონის თაებრტყელი და ბოლოწვეტიანი ღერო; იხმარება რისამე დასაჭედებლად, დასამაგრებლად“ (ქეგლ).

ჟირი ფიცარი, ჟირი აკოშკა, ჟირ ყუჯი, ართი ლისმარი „ორი ფიცარი, ორი ფანჯარა, ორი ყური, ერთი ღურსმანი“ (სამუშია 1979: 170).

ბადიდიქ ჯგირი ისმარი კისერს ქიმიოგზ დენს „მოხუცმა კარგი ღურსმანი კისერში ჩაარტყა დევს“ (ყიფშიძე 1994: 246).

მსგავსად მეგრული მეტყველებისა, ლუსმარი ღურსმნის აღმნიშვნელად იხმარება თუშურ დიალექტშიც, რომლის პარალელურად გვხვდება უსმარიც (დლონტი 1984: 397).

ლისმარი-ს რამდენიმე ვარიანტია წარმოდგენილი სამეგრელოს სხვადასხვა რეგიონში.

ლისმარი || ისმარი ფორმებში ფუძეში ჩართულია ხმოვანი. ეს შეიძლება იმით აიხსნას, რომ მეგრულისათვის არ არის ბუნებრივი თანხმოვანი + სონორი მიმდევრობა.

სიტყვის თავიდაური ლ თანხმოვანია დაკარგული ისიმარი || ისმარი ვარიანტებში (ლ → მ → Ø).

წკიწკაზი || წიწკაზი „ხის ლურსმანი, ჭანჭიკი“ (ჭარაია 1997: 167; ქაჯაია 2002: 434).

ჭანჭიკის მნიშვნელობით მეგრულში გვხვდება ვინტი-ც: სი ჩქიმი რკინაში მოზვერია, ვინტეფც ჯგირო მოუნჭირია „შენ ჩემო რკინის მოზვერავ, ჭანჭიკეფს კარგად მოუჭირეო“ (სამუშია 1979: 93).

ქვიშა; ფსილა || სილა „სილა, ქვიშა“.

მეგრულ ფსილა-ში სილა ფუძეს დართვია ფ თანხმოვანი.

ამ სიტყვის ერთ-ერთი ფონეტიკური ვარიანტია სია, რომელიც გვხვდება უფრო სენაკურ კილოკავში, კერძოდ, მარტვილურ თქმაში, სადაც ხშირ შემთხვევაში იკარგება ლ თანხმოვანი (ქაჯაია 2002: 140).

ხვინჭვი || ხვინჭი „მსხვილი ქვიშა“ (ჭარაია 1997: 179, ქაჯაია 2002: 549).

ხვინჭი გამოიყენება ბეტონის დასამზადებლად.

ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში ქვის წვრილი ნატეხის, კენჭის, ქვიშის მნიშვნელობით გვხვდება ხვინჭკი || ხვინჭკა (დლონტი 1984: 751).

ცემენტი || ცამენტი || ცამეტი „ცემენტი – მინერალური ფხენილისებრი ნივთიერება, რომლისაგან (წყალში არევით) მიიღება ქვისებრი შემკვრელი მასა“ (ქეგლ).

სახურავისათვის მასალად გამოყენებულია: გვიმარა „გვიმრა“.

ამ სიტყვის სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტებია დადასტურებული ლექსიკონებში: გვიმორა || გუმარა (ქაჯაია 2001: 323).

ღაღა კოჩი გვიმარაშ ღობერს ღობუნდუა „ზარმაცი კაცი გვიმრის ღობეს ღობავდაო“ (ხალხ. სიბრძ. 1994: 79).

გვიმარათ როვილი ძუდე მეუდმე „გვიმრით დახარული სახლი უდგას“ (ჭარაია 1997: 49).

ჩვენი ვარაუდით, ლექსიკური ერთეული გუმარა მიღებულია გვიმარასაგან; როგორც ცნობილია, ქართულ ვი (ჟი) კომპლექსს მეგრულში შეიძლება შეენაცვლოს უ (მდრ. ქართ. კეიკირი – მეგრ. კუკური, კეინკვილი) (ჭარაია 1997: 21).

ისირი || ისგრი || ლისირი || ლისგრი „ისლი“ (ელიავა 1987: 187; ყიფშიძე 1994: 453; ქაჯაია 2002: 92).

ეს არის ჭაობიანი ადგილის მცენარე. წერილი ღეროები აქვს და სქლად იზრდება. მას ძველებური სახლის, სამოსარეულოსა და ფაცხის გადასახურადად იყენებენ.

ისირი ყველგან არ ხარობს. მას დაბალი, რამდენადმე წყლიანი ადგილი უყვარს. ისირი თავის ბოქვენზე (ძირებზე) ბუჩქად ამოდის და იზრდება. ის ყოველწლიურად საჭიროებს სამჯერ გათოხნას. ისირი მოსაჭრელად მესამე წლამდე არ ვარგა. ის ყოველთვის შემოდგომაზე იჭრება. მას ნამგლით მოჭრიან და კონებად შეკრავენ.

ძველად სახლს ხურავდნენ ისირის გაუშლელი კონებით, ერთიმეორის ზედ მიდგმით (მედვალირი). მოგვიანებით კი ისირის კონას გაშლიდნენ და სახურავის ღარტყებზე კარგად სქლად და თანაბრად ანაწილებდნენ. ისირს ყოველთვის დებდნენ ძირებით ქვევით (მასალები 1976: 389).

ორე ეთილირი ნწოლური ლისირი „არის დათოვლილი ჭვარტლიანი ისლი“ (ქაჯაია 2002: 195).

ართი კილი ისირი გოლას მიკიფაფალუ „ერთი კონა ისლი მთაზე დაფარფატებს“ (ჯანაია 1970: 141).

ისირი ჩანდუ ოისირეს, ეზოში უკახალე „ისლი იყო საისლეში, ეზოს უკან“ (ქაჯაია 2002: 92).

ისგრი || ლისგრი ვარიანტები გაერცვლებულია ზუგდიდურ-სამურზაყანელ კილოკავში. აქ ი ხმოვანს ცვლის გ, რაც ამ მეტყველებისათვის დამახასიათებელი თავისებურებაა.

ლექსიკურ ერთეულებში ლისირი || ლისგრი ლ გაჩენილი უნდა იყოს.

ისირ-ის სინონიმად გ. ელიავას ლექსიკონში დასტურდება ლიმორი (ელიავა 1997: 204).

საინტერესოა, რომ გურულ დიალექტში ისლის აღმნიშვნელი ტერმინია ისრი (დლონტი 1984: 262), რომელიც ქართული ისლ-ისა და მეგრული ისირ-ის კონტამინაციით ჩანს მიღებული.

ხაია „ერთგვარი მცენარე“ (ქაჯაია 2002: 509).

ეს არის ისლისებური მცენარე ჭაობისა, რომელიც გამოიყენებოდა სახლის გადასახურავად (მასალები 1976: 392).

კრამეტი || კრამიტი „კრამიტი – სილნარევი თიხის გამო-
მწვარი ფირფიტა, ხმარობენ შენობის სახურავად“ (ქეგლ).

კრამიტის გასაკეთებლად მოთხრიდნენ ტკილს (მოლურ-
ჯო იყო) გამოაშრობდნენ, გამოშრობულ თიხას ნაყრიდნენ ორ-
მოში, დაასხამდნენ წყალს, ამოიღებდნენ ორმოდან და გონია-
ზე ფეხით ზეუდნენ. გონია წარმოადგენდა ფიცარს, რომელ-
საც სამი მხრიდან მიჭედებული პქონდა დაბალი კიდეები.
ზეუდნენ მანამ, სანამ მთელი მიწა არ გაიშლებოდა. მერე
ამოშვლილ ტალახს ამოიყვანდნენ ყალიბში.

კრამიტის გამოსაწვავად იყო მრგვალი ქურა. შიგ კრა-
მიტებს ცერად ჩააწყობდნენ. ერთი დღე-ღამის შემდეგ, თუ
ზევით გამოუმწვარი კრამიტი დარჩებოდა, დააყრიდნენ ნა-
ხშირს და მოუკიდებდნენ. როდესაც ყველა კრამიტი გამოიწ-
ვებოდა, ოთხი დღე-ღამე ტოვებდნენ ქურაში გამოსაშრობად
(მასალები 1976: 403).

კრამიტიში ორთუალი უღუ „კრამიტის სახურავი აქეს“
(ქაჯაია 2002: 163) (შდრ. ლაზ. კერემილი „კრამიტი“).

ხეიბი „ღრმა კრამიტი“ (ელიავა 1987: 386).

ეს არის კრამიტის სახეობა, რომელსაც ჩადრმავებული
ფორმა აქეს და სახელიც ფორმის მიხედვით დაერქვა.

სამუხურო კრამიტი „კუთხის კრამიტი“.

სამუხურო კრამიტი გეგნუხოთამუ ქარს „კუთხის კრამი-
ტი გადაუგდია ქარს“ (ქაჯაია 2002: 574).

შიფერი „შიფერი – შავი ან ნაცრისფერი ფიქალი. იყე-
ნებენ დაფებად და სახურავ მასალად“ (ქეგლ).

ჟეშტი || ჟეშთი „ოუნუქი – თხელი ფურცლოვანი რკინა“.

ეს ლექსემა შეიძლება განვიხილოთ როგორც ბარბა-
რიზმი.

ალუმინი „ალუმინი – ჭედადი, მსუბუქი, მოვერცხლის-
ფრო ლითონი“ (ქეგლ).

§ 6. სამშენებლო იარაღთა აღმნიშვნელი ლექსიკა

განვითარებული სამშენებლო საქმე მრავალი სამშენებლო იარაღისა და მათი აღმნიშვნელი მრავალი ლექსიკური ერთეულის არსებობას გულისხმობს. ეს ეხება მეგრულ დიალექტსაც.

არგუნი „ნაჯახი, ცული“

არგუნი მიირქე „ნაჯახი მორიქნია“ (ყიფშიძე 1914: 9).

არგუნი სოღეთჲ ძღდგნი, ჩხოულეფი მეჲუნდესია ოჲუვილუშა „ნაჯახი საღაც იდო, ძროხა იქ მიჰყუდათ დასაკლავადო“ (ქს 1991: 418).

არგუნ-ბურჭელი! სუმ ნოწკერია გოწირილი „ნაჯახ-ხული! სამი ნაპობი გაპობილი“ (ყიფშიძე 1994: 389).

არგუნც ბურჭული გიოგოთესია „ცულს წაღდი მიაყოლესო“ (ხალხ. სიბრძნე 1994: 8).

პატარა ნაჯახის აღმნიშვნელად გვხვდება არგუნია – არგუნის კნინობითი ფორმა (ქაჯაია 2001: 190).

ლაზურშიც ნაჯახის აღმნიშვნელი ტერმინი არის არგუნი (მარი 1910, 127).

არგუნის სახეობებია: რუსულ არგუნი, ქორთულ არგუნი...

კვალა „პატარა, მოკლეტარიანი ცული“.

პ. ჭარაიას მიხედვით, პატარა ნაჯახის აღმნიშვნელი ტერმინი არის კვალა, რომელიც შეიძლება დაუეკავშიროთ აფხაზურ ამკვალას (ჭარაია 1997: 36).

ბერგი „თოხი“

ღოვპირათი ბერგეფი, გუთანი დო ბურჭელი „მოვპიროთ თოხები, გუთანი და წაღდი“ (ქს 1975: 330).

ფერი ბოში მა ვამოკო ბერგამი დო ბურჭულამი „ისეთი ბიჭი მე არ მინდა თოხიანი და ცულიანი“ (ქს 1975: 255).

ბერგი ღიხას ვადაჩიროუნია „თოხი მიწას არ ასცდებო“ (ხალხ. სიბრ. 1994: 19).

ო. ქაჯაიას ლექსიკონში ჩამოთვლილია ბერგის (თოხის) სახეობანი: გეჭელი || გეჭერი ბერგი (ზედმიწ. „დაკერებული“), გიადვალარი ბერგი (ზედმიწ. „ჩამოღებული“) გიოჭკადირი ბერგი („ჩამოჭედილი“) გოლაში || გომაში ბერგი („მთის თო-

ხი“), გურულ | გურუი ბერგი („გურული“), ლქონაი („საინიქ-ნი“), ღრტვინიში | ღრტვინიში ბერგი („ბოსტნის“), რზენიში ბერ-გი („დაბლობის“), ღუმუში ბერგი („ლომის“), ჩენგი („ჩენგი“), ჩქინებურა ბერგი („ჩვენებური“), ჭკიდიში ბერგი („მჭადის“) (ქაჯაია 2002: 235).

პატარა თოხის აღმნიშვნელი ტერმინი მეგრულში არის ბერგია – ბერგ-ის კნინობითი ფორმა (ქაჯაია 2002: 235).

ბარი „ბარი“

ფართო ბარი დეკინათ, თითო დიხა თხოვრათინი „ფართო ბარი დაიკაეოთ, იმით მიწა თხასოთ“ (ქხს 1975: 292).

წიფური ვართი ბარო ირგუ ღო ვართ ტარო „წიფელი არც ბარად ვარგა და არც ტარად“ (ქაჯაია 2001: 219).

ბერგი, ბარი ღო ფირწალი საბზადი ცუდეში მაჟია თორს მიაძუ „თოხი, ბარი და ფიწალი სამზადი (ქუხნა) სა-ხლის მეორე თვალში ძეგს“ (ქაჯაია 2002: 219).

ბურჭული „წალდი“

ბურჭული გიგოფი, ტყაშა მეუ „წალდი აიღე, ტყეში წა-დი“ (ქხს 1975: 201).

ბერგი-ბურჭულიში ნამუშევარი ქიციდასჲ „თოხ-წალდის ნამუშევარი იქნებოდეს“ (ყიფშიძე 1914: 182).

თუნთიქ მიდართ ბურჭულამო „დათვი წავიდა წალდი-ნად“ (ხუბუა 1937: 269).

„წალდუნას“ მეგრულში კნინობითი სახელი ბურჭულია აღნიშნავს.

ბურჭულიას არგუნიათ გეუძინესია „წალდუნას ცუდღუ-ნაც დაუმატესო“ (სახოკია 1989: 241).

მეგრულში ბურჭული სახელისაგან მიღებულია ზმნა ბურჭულუა „გაწალდეა, გადაწალდეა“, რომელსაც გადატანით სხვა მნიშვნელობაც აქვს და ნიშნავს უთავბოლო სიარულს (გილებურჭულუ „დაეხეტება“).

ბურჭულ-ის პარალელურად სხვა ფონეტიკური ვარიან-ტებიც გვხვდება: ბურჭური. როგორც ჩანს, თავდაპირველად იყო ბურჭური, შემდგომ დისიმილაცია მომხდარა (რ → ლ), რის შედეგადაც მივიღეთ ბურჭული.

კვერი „კვერი, პატარა ჩაქუნი“

მოურც-მოღუწე უწინებუ, კვერ-უროში საგამათჿ „მო-
დის და მოჰყავს უცნობი კვერისა და უროს ნაცვლად“ (ქხპ
1971: 72).

ათე მარწუხი ღო კვერი მიღელი „ეს გაზი და ჩაქუნი
წაიღე“ (ხუბუა 1937: 60).

თაში ხვადჿ მოღალატეს, ქაცოთჿ ხეში კვერი „ასე ხვდჿ-
ბა მოღალატეს, ესროლა ხელის კვერი“ (ეიფშიძე 1994: 362).

კეკი „ჩაქუნი“

ეს ერთ-ერთი სახეობაა ჩაქუნისა, რომელსაც ტარი ხისა
აქვს და თავი გამხმარი თიხისა (მასალეები 1976: 237; ქაჯაია
2002: 115).

კეკი დოღაბის საკიდაჿ „პატარა წერაქვსაც“ ნიშნავს.
ამ მნიშვნელობით ეს ტერმინი დასტურდება გურულ დიალექ-
ტშიც (დლონტი 1984: 278).

კვეკვი „კვერი“

ეს არის ხის პატარა ჩაქუნი, ურო (ჭარაია 1997: 78; ქა-
ჯაია 2002: 129).

კვეკვის სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტია წარმო-
დგენილი მეგრულში – კვეკვა || კვეკვი.

ხილიში იჭყანჭალი კვეკვა ქიმომილია „ხილის დასაჭეკვი
ჩაქუნი (ურო) მომიტანეო“ (ქაჯაია 2002: 129).

აღნიშნული ფუძე სხვა მნიშვნელობითაც გვხვდება
კვეკვერე „პატარა და დამაზი“.

მაღატოკი „ჩაქუნი“ (ქაჯაია 2002: 210).

ეს ტერმინი რესული ენიდან არის შემოსული.

ბირგული ქულამურო ქოულუ ღო ართი ხე მაღატოკო
„მუხლი ქერად აქვს და ერთი ხელი ჩაქუნად“ (ხუბუა 1937: 179).

ზემოთ დასახელებული ლექსიკური ერთეულების პარა-
ლელურად გვხვდება ქართული ტერმინიც – ჩაქუნი.

ჩაქუნი – მაგანა დოხანტეს „ჩაქუნ-ნამგალი დახატეს“
(ქხს 1975: 329).

ვადიდათ ჩაქუნი, მაგანა ღო ბურჭული „ვადიდოთ ჩაქუ-
ნი, ნამგალი და ცული“ (ქხს 1975: 340).

ერვა II ერვა „ერო“

კონი ერვა ოკო ვარდე ირო სქანო თოლენი „კაცი ერო არ უნდა იყო, ყოველთვის შენთვის თაღო“ (ქაჯაია 2002: 571).

ბ. ელიაევას ლექსიკონში ერვას სინონიმად დასტურდება ლერვა „ხის სათლელი ინვენტარი, ერო“ (ელიაევა 1997: 204).

ერვა ფორმა „ეროს“ მნიშვნელობით იხმარება გურულ დიალექტში (დლონტი 1994: 222).

ხერო „ხელერო“ (ელიაევა 1987: 385)

ფეხერო „ხელსაწყო იარაღი, წააგავს ხელეროს“ (მასალევი 1976: 397; ქაჯაია 2002: 98).

ეს ტერმინი გვხვდება იმერულსა და რაჭულ დიალექტებშიც. ძველ ქართულში დასტურდება ფეფერო „ერო უდიდესი“ (საბა).

თოხერო „თოხის მსგავსი ერო“.

ეს ლექსიკური ერთეული გავრცელებულია გურულ დიალექტშიც (ნხენკელი 1988: 39).

ქილიბი „ქლიბი – ნაჭდევებიანი ფოლადის ძელაკი, რომლითაც ფხეკენ ლითონს“ (ქეგლ 1962: 234).

ქილიბი ფორმაში თანხმოვანთშორის ხმოვანია გაჩენილი არაბუნებრივი კომპლექსის თავიდან ასაცილებლად.

ზუგდიდურ-სამურზაყანულ მეტყველებაში გვხვდება ქლგები (ეიფშიძე 1994: 49; ქაჯაია 2002: 142). აქ ხდება ამ მეტყველებისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური პროცესი (ი → გ).

ლაფათქი „ბარი, ნიჩაბი“

ლაფათქი ქიგიაშქე, ოკო გემოჟოთასინი „ბარი დაარტყა, უნდა რომ ამოაგდოს“ (ხუხუა 1937: 159).

ამ სიტყვის სინონიმად მეგრულში დასტურდება სხვა ლექსიკური ერთეულიც – ფიარი (ელიაევა 1997: 309; ჭარაია 1997: 135; ფიფია 1999: 44).

მაღიმარო მოღურთუმუ ფიარი ვარკვდვ დო ბარი „საომრად წასულა, ნიჩაბი არ აკლდა და ბარი“ (სამუშია 1979: 84).

მარწუხი „გაზი, მარწუხი – მაშისებრი რკინის იარაღი“ (ჭარაია 1997: 92; ქაჯაია 2002: 224).

ათე მარწუხი დო კვერი მიღელი „ეს გაზი და ჩაქერი წაიდვ“ (ხუხუა 1937: 60).

სქანი ცოროფა თეში მაჟუ მარწუხიშორი მონჭირელი „შენი სიყვარული ისე მაქვს გაზიკით მოჭირელი“ (სამუშაო 1990: 39).

დაშნა „ყაერის დასაპობი დანა“

ეს დანა იყო გრძელი და ბრტყელპირიანი. ტარი მოკლე ჰქონდა. ოსტატი საყაერე მორს ლარჩეს ჩადებდა ხუნდში, შემდეგ დაშნას დაადებდა და ლარჩეს დაარყამდა კვეკვა-ს და წერილად დაშნის გადაწევა-გადმოწევით დახსნიდა ყაერებად (ქაჯაია 2001: 445).

დაშნა გურულსა და ხეესურულ დიალექტში აღნიშნავს ყაერის სახად იარაღს, რომელსაც ცალი მხარე გაღესილი აქვს (დლონტი 1984: 194).

გელა „ორკაპი ღოში“

ეს იარაღი მოკლე, ცალ ბოლოში ორკაპიანი რკინის ხელკეტია, რომელსაც ხმარობენ ლურსმნის ამოსაძრობად (ქაჯაია 2001: 301).

გელა ამავე მნიშვნელობით გვხვდება იმერულ კილოშიც (დლონტი 1984: 150).

თერეზი „თარაზო“

ეს იყო სამკუთხა ფიცარი, რომელსაც ყველა გვერდი თანასწორი ჰქონდა. ზევითა გვერდის შუა ადგილიდან თოკით ჩამოკიდებული იყო ტყვია-თერეზის ტყვია. ამით ადგენდნენ სისწორეს (მასალები 1989: 222).

მეგრულში არის შესიტყვება – **თერეზიში გითოღალა**, რომელიც მშენებლობას უკავშირდება და ნიშნავს თარაზოთი გასწორებას (ქაჯაია 2002: 43).

ოტახუ „სატეხი, საჭრეთელი“ (ელიავა 1987: 258; ქაჯაია 2002: 453)

ეს არის სადურგლო იარაღი, რომლითაც ბოყეს ამოტეხდნენ ფიცართა თაყების ჩასადებად **ოტახუ**-თი ხეზე ჭრიან ნახერეტებს, ღრუებს და სხვ. (ქეგლ).

ამ ლექსიკური ერთეულის სინონიმებად მეგრულში გვხვდება **ოჩარხალი**, **ხეწი** და **რუსული** ენიდან შემოსული ტერმინი **სტამესკი** (ქაჯაია 2002: 614).

რ. ჩხენკელის მიხედვით, მეგრულში სატეხის აღმნიშვნელი ტერმინი **ოტახუ** || **ოტახე**-ის გარდა არის **სატოხი**. ეს ლექსიკური ერთეული იმერულ დიალექტშიც გვხვდება (ჩხენკელი 1988: 52).

ზუგდიდურ-სამეურსაყანულ კილოკაეში **ოტახუ** **ოტახე** ფორმითაა წარმოდგენილი (უ → გ).

ანჯარი „იარაღები (წაღდი, ცუელი და სხე.)“.

პ. ჭარაია ანჯარ-ს განმარტავს როგორც რკინის სამუშაო იარაღების აღმნიშვნელ ტერმინს (ჭარაია 1997: 36), ო. ქაჯაია კი – როგორც აბჯარს (ქაჯაია 2002: 189).

სტრუმენტი „ინსტრუმენტი, ხელსაწყო“

მიდართეს მუნიციპალიტეტში **სტრუმენტეფით** საქვარიში ოგორუშა „წავიდნენ თავიანთი ინსტრუმენტებით საქმის საძებრად (ხუბუა 1937: 21).

ტურალურელი „ურო“

ეს არის უსარმასარი ურო, რომელითაც ხეს ფიცრებად ხსნიდნენ (მასალები 1976: 395; ქაჯაია 2002: 39).

ტურპანი „ბურღი, სახერეტი ციბრუტი“ (ყიფშიძე 1994: 534; ქაჯაია 2002: 8).

მეგრულ მეტყველებაში ხვდებით ამ ლექსიკური ერთეულის სხვადასხვა ფონეტიკურ ვარიანტებს: **ტრუპანტი** || **ტურპანტი** || **ტურფანტი**.

ტურპან-ში უ გაჩენილია მეგრულისათვის არაბუნებრივი კომპლექსის გასათიშად.

სავარაუდოა, რომ თავდაპირველად იყო **ტურფანტი**, შემდგომ დისიმილაციით მივიღეთ **ტურპანტი** (ფ → პ). მკვეთრი ტ-ს გავლენით ფშინივიერ ფ-ს ადგილს იკაეებს მკვეთრი პ.

ურო „ურო“

ბოშეფქ **ურო** ქედოდევს, გამანჯვს რაგადი „ბიჭებმა ურო დადეს, გამართეს ლაპარაკი“ (ქსპმ 1971: 64).

ვაზოგა **უროშ** გეშქუმაღავა „არ დაზოგო უროს დარტყმაო“ (ქსს 1991: 178).

მოფუნდუ დო **უროს** გედუ „მოდუღდა და უროს პგაედა“ (ქსს 1975: 315).

ქამჩა „ქაფჩა“ – კალატოზის იარაღი რკინისა, სამკუთხა, ხისტარიანი; იხმარება კირ-ქვიშის ხსნარის კედელზე გასასწორებლად და სალესად (ქეგლ 1962: 274).

ქამჩა-ს პარადელურად იხმარება ქამუჩა. თანხმოვანთა შორის ხმოვანია ჩართული.

ხეს ქამჩა მიეკუთვნება დო ფურკო ეორექ გორჩქინელი „ხელ-ში ქაფჩა მიჭირავს და აღუმურად ვარ განენილი“ (სამუშაო 1990: 88).

ქანჩი „ქანჩი – ფიცრის გადასადგილებელი“ (ელთაძე 1987: 316).

მუკინი ქანჩით ათე ფიცარს „გაწიე ქანჩით ეს ფიცარი“.

შალაფი „შალაფი“

ეს ტერმინი გეხდება ძველ ქართულშიც. საბას განმარტებით ის არის „ფიცრის სახურეტი“ (საბა 1993, 278).

შალაფი ოდგიშიჯგურა წვანთირელი რე „შალაფი სადგისივით წაწვეტებულია“ (ქაჯაია 2002: 239).

ჩაკვეთი „ხის მორი, რომელსაც შუა ადგილი აქვს ჩაჭრილი (ჩაჭრილი ამოგდებულია)“ (ქაჯაია 2002: 289).

ჩაკვეთს ხმარობენ ფიცრის ჩასადებად და მოსაჭრელად. ფიცარმა გაშალაშინების დროს რომ არ იმოძრაოს, – გასაჭედად იყენებენ სოლს.

ჩარხი „ჩარხი (საღესი)“ (ქაჯაია 2002: 295; ჭარაია, 1997: 155).

ეს არის საბრუნებელი მანქანა ლითონის, ხის და მისთ. დასამუშავებლად (ქეგლ 1990: 137).

ჩქოთი „ჯაგრისი, ფუნჯი“ (ჭარაია, ქაჯაია 2002: 325).

ჩქოთ-ის პარადელურად იხმარება ჩოთქი-ც. ჩქოთი ფორმა მიღებულია ბგერათა გადასმის (მეტათეზისის) შედეგად.

ცკეპარი „პატარა ქო“ (ქაჯაია 2002: 354).

ცკეპარიშორთ გითიანთხენია ბერგი „პატარა ქოსავეთ ეცემაო თოხი (მიწას)“ (ქაჯაია 2002: 354).

მეგრულ მეტყველებაში ხშირად ცკეპარს ენაცვლება წკეპარი. ასიმილაციის შედეგად ც-ს ადგილს იკაეებს წ.

ცხემლარი „ცულისმაგვარი მოკლეტარიანი იარაღი, რომელსაც მოკაუჭებული წვერი აქვს (ღვინკი). (მასალები 1989: 160).

ძემლარი „ხის დასამუშავებელი ხელსაწყო, ენოს მსგაუ-
სი“ (ქაჯაია 2002: 374).

ძემლარს წვრილი და მოკაუჭებული პირი აქვს. პირი
ორივე მხრიდან გაღესილია, აქვს ხის ტარი. ზოგჯერ ძემლა-
რი ძამლარი ფორმითაც არის წარმოდგენილი მეგრულში,
რომელიც ასიმეტრიის გზით არის მიღებული (ძემლარი →
ძამლარი).

ძემლარი || ძამლარი ლექსიკური ერთეულის სინონიმად
შეიძლება ჩაითვალოს ხვეწი (ქაჯაია 2002: 546) „რკინის
თხელპირიანი სატეხი“ (ქეგლ).

ბურულსა და ხეესურულ დიალექტში ხვეწი აღნიშნავს
მოხრილ რკინას, რომლითაც იხვეწება, ე. ი. იფხიკება ხის
თეფშები, ხონები და სხვ. (დლონტი 1984: 750), რატულში ხვა-
წა ხის კოვზის სათლელი დანაა (ქაჯაია 2002: 546) (შდრ.
ლაზ. ხვეწი რკინის ხელსაწყო კოვზის ღრმულის, ღრეს ამო-
საფხეკად) (მარი 1910, 232).

წაკარტი „წალკანტი, წერაქვი“ (ეიფშიძე, 1994: 581; ქაჯაია
2002: 404).

ორი წვეტიანი პირის (ან ერთ მხარეს მჭრელი ფრთის)
მქონე რკინის იარაღი, რომელსაც შუაზე ტარი აქვს დაგებუ-
ლი; იყენებენ მიწის სათხრელად, სანგრევად (ქეგლ).

წაკარტი არის მოკლეტარიანი ფოლადის პატარა ცული
ქვის სათლელი.

მეუ, წაკარტი ქომომილი! „წადი, წერაქვი მომიტანე!“ (ქა-
ჯაია 2002: 400).

მეგრულში წაკარტ-ის სხვადასხვა ვარიანტებია წარმო-
დგენილი – წარკანტი || წარკატი.

დომიკკადითია, უწუუ: ვითი ფუთი წარკანტია „დამიჭე-
დეთ, უთხრა: ათი ფუთი (სიმძიმის) წერაქვიო“ (ხეუბა 1937: 205).

წარკატი რე მანთხორალი „წერაქვია მთხრელი“ (ქაჯაია
2002: 404).

ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში წერაქვის აღ-
მნიშვნელი ტერმინია წაკატი (დლონტი 1984: 692).

ჭოროხი „სადურგლო იარაღი, ხელსაწყო“ ამ ტერმინს
სხვა მნიშვნელობაც აქვს. ის აღნიშნავს წითელი ფერის პა-
ტარა ბრტყელ ქვას (ქაჯაია 2002: 488).

ტუბურხანი „ოსტატის, ხუროს იარაღი“ (ჭარაია 1997: 172).

ხეჭკუდი (ზედმიწ. „ხელის ტურტელი“) „ხელსაწყო, ხელოსნის სამუშაო იარაღი“ (ფიფია 1999: 56).

ხეჭკუდი ხშირად ხეჭკუჯი ფორმითაც არის წარმოდგენილი მეგრულში (ქაჯაია 2002: 535). აქ საინტერესოა დ → ჯ პროცესი.

კიდუს ხეჭკუჯი მუთ აღინე, ცეკა ვამბუდასინი „კოდალა ხელსაწყოთა რით წაიდებს, კალათა რომ არ ეკიდოს“ (ქსს 1975: 220).

ხეჭკუდი || ხეჭკუჯი უფრო ფართო მნიშვნელობითაც იხმარება. ის აღნიშნავს არა ერთ იარაღს, არამედ საერთოდ, მშენებლობისთვის საჭირო იარაღებს.

ხორხი „ხერხი“ – ფოლადის დაკბილული ფირფიტა (ჩეულებრივ, გრძელი, ზოგჯერ – მრგვალიც) ხის (აგრეთვე ლითონის და სხვ.) სატრელად.

დუს ხორხი დო უკახალე მაგანა, ქოთქეი სი ბორო ბაღანა „თაეს ხერხი, ბოლოს ნამგალი, თქეი შე სუღელლო ბაეშეო? (ქსს 1975: 464).

ხორხი ქუმომილი, ოხორხალი აუუ „ხერხი მომიტანე, გასახერხი მაქეს“ (ქაჯაია 2002: 573).

ხერხის სხედასხვა სახე გვაქვს:

ბირდაბირი „გამწე ხერხი, რომლითაც ორი პირისპირ მდგარი კაცი ხერხავს“ (ქაჯაია 2002: 243). ბირდაბირს განიშ ხორხსაც (ზედმიწ. „განის ხერხი“) უწოდებენ (ქაჯაია 2002: 287). გობუნაფილი || გობუნაფირი ხორხი „გაბმული ხერხი“ (ქაჯაია 2002: 369). დიდი ხორხი „დიდი ხერხი“ (ქაჯაია 2002: 463). ეშა || ეშე-გიმეიანი ხორხი „ზევით-ქვევითა ხერხი“ ერთი ზევით იდგა ხეზე, ხოლო მეორე ქვევით და ასე ხერხავდნენ დიდ მორებს (ქაჯაია 2002: 573 III). შქეილიში || შქეინდიში ხორხი „სისო ხერხი, გაბმული მშვილდიანი ხერხი“ (ქაჯაია 2002: 279). ჭიფე ხორხი „წერილი ხერხი“. ჭიჭე ხორხი „პატარა ხერხი“. ხეში ხორხი „ხელის ხერხი“ (შდრ. ლაზ. ხერხი „ხერხი“ (ნ. მარი).

შალაშინი „შალაშინი“ (ქაჯაია 2002: 238; ჭარაია).

სადურგლო იარადი – ხის (რკინის) ბუდე შიგ ჩასმული ბრტყელი მჭრელი პირით, ხმარობენ ფიცრისა და მისთ. ზედაპირის სუფთად სათლელად (ქეგლ 1962: 621).

მეგრულში შალაშინი შალაშენი || შარაშენი || შარაშინი ფორმითაც გვხვდება; შარაშენი ვარიანტი არ არის დადასტურებული ლექსიკონებში.

შალაშინის სახეებია: ჟირფა შალაშინი „ორფა შალაშინი“ ჟირხეში შალაშინი „ორი ხელის შალაშინი“, ქუბანკა „ორფაა ხის გასამართავად, გასასწორებლად“, ჭიფე შალაშინი „წერილი შალაშინი“ ცალხეში შალაშინი „ცალი ხელის შალაშინი“, ხუშტარა „გათლილი ხის გასასწორებელი გრძელი შალაშინი“.

ხუშტარა ხეშტარი | ხუშთარა ფორმითაც გვხვდება, რომელიც ასიმილაციის გზით არის მიღებული (ქაჯაია 2002: 587).

გურულსა და იმერულ დიალექტებშიც გრძელი შალაშინის აღმნიშვნელად იხმარება ტერმინი **ხუშტარა** (ღლონტი 1984: 760).

ღაზი „ფიცრების გამოსასმელი რკინის იარადი“ (ნხენკელი 1988: 57).

მეგრულ ლექსიკონების მიხედვით **ღაზი** აღნიშნავს ხაზს.

ლარი „ლარი“

გაჭიმული ბაწარი (თოკი, ძაფი...) სხვადასხვა დანიშნულებისა – მაგ. კედლის ასაყვანად გაჭიმული ლარი (ქეგლ).

ლარს გააშქვანა ოსტატეფი ფიცარეფიში თოლუაში დროს „ლარს დაარტყამენ ოსტატები ფიცრების გათლის დროს“ (ქაჯაია 2002: 183).

ღ. ფიფიას ლექსიკონის მიხედვით, **ლარის** სინონიმია **ჭყვერთი** (ფიფია 1999: 55).

ურემია „ნაგვისა და ტვირთის საზიდი“.

§ 7. ხელობის აღმნიშვნელი ტერმინები

შენიშვნის აგება დაკავშირებულია მშენებელთა ხელობასთან. მეგრულ დიალექტში მშენებელი ხელოსნის აღმნიშვნელი ტერმინები საკმაოდ არის წარმოდგენილი.

ხურო „ხურო“

ხურო არის ხის სახლის ხელოსანი, ოსტატი.

ხუროს ოკო მოცონაფა „ხუროს უნდა მოეყანა“ (ქხს 1975: 183).

მოხელე „ხელოსანი“

მოხელეს სინონიმად მეგრულში იხმარება **ხელოსანი**.

ჯაშმოხელე (ზედმიწ. „ხის ხელოსანი“) „ხურო“ ფიცრებისაგან სახლის ამგებს **ჯაშმოხელეს** უწოდებენ (ე. ი. ეს ტერმინი შეიძლება მივიჩნიოთ **ხუროს** სინონიმად).

ჯაშმოხელე უფრო ფართო გაგებას შეიცავს – ის აღნიშნავს საერთოდ ხელოსანს, რომელიც არა მარტო აგებს სახლს, არამედ ხისგან ამზადებს თვით სახლის ნაწილებსაც.

უსტა „ოსტატი“ (ელიავა, ქაჯაია 2002: 70).

უსტა ამავე მნიშვნელობით გვხვდება აჭარულ დიალექტში, გურულში კი **უსტია** ფორმაა წარმოდგენილი (ჩხენკელი 1988: 62).

ოსტატის აღმნიშვნელად მეგრულ დიალექტში სხვა ლექსიკური ერთეულებიც არის წარმოდგენილი – **ოსტატი** | **ორსანტი** || **ორსატი** (ელიავა 1987: 257).

ოსტატს XVII ს-დან აქვს ხელოსნის მნიშვნელობა ქართულში (ჩხენკელი 1988: 62), სავარაუდოა, რომ მეგრულშიც ამ დროიდან დამკვიდრდა ეს ტერმინი.

ნოღი „ნადი, დამხმარე მუშა“

ნოღით საქვარი მა ვამოკო „ნადის (დამხმარებით) მუშაობა მე არ მინდა“ (ხუბუა 1937: 166).

მუქ მოდართუა **ნოღიშ** მაყუნაფუშაჲა „თვითონ წავიდაო ნადის მოსაყვანადო“ (ხუბუა 137, 266).

საკუთარი ნაკეთებუ რე, თენა ვაგჲ **ნოღიშის** „საკუთრად გაკეთებულია, ეს არ ჰგავს ნადისას (ნახელავს)“ (ქხს 1975: 339) (შდრ. ლაზ. **ნოდერი** „მიხმარება“).

ხეშ კოჩი „შავი მუშა“

ხეშ კოჩის უწოდებენ დამხმარე მუშას, რომელიც ნაირგვარ სამუშაოს ასრულებს: ახარისხებს ქვებს, აწედის მასალას...

გალატოზი „კალატოზი“ (ეიფშიძე 1994: 17; ქაჯაია 2001: 283).

ხელოსანი, რომელიც აშენებს ქვის, აგურის და მისთ. შენობას (ქეგლ).

გალატოზი ძველ ქართულშიც დასტურდება და ნიშნავს კედელთმგებელს (საბა 1991: 130).

მეგრულ მეტყველებაში კალატოზი ფორმაც გვხვდება (ქაჯაია 2001: 283).

დურგალი „დურგალი“

დურგალი არის ხის ხელოსანი, ხურო.

მუანქიში ჯგირი დურგალი რდუ „მამაჩემი კარგი დურგალი იყო“ (ქაჯაია 2002: 514).

სენაკური კილოკავის მარტვილურ თქმაში გავრცელებულია დურგაი, რომელშიც ლ → ძ → ძ ფონეტიკური პროცესია მომხდარი.

ზენკალი „ზენკალი“ (ჭარაია 1997: 67; ქაჯაია 2002: 14).

ზენკალი არის ხელოსანი, რომელიც მუშაობს ლითონის სხვადასხვა ნაკეთობის დამზადებაზე, აწყობასა და შეკეთებაზე (ქეგლ).

ეს ლექსიკური ერთეული ზეკალი | ზეკარი ფორმებითაც არის წარმოდგენილი მეგრულ დიალექტში (ქაჯაია 2002: 14).

მართუალი „ხელოსანი, რომელიც სახურავს სხვადასხვა მასალით ბურავს“.

ეს სიტყვა განიცდის გარკვეულ ფონეტიკურ ცვლილებას და სხვა ფორმითაც არის წარმოდგენილი: მართუარი და მართუვალი (ქაჯაია 2002: 220; ჩხენკელი 1988: 63).

სავარაუდოა, რომ თავდაპირველად იყო მართუვარი, უ-ს გავლენით დაიკავა ვ და მივიღეთ მართუარი, შემდგომ მოხდა დისიმილაცია და რ-ს ადგილი ლ თანხმოვანმა დაიკავა (რ → ლ).

მართუალს ორთგალიშ მოხელესაც („სახურავის ოსტატს“) უწოდებენ.

მახორხალი „მხერხავი“

მხერხაობა ცალკე ხელობაა და დიდ ჯაფას მოითხოვს (ჩხენკელი 1988: 64). ძველ ქართულში მხერხავი „ხერხით მუშაკს“ ნიშნავდა (საბა 1991: 552).

მაქარგალი ოსტატი „სახე-ჩუქურთმების ამომგრელი ხელოსანი“ (ჩხენკელი 1988: 64).

ძველი სახლის კარების გულებს ქარგავდნენ, მაგრამ ეს არ შეეძლო სოფლის ადგილობრივ ოსტატს. მისთვის ცალკე მოჰყავდათ მცოდნე კაცი. ერთი ასეთი სვეტის გაკეთებას ოსტატი ერთ თვეს მოუწოდებოდა ხოლმე. ის ღამიანი ხელობა იყო. ამოყვანილ ფიგურებს ეშაფონაფილს (ნაქარგს) უწოდებდნენ (მასალები 1976: 386).

ქუაში მატახალი „ქვის მტეხელი“. მუშას, რომელსაც ქვა უნდა მოეპოვებინა და დაემუშაებინა, ქუაში მატახალს („ქვის მტეხელს“) ეძახდნენ (ჩხენკელი 1988: 64). ის ტეხდა ქვას, შემდეგ თლიდა, ალამაზებდა. საშენი ქვა მოჰქონდათ მთიდან. კლდეში ღომით ამოხერცდნენ და ნახერცებში ჩაყრიდნენ წამალს. შიგ ჩაუდებდნენ მილებს ისე, რომ თავები ჩანდა. მილებში წამალი ეყარა. კარგად დატკეპნიდნენ და დადებდნენ აბედას. წაუკიდებდნენ ცეცხლს. აფეთქდებოდა კლდე და დაიშლებოდა. ქვის მტეხელები ქვას წამოიღებდნენ და თლიდნენ ეწვითი (მასალები 1976: 396).

მაჭკადალი „მჭედელი“

ზოგჯერ მაჭკადარი ფორმაც იხმარება.

ჩქინი სოფელს ჯვეშო სუმი ოჭკადურეში რდუ დო ვით ვარა მაჭკადალი „ჩვენს სოფელში ძველად სამი სამჭედლო იყო და ათიოდე მჭედელი“ (ქაჯაია 2002: 234).

მაჭკადალ-ის სინონიმებია **ჭკადუ | ჭკადი** (ქაჯაია 2002: 479).

ვართ აჭკადე ჭკადუსი დო ვართი აჭენე ხარაზის „ვერც მჭედელი გამოჰედავს და ვერც მკერავი შეეკერავს“ (ცანაია 1970: 141).

ტყიშის უგორს ოდიარე, ჭკადუს – ნოშქერი დო რკინა „მწყემსს უეყარს საძოვარი, მჭედელს – ნახშირი და რკინა“ (ქსამ 1971: 103).

ტკადუეფიში თე რაგადი ჭე ხანც ხოლო ვეთებუდუ „მჭედლების ეს ღაპარაკი ცოტა ხანს კიდევ არ მორჩებოდა“ (ქაჯაია 2002: 479). (ტკადუ ← მ-ტკად-ულ ან მ-ტკად-ურ).

ხემატკადუ „ხელმარჯვე ოსტატი“ (ზედმიწ. „ხელმჭედელი“) (ქაჯაია 2002: 530).

მეგრულში გვხვდება ხემატკადილი ფორმაც, რომელიც დახელოვნებულს (მაგ. ხელოსანს, ოსტატს) ნიშნავს.

ხეხუჯი „ოსტატი ხის, რკინის, თიხის“ (ელიავა 1987: 385).

ო. ქაჯაიას მიხედვით, ხეხუჯი იგივეა, რაც ხეხუნჯობა | ხერხუნჯობა – წმინდა სოლომონის – ხელოსნობის დეოთაუბის – სალოცავი. აღნიშნავდნენ ზეინკლები და მჭედლები ყოველი წლის 31 დეკემბერს. სალოცავი სრულდებოდა გარკვეული რიტუალით (ფიფია 1999: 56; ქაჯაია 2002: 536).

§ 8. საზომ ერთეულთა აღმნიშვნელი ტერმინები

ალაბი || ამაბი „ადლი“

სუმონენი ალაბი „სამოცი ადლი“ (ყიფშიძე 1914: 106).

კვდური ალაბი დო გვერდი უღე „მკერდი ალაბ-ნახეგარი აქვს“ (მასალეები 1976: 106).

ალაბიანი ქუა გეძ თაქ „ერთი ადლის ოდენა ქვა ძეგს აქ“ (ხუბუა 1937: 80).

ალაბი || ამაბი-ს სინონიმია არშინი (ქაჯაია 2001: 176).

ართი არშინი ნინა უღუ „ერთი არშინი ენა აქვს (ენაგრძელია)“ (ქაჯაია 2001: 196).

ცინდა „მანძილი გაშლილი სალოკი თითის წვერიდან ცერის წვერამდე“ (ქეგლ).

ციდა იხმარებოდა ძველ ქართულშიც და ასეა განმარტებული: „ცერი და ცერის შემდგომი თითი გაჭიმო“ (საბა, დ. წუბინ, ნ. წუბინ).

ტკო || ტკოუ || ტკუ || ტკუუ „მკაველი“

გვალა დო რზენი გეგმოთოუ, სიმაღლეთ ენი ტკოუ „მთა და ბარი გადათოვა, სიმაღლით ოცი მტკაველი“ (ქხს 1975: 232).

თვითონ ხანგა, შხვაშ ჭკუას ტკუუთ გილაშიმუნქინი „თვითონ სულელი (სხეის ჭკუას მტკაელობით რომ ზომავ“ (ქს 1975: 103).

ტკუ დო ალაბით ვე ეზმე „მტკაელითა და ადლით არ გაიზომება“ (ყიფშიძე 1914: 161) (შედარება: ლაზური მტკო, მტუ, ტუ „მტკაელი“ (ნ. მარი).

ხუ „პეშვი; მუჭი“

კაფელიშ მიკანწკარალო ართ ხუ ცემენტის სუმ ხე ქეიშა ოკო „კაფელის დასაწყობად ერთ პეშვ ცემენტს სამი პეშვი ქეიშა უნდა აურიო“.

ტონა „წონის ერთეული მეტრულ სისტემაში უდრის 1000 კილოგრამს“.

საწყობშა ართი ტონა კირი ქიმიდეს „საწყობში ერთი ტონა კირი მოიტანეს“

საჯენი „საჟენი“ „ძველი რუსული სიგრძის საზომი ერთეული, სამი არშინი“ (ქეგლ).

ართი-ჟირი საჯენი ქიჟუაფუდუ „ერთი-ორი საჟენი იქნებოდა (ხუბუა 1937: 12).

სიზმარო გორთხოზეჟ სუმი საჯენიში მახოლას „სიზმრად გარს გირბენ სამი საჟენის სიახლოვეზე“ (ქს 1975: 66).

ახალ ქართულში დამკვიდრებულია საჟენი, მთიულურ დიალექტში გვხვდება შაჟანი (ჩხენკელი), საჟენი ძველ ქართულშიც დასტურდება (ნ. ჩუბინ, დ. ჩუბინ).

ხეშფორიში || ხეშფორი „ბუნებრივი საზომი ერთეული ოთხი თითის დადება“ (მასალები IV, 223).

ართი ხეშფორი ქორდუ „ერთი ხელისდადება იყო“

ართი ხეშფორით უმონს „ერთი ოთახი თითის დადებით მეტობს“ (ქაჯაია 2002: 534).

ლაშკვა || ლაშქვა || მაშქვა „სიგრძის საზომი ერთეული წერტა“

ფიცარეფი ართი ლაშქვა ძაფიში მაგირძათ დოჭკირუ „ფიცრები ერთი წერტა ძაფის სიგრძეზე დაჭრა“ (მიფლ. მასალ).

მეტრა „მეტრი (სიგრძის საზომი ერთეული)“

თი ოთახიში სიგირძა სუმი მეტრა რენ დო სიგანე – ოთხი „იმ ოთახის სიგრძე სამი მეტრია და სიგანე – ოთხი“.

კუბა „კუბური მეტრი“

ეთი კუბა ჭებურიშ მასალა წყარშა ენოუძუ „ათი კუბური მეტრი წაბლის ფაიცრები წყალში უღევს“.

ბურჭულიში ტარი „ოთხი მტკაველი და ერთი ხელის დადება“

დასაველეთ საქართველოს მცხოვრებნი დღემდე ხმარობენ ამ ტერმინს სასონ ერთეულად (ჩხენკელი).

აკაბურცხა || აკაბუცხა „პაწაწინა, ფრხილისოღენა“.

გონჯი „გოჯი“

ფიცარი ართ გონჯიშ მასქა რე „ფიცარი ერთი გოჯის სისქისაა“.

ორგია „სიგრძის სასომი – მხარი“

ორგია ჩვეულებრივი ხალხური სიგრძის სასომია: თუ გაეშლით ორივე ხელს საპირისპირო მიმართულებით პირი-ზონტალურად დედამიწისადმი, მაშინ მანძილი ერთი ხელის თითების ბოლოდან მეორე ხელის თითების ბოლომდე, ეს იქნება სასომი, რომელსაც ეწოდება ორგია (ქაჯაია 2002: 441).

ბაწარი ვით ორგია წყუშე გეშელე კოჩქ „თოკი ერთი მხარი გიდან ამოიღო კაცმა“ (სახოკია 1989: 243).

§ 9. მშენებლობასთან დაკავშირებული ზმნები მეგრულში

სამშენებლო საქმე თავისთავად მრავალ სხედასხვა სამუშაოს გულისხმობს. შესაბამისად, სათანადო ზმნებიც საკმარაოდენობით მოგვეპოვება.

ზანური ენის მეგრულ დიალექტში მშენებლობასთან დაკავშირებულ ზმნათაგან მეტი წილი პირველად ზმნურ ფუძეებს შეიცავს, მაგრამ საკმაოდ გვაქვს ნასახელარი ზმნებიც.

სამშენებლო საქმის აღმნიშვნელ მეგრულ ლექსიკაში გამოიყოფა, ერთი მხრივ, საკუთარი სიტყვები, მეორე მხრივ – ნასესხები, მათ შორის ზმნებიც.

ამ თემატურ ჯგუფში წარმოდგენილი იქნება ზმნები, რომლებიც სამშენებლო საქმეს უკავშირდება.

ტკადუა „ჰედუა“ (გარაია 1997: 171; ყიფშიძე 1994: 594).

დოტკადეს იაშიი „დატედეს ყუთი“ (ხუბუა 1937: 241).

ტკადეს ვატკადუ „მტედელმა ვერ დატედა“ (ქაჯაია 2002: 479).

მეგრულ მეტყველებაში გვხვდება აგრეთვე ტკანდუა, ფიცარუა „მორის ფენებად დატრა, დახერხვა“ ფორმაც (ქაჯაია 2002: 480).

მეჟამ ვარდუო, თენა დაატკადაფეს „როდესაც ეს დაატკედინეს“ (ხუბუა 1937: 302).

სხვადასხვა ზმნისწინის დართვის შედეგად მნიშვნელობაც იცვლება, მაგრამ ისევ მშენებლობასთან დაკავშირებით ხმარებულ ზმნებს ვიღებთ: ეტკადუა „ატკედვა“, გოტკადუა „შეფიცვრა“, ელატკადუა „გვერდიდან მიტელება“, გინოტკადუა „შემოტკედვა“...

გიშაგაფა „გატიხვრა“ (ყიფშიძე 1994: 415; ფიფია 1999: 11; ქაჯაია 2001: 294).

დოგაფა || გეგაფა „დაგება რისამე“ (მაგ. „იატაკის“)

გიოოგაფა „გამოშენება“ (მასალები 1976: 384)

ეგაფა „აგება (კედლის...)“

ეკოგაფა || იკოგაფა || აკოგაფა „ერთად აგება სხვადასხვა მხრიდან“.

ესუდემი ეკოგაფა დო უკუელი აკოსქუალას რჩქინა ოკო „სახლის აგებას და შემდეგ შეფსკენას ცოდნა უნდა“ (ქაჯაია 2001: 533).

გარდუა „ისლის სახურავის გრძელი ლარტყებით და-მაგრება“.

ისლით გადახურვის დროს ლარტყებს დაადებენ და დააკრავენ ისლის დასამაგრებლად, ამას ჰქვია გარდუა (ქაჯაია 2001: 291).

ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ის შეიძლება მივიჩნიოთ რთულა ზმნის სინონიმად.

გარდუა სხვა მნიშვნელობითაც იხმარება მეგრულ დიალექტში. ულამაზოდ, უწესრიგოდ გადატრასაც გარდუას უწოდებენ (ქაჯაია 2002: 291).

ხურანობა (ხურანენს) „ხურობას მისდევს, ხურობას ეწევა“.

მუაჩქიმი ხურანენს „მამანეში ხურობას მისდევს (ხუროა)“. **ცონუა** „ფიცრის ნაკლული ადგილის ამოვსება“. ამ სიტყვის მთავარი მნიშვნელობაა „მცნობა“.

სქუალა ფიცრების გადაბმა“ (მასალები 1976: 384; ჭარაია 1997: 127).

რგაშუა „სახურავის დამაგრება“

რაიმე მაგარი ჯიშის ხის მსხვილ ჭოკეფს სახურავზე დადებდნენ სანთის გასწვრივ სიგრძეს. დამაგრების მიზნით მათ გადააბამდნენ წნელებით სამ ადგილას: თავებში, იქით-აქეთ და შუაში. ასევე ოთხივე კუთხეში სიგრძესე ორ-ორად დააწყობდნენ დიდ ჭოკებს. სწორედ ამას ეწოდება **რგაშუა** (მასალები 1976: 389; ქაჯაია 2002: 513).

კაკუტუა „კაკუტების დაწყობა“ (მასალები 1976: 380; ქაჯაია 2002: 102).

ხედე ღოკაკუტუ „სახლზე კაკუტები დააწყო“ (ქაჯაია 2002: 102).

რდამუა „ამოღარვა“

ნწყუმა || ნწყმა || წყუმა „ამოძრობა (მაგ. ლურსმნის) “

მუთუნიშა ვეშანწყენს „ვერაფრით ვერ ამოაძვრეს (ხუბუა 1937: 20).

მითი თე ლეკურს იშანწყენსინი, თისგ ჩქიმი ოსურისქუ-ასგ ქემებჩანქია „ვინც ამ ლეკურს ამოაძვრებს, იმას ჩემს ქალიშვილს მიეცეპო“ (ქაჯაია 2002: 94).

ნწყუმა || ნწყმა სხვა ზმნისწინის დართვით სხვა მნიშვნელობას იღებს (მაგ. გამკონწყენს „ჩამოხსნის“).

კვახუა „გაკეცხება, გაჭედვა“ (ქაჯაია 2002: 128).

მილატკუმაფა „ფიცრების ჩასმა, ჩაჯენა“ ბოყეები სიგრძესე იქით-აქეთ რდამილი (ამოჭრილი) იყო ფიცრების ჩასაჯენად (მასალები 1976: 379). ფიცრების ჩაჯენას, ჩასმას **მილატკუმაფა** ან **მილახუნაფა** ეწოდება.

ქარგუა „ჩუქურთმების ამოყვანა“ (მასალები 1976: 386).

ჯვეშო მაქედორის სიმეტებს გიშაქარგენდეს „ძველად აივნის სვეტებში ჩუქურთმები ამოჰყავდათ“.

ლაბარსუა „მეტალის გაბრტყელება“.

ლასირუა | ლასერუა „ალესია“

ლასირუას სინონიმია პირუა | მოპირუა (ელიავა 1987: 229).

არგუნი ქიდეკინ ხეს დო ლასირანს „ცული დაიჭირა ხელში და ღესავს“ (ხუბუა 1937: 261).

ექ გეჭოფ ბერტული დო გოლასირუა ძალაში „ამან აიღო წალდი და გაღესა მაგრად“ (ხუბუა 1937: 242).

არგუნი მაპირაფუ „ნაჯახი აალესკინა“ (ქაჯაია 2002: 304).

თოლუა „თლა“ (ყიფშიძე 1994: 447; ქაჯაია 2002: 60).

კილქმა ქიგლქუე ართი დიდი ბიგა დო ქოთოლუნს „მკლავზე უდევს ერთი დიდი ჯოხი და თლის“ (ხუბუა 1937: 34).

გოთოლგ სალი დო ქიმოიგ ბარბალს „გათალა სოლი და მიარტყა ბორბალს“ (ქაჯაია 2002: 60).

იკორღვაფა | ეკორღვაფა „დარღვევა“

ცუდეს იკმარღვანს „სახლს არღვევს“ (ქაჯაია 2002: 85).

იშაკება | ეშაკება „შემოკლება მესრით ან სხვა რაითიმე“ (ქაჯაია 2002: 94).

ამ ზმნის სინონიმებია იშატოფუა | ეშატოფუა ფორმებიც.

მურუა „ნაჯახით ჭრა“ (ფიფია 1999: 31; ქაჯაია 2002: 339).

ი კონი ტყას მუთორენ დო ჯალეფს მურუნს მასალაშოთი „ის კაცი ტყეში ხეებს ჭრის საშენი მასალისთვის“.

მინორსხუალა | მინოსხუალა „დაშენება, დამაგრება“ (ელიავა 1987: 211; ჭარაია 1997: 93; ქაჯაია 2002: 280).

ხუროქ ფიცარი ფიცარს ქიმნარსხუ „ხის ხელოსანმა ფიცარი ფიცარზე დაამაგრა“

მერსხუალა | მერსხუაფა „მიერთება, შეკავშირება“.

კიდას ფიცარეფი ართიანს ქიმოორსხუეს „კედლის ფიცრები ერთმანეთს მჭიდროდ მიუერთეს“.

მორგალუა „გალესილის ოდნავ გაფუჭება“ (ფიფია 199, 39, ქაჯაია 2002: 513).

კიდაში ოტახადლო არგუნი ოკო მორგალენი „კედლის დასანგრევად ცული უნდა დაბლაგო“.

დორსხუაფა „საძირკელის შეკერა“ (მასალები 1976: 391; ჭარაია 1997: 60; ფიფია 1999: 17).

წაკარტუა (დოაწაკარტანდით) „წაკარტით კლდის ნაჭრის გაგლეჯა“ (მასალები 1976: 396).

მორაწკუა || **მორანწკუა** „მიკირწყელა“ (ქაჯაია 2002: 305).

ცუდეს ქუათი მორაწკილი ღობე ქუგოუნუ „სახლს ქეით მოკირწყლული ღობე შემოაელო“.

მიშახუნაფა „ჩასმა, ჩაჯენა (მაგ. აგურებს, ფიცრებს... შორის)“ (ეფლია 1987: 223; ქაჯაია 2002: 287).

ორკეს, ფიცარი დო ფიცარ შქას, ნაფომტა ქიმშახუნუ „ტუტრეტანაში, ფიცარსა და ფიცარს შუა, ხის გადანახერხი ჩასეა“.

მიშახინტკუა „ჩაჭრა (ხისა)“ (ქაჯაია 2002: 287).

ართ აღგილს ქიმშახინტკუ ბიგა „ერთ აღგილას ჩაჭრა ჯოხი“ (ქაჯაია 2002: 287).

ლარტყუა „კაკუტებზე გარდიგარდმო ლარტყების დამაგრება ბრტყლად გათლილი ტოკებით“ (მასალები 1976: 392).

ზენუა || **რზენუა** „მიწის დაყრა, დატყეპნა (მაგ. ფაცხაში)“ (მასალები 1976: 384).

გეკირუა „კაკუტებზე რჩხინას (ტოკების) წნელით დამაგრება“ (მასალები (1976: 380).

დორჩაფა „დაგება“ (ჭარაია 1997: 60; ფიფია 1999: 17; ქაჯაია 2002: 490).

ახალ ცუდეს პარკეტი აფუნა დორჩაფილი „ახალ სახლში პარკეტი აქვთ დაგებული“.

რჩაფა || **დორჩაფა** გამოიყენება არა მარტო სამშენებლო საქმესთან დაკავშირებით, არამედ სხვა მნიშვნელობითაც – ის ლოგინის გაშლას, დაგებასაც ნიშნავს.

ზალა „ზელა“

საშენი ხსნარის („ცომის“) მოსამზადებლად საჭიროა ქვიშისა და ცემენტის არევა წყალში და დიდხანს მისი **ზალა** („ზელა“).

გადატანითი მნიშვნელობით **ზალა** მაგრად ცემას, დაზელას ნიშნავს.

ჭაბუა „წებვა“.

შპალერით **ჭაბუნს** კიდას „შპალერით წებავს კედელს“ (ქაჯაია 2002: 455).

ფიცარეფი ჯაში **ჭაბუთი** ართიანს ქიმოჭაბუ „ფიცრები ხის წებოთი ერთმანეთს მიაწება“.

გოჭაბუა ფაცხის ტალახით გაღვსვასაც ნიშნავს (მასა-
ლები 1976: 385).

კიდუა | კვდუა „გატიხვრა, გაყოფა“

უშველებელი ზალას შქას კიდუნს „უშველებელ ზალას
შუაზე ტიხრავს“ (ქაჯაია 2002: 137).

ხორხუა „გახერხვა“

გინოხორხუა „გადახერხვა“

გირინს ეყს ხორხუნდესია დო სო რენია, რახარუხი ირ-
ჩქილენია „ვირს ეურს ახერხავენენ და სადაა, რახარუხი
რომ ისმისო“ (ცანავა 1970: 103).

მუშეფი მთელ დღას ჭუბერიში ფიცარეფს ხორხუნდეს
დო წყარიში ენადვალარო ამზადენდეს „მუშეფი მთელი დღე
წაბლის ფიცრებს ხერხავენენ და ამზადებდენ წყალში ჩასა-
ლებად“.

ღგგმა | ღგუმა | დოღგმა „დაღმა, შეერთება, მიერთება“.

ქოძირ ჯგირი ეუდეს ღგუნსჟნი „ნახა, კარგ სახლს რომ
ღგამს“ (ქაჯაია 2001: 454).

იკოღგუმა | ეკოღგუმა | იკოღგმა | ეკოღგმა „შეერთე-
ბა“ (ელიავა 1987: 147; ქაჯაია 2002: 533).

ჯეეში ქუხნა დო ახალი ეუდე გაკოღგეს „ძველი სამზა-
დი სახლი და ახალი სახლი ერთმანეთზე მიაღგეს“.

ღგგმილი ფიცარეფები მაღაზაშოთ ირგუბუანს „მიერთე-
ბული ფიცრები სასიმინდისათვის გამოადგება“.

შენება | შინება „აშენება“ (ელიავა 1987: 337; ჭარაია
1997: 151; ქაჯაია 2002: 248).

ჭუბერიში ჯაში ეუდეს აშენენს „წაბლის ხის სახლს
აშენებს“.

მიშაშენება „ჩაშენება“ (ქაჯაია 2002: 286).

კიდას თაროეფი ქიმშაშენჲ „კედელში თაროები ჩააშენა“.

გიშაშენება | გგშაშენება „გამოშენება“

ოთახეუფიში შქას კიდელა გგშაშენჲ „ოთახებს შორის
კედელი ამოაშენა“

გილოსუა „გლესა (ჭარაია 1997: 50).

ფაცხა დინახალე დო გაღეშე გოგილოსუ ჭითა დიხაში
ლეტათი „ფაცხა შიგნით და გარედან გაგლისა წითელი მი-
წის ტალახით“.

რთულა „გადახურვა“ (ელიავა 1987: ჭარია 1997: 117, ფიფია 1999: 38, ეიფშიძე 1994: 511, ქაჯია 2002: 524).

ეუდე გერთუ „სახლი გადახურა“ (ქაჯია 2002: 524).

თხორუა || **ნთხორუა** „თხრა“ (ჭარია 1997: 103, ეიფშიძე 1994: 451; ქაჯია 2002: 78).

ჯაში ეუდეში გიოდგუმალო ოთხ დიხას გეშანთხორილ რდუ „ხის სახლის დასადგმელად მიწა ოთხ ადგილას ამოთხრილი იყო“.

თხორუა || **ნთხორუა** დამარხვას, დასაფლავებასაც ნიშნავს.

მემა დინგარეს დო დონთხორეს „მამა დაიტირეს და დამარხეს“ (ხუბუა 1937: 177).

ფოშტუა „დაფოსტვა, ხეზე ნიშნის დადება“ (ქაჯია 2002: 109).

ჯეეშო ულუდეს ცანდიშ ხორხი დო თეთ ჯას ფოშტუნდეს, ხასლეშს გეგლეხორხუნდეს „ძველად ჰქონდათ ცანდის ხერხი და ამით ხეს ფოსტავდნენ (შდრ. რაჭ. ფოშტა-ხე არის ხის გეკერდებზე ჩამოხერხილი ფიცარი)“.

ზიმუა || **ზემუა** „გაზომვა“ (ჭარია 1997: 67; ქაჯია 2002: 19).

მაურაშახ **ზიმუნს** დიხას „მეორეჯერ ზომავს მიწას“ (ქაჯია 2002: 19).

დოზიმუ, ზომეფი გეჭოფუ დო ზიმა-ზიმა ფიცარეფი დოჭკირუ „გაზომა, ზომები აიღო და იმ ზომის ფიცრები დაჭრა“ (მივლ. მასალ.).

რხუალა || **ხუალა** „გახერეტა“ (ჭარია 1997: 120, ქაჯია 2002: 565).

ტურპანტით კარი **რხვილი** რენ დო ბორქომი ოკო გილაბუნუანი „სახერეტით კარი გახერეტილია და ბოქლომი უნდა ჩამოკიდონ“ (მივლ. მასალ.).

რხუალა დახერეტასაც ნიშნავს: (ქაჯია 2002: 565).

სუდიქ თიმ დღას ხათე ქუსულგ ჟირხოლოს **რხუალა** „სასამართლომ იმ დღეს მაშინვე მიუსაჯა ორივეს დახერეტა“ (ხუბუა 1937: 135).

ფითქუა „შეთეთრება“ (ელიავა 1987: 309; ქაჯია 2002: 98).

კიდალებს ჩეთ დოითქუნს „კედლებს შეათეთრებს“.

ფითქუა ამავე დროს ფქვილში ან მტვერში ამოსვლას, ამოგანგვლას ნიშნავს.

ღაფუა „შედება“ (ჭარაია 1997: 144; ფიფია 1999: 46; ყიფშიძე 1994: 553; ქაჯაია 2002: 169).

ღიო უნათ ვამიღაფუ „ჯერ შავად არ შემიღებავს“ (ყიფშიძე 1914: 118).

უნა უღუ გერდგდღნი, მორჩეთ დოიდაფესია „შავი უღუ-ოლი რომ გედგა, მოთეთროდ შეგიღებესო“ (სამუშია 1979: 75).

მოხელეფს ხვალე ღაფუაქ დასკიდეს „ხელოსნებს მართო შედებელა დარჩათ“.

ცხონტუა || ცხოტუა „ტოტების ჩამოჭრა, სხეკს, გადაბელეა, ჩამოკაფეა“ (ჭარაია 1997: 162; ყიფშიძე 1994: 577; ქაჯაია 2002: 370).

ჩე ჯა დუდიშახ გეცხოტუ „ალეის ხე თაყამდე ასხიპა“ (ქაჯაია 2001, 370).

ტყაშა მიდართეს, ჯალეფი დოცხონტეს, დოჭკირეს დო მასალაშოთი გამსადეს. „ტყეში წაყიდნენ, ხეები ასხიპეს, დაჭრეს და ხის მასალად გაამსადეს“.

ცქაცქუა „ოდნავ ჩამტერევა (ჩაქუნიო, ქვით ან სხვა წვეტიანი რითიმე); ჩეჩქვა“. (ჭარაია 1997: 161; ქაჯაია 2002: 360).

კიდელაში კუნთხე დოცქაცქუ დო იკუელი მამრგვალუ „კედლის კუთხე ოდნავ ჩამომტერია (მოჩეჩქვა) და მერე მოამრგვალა“.

ბგილუა || ნბგილუა „ხლეჩა, პობა“ (ქაჯაია 2002: 381).

ი კონიქ დიდი ჯიკის არგუნი ქიგიაშქუ დო დონბგილუ „იმ კაცმა დიდ ჯორკოს ნაჯახი დაარტყა და გახლიჩა“.

ბგილუას სხეა მნიშვნელობაც აქვს. ის „ძალით ჭმევას“, „ტენვას“ ნიშნავს.

კოკეშიას ძალით ჩანა, ნბგილუნა „ინდაურს ძალით აჭმევენ, ტენიან“.

ბგაშუა „კიდეს მოშორება, აცლა“.

ფიცარემს ბგაშუნქ „ფიცრებს კიდეს ვაცლი“.

შეგებერუა || ჩვაბარუა „ხის ტოტის კანის გაცლა“ (ქაჯაია 2002: 302).

შხუ-შხუ ნოყელებს კანი გოწვებარუ დო ბარჯგო ქი-
დაშქუ „მსხვილ-მსხვილ ხის ტოტებს კანი ააცალა და ბოძად
დაასო“.

წკირუა || **წკერუა** „დაპობა დანეხა“ (ფიფია 1999: 53; ქა-
ჯაია 2002: 433).

დიშქას **წკირუნს** „შეშას ჩეხს, აპობს“ (ქაჯაია 2002:
433). საცოდარ დიანთელს კეელათ დუდი გუწკირუ „საცოდარ
დუდამთილს ჯორკოთი თავი გაუპო“ (ქის 1975: 215).

ჭკირუა „ჭრა“ (ჭარაია 1997: 172; ყიფშიძე 1994: 595; ქა-
ჯაია 2002: 482).

ხაფულუა (ქაჯაია 2002: 523; ყიფშიძე 1994: 603) ნაფოტე-
ბად დაჭრა, დანაფოტება“.

თეში მაშხეა ჯა ართ წეთის დოხაფულუ დო ქოდარ-
დუ „ამ სიმსხო ხე ერთ წეთში ნაფოტებად აქცია და დაყა-
რა“ (ქაჯაია 2002: 523).

ხუმორუა || **ხუმორუა** „დამორუა“ (ქაჯაია 2002: 583).

ჯა გეგნოხუმორუ „ხე ლამაზად გადაჭრა, – გადამორა“
(ქაჯაია 2002: 583).

ხუმორუა ხის (ჯოხის და მისთ.) თავის მომრგვალება-
საც ნიშნავს.

პროლუა „იატაკის დაგება“ (მიფლ. მასალ.)

ხურო ასე ეუდეს პროლუნს „ხელოსანი ახლა სახლში
იატაკს აგებს“.

ჩიკატურუა „გაღვსება“

ჩიკატურანს ეუდეს „ღვსავს სახლს“ (მიფლ. ჩიკატურელი).

ბრიზგუა „ბრიზგის შესხმა“.

ჭკეერი კოჩი ეუდეს გაღვშე დიო დოჩიკატურანს, ჯგი-
რო გასქირუანს დი იკული ბრიზგანს – „ჭკეიანი კაცი სახლს
ჯერ გარედან გაღვსავს, კარგად გააშრობს და მერე შეას-
ხამს ბრიზგს“.

დოწკარუა „დაწყობა“ (ფიფია 1999: 17).

დორსხუაფა | **დორსხუალა** „დაფუძნება, საძირკელის ჩაყრა“

იჭყანა ეუდეში დორსხუაფას „იწყებენ სახლის დაფუძ-
ნებას“ (ქაჯაია 2001: 489).

ტახტუა „ტყდომა, ტეხა, ნგრევა“ (ჭარაია 1997: 128).

შქაში კიდელა გაგშატახე „შქა კედელი დაანგრია“ დიფოქით, იფხევეწით, ხუდექ ტახუა დიჭეჲნი „დავიროქეთ, ვეხევეწეთ, სახლმა ნგრევა რომ დაიწყო“ (სამუშია 1979: 134).

დოტახე არძო ოკილარეფი „დაამტერია ყველა საკეტე-ბი“ (ცაგარელი 21).

გოტირხუ კარქინი, მინილე ბოშიქ „კარი რომ გატყდა, შეეიდა ბიტი“ (ხუბუა 1937: 3).

ტახუა გადატანითი მნიშვნელობითაც გეხედება. დიხაში ტახუა ნიშნავს „ყამირი მიწის მოხენას“.

შარაშენუა „ფიცრის შალაშინით გასუფთაება“

ჭკირილი ფიცარეფი ოკო შარაშინეანინი „დაჭრილი ფიცრები უნდა გააშალაშინონ“.

ენწყუალა „აწყობა“

ენობუნა || დინობუნა „ჩასხმა“

ოსხირი გაშანთხორეს დო თექე ბეტონი დინაბეს „საძირკველი ამოთხარეს და იქ „ბეტონი“ ჩაასხეს“.

ტოხუა || ტახუა „ამოტეხვა“ (ჭარაია 1997: 129)

ფიცარიში გურის გიშატოხენს „ფიცრის გულს ამოტეხავს“.

ეშარდამუა „ამოდრუტნა“.

ოტახეთ გეშარდამუნს ფიცარს „სატეხით ამოდრუტნის ფიცარს“ (ქაჯაია 2001: 566).

ნწყარუა „დაწყობა“

ანგურეფი ართიანს ქიმნანწყარუ დო ართი კიდა გეიაშენუ „ანგურები ერთმანეთზე დააწყო და ერთი კედელი ააშენა“.

აკორღეაფა „დაშლა“

ჯვეში საბზადი გაკარდუ დო ახალი გეიაშენუ „ძველი სამზადი სახლი დაშალა (დაანგრია) და ახალი ააგო“.

ლისმარუა „ლურსმნით დაჭედება“ (მიმღ. ლისმარელი).

აკოშკაში ჩარჩოში ნაწილეფი ართანს ქიმოჭაბუ დო ანწი ოკო დოლისმარუა ნი. „ფანჯრის ჩარჩოს ნაწილები ერთმანეთს მიაწება და აწი ლურსმნით უნდა დააჭედონ“.

ლამფუა „ჭერის ფიცრის მიჭედება“.

ხუდე გაგნორთვეს დო ასე ლამფუნა „სახლი გადახურეს და ახლა ჭერის ფიცარს აჭედებენ“.

ცორუა || ეშაცორუა „ეზოს გარშემო ქვის კედლის აშენება, „შემოყორვა“ (ქაჯაია 2002: 568).

საქონელშოთი ჭიჭე აღგიღს **ეშაცორუნს** „ძროხების-თუის პატარა აღგიღს შემოყორავს“.

ოზეს **ეშმაცორუნს** „ეზოს ყორით რაგკავს (ყორეს აელეებს) “ (ქაჯაია 2001: 568).

ეშაკება || იშაკება „შემოკაეება (მაგ. მესრით ან სხვა რითიმე) “.

ოზე **ეშაკებული** აფუ დო ეფდე ოკო ენოდგას „ეზო შემოკაეებული აქეს და სახლი უნდა ჩადგას“.

ღობუა || ეშაღობუა || იშაღობუა „შემოდლობა, შემოკაეება“ (ელიავა 1987: 188; ჭარაია 1997: 146; ფიფია 1999: 46).

ღობერი ვა მაღობედღ **„ღობეს ვერ შემოვღობავდი“** (ყიფშიძე 1994: 144).

ღობუა წენასაც ნიშნავს. მისი სინონიმია **ეშაკება**.

ჭიჭე კარანჩხას **ღობუნს** „პატარა კალათას წნავს“.

ვართი **იღობე** იში ღობერი „არც შეიძლება ღობეა იმისი ღობისა“ (ყიფშიძე 1914: 144).

ვარა თიში ინახეენჯო ღობერი ვამაღობედუო? მის ჩასა-ჯენად ღობეს ვერ მოვღობავდი? “ (ქაჯაია 2002: 221).

მარსუა „მესრით შემორაგვა (ღობეა) “

სქანი კიბირეფი ქომუჩას ოზეში **იშამარსალო** „შენი კბილები მომცა ეზოს შემოსაღობავად“ (ქხს 1975: 239).

ოზეს **მარსუნს** „ეზოს ღობავს“ (ქაჯაია 2002: 221).

თავი II. მეგრული სამშენებლო ლექსიკა წარმოების თვალსაზრით

მეგრული დიალექტის სამშენებლო ლექსიკას ახასიათებს ყველა ის თავისებურება, რაც, საზოგადოდ, ლექსიკისათვის და, კერძოდ, სპეციალური ლექსიკისათვის არის დამახასიათებელი როგორც სემანტიკური, ისე სტრუქტურული თვალსაზრისით.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის აღნიშნულია, რომ არაა დარჩენილი სიტყვათა წარმოების არც ერთი ნაცადი გზა საერთო ქართულისა, რომელიც ტერმინოლოგიაში არ გამოიყენებოდეს (დამბაშიძე 1981: 131). ეს განსაკუთრებით კარგადაა რეალიზებული სამშენებლო ტერმინოლოგიის მასალაზე, რამდენადაც ეს უკანასკნელი თავისი არასტანდარტული ბუნების გამო მეტ-ნაკლებად თავისუფალია ხელოვნური ჩარევისაგან (ჩხენკელი 1988: 70).

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში აგებული მსგავსებით გამოიყოფა 1) მარტივი სიტყვები, 2) დერივაციის გზით მიღებული სიტყვები, 3) კომპოზიციური წარმოებები, 4) შესიტყვებები (სინტაგმები).

მარტივ სიტყვებად მიიჩნევა ის ლექსიკური ერთეულები (საკუთარი და ნასესხები), რომელთა დაშლა მოცემული ენობრივი ერთეულის (მეგრულის, მეგრულ-ლაზურის) ამჟამინდელი ვითარების გათვალისწინებით ვერ ხერხდება მაგ. ხულა „ბელელი“, ომპა „დირე“, ციკი „დედაბოძი“, კაკუტი „ნივინივი“, ხორხი „ხერხი“ ოდა „ოდა“, მარანი „მარანი“, კარი „კარი“, კიბე „კიბე“...).

§ 1. აფიქსაციის გზით მიღებული ტერმინები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში

აფიქსური წარმოების სამშენებლო ტერმინებში იგივე ფორმანტები გვხვდება, რაც საერთოდ ენაში.

წარმოქმნილ სამშენებლო სახელთა დაჯგუფება შესაძლებელია როგორც ფორმის, ასევე შინაარსის მიხედვით.

დერივაციით ნაწარმოები სახელები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში ტრადიციულ სტრუქტურულ ქვეტიკებს წარმოგვიდგენენ: ა) პრეფიქსებით ნაწარმოები სახელები, ბ) სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები, გ) პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები.

ცნობილია, რომ ოდენპრეფიქსული წარმოება არაპროდუქტიულია. წარმოქმნილ ფორმათაგან ყველაზე მწირად პრეფიქსაციის გზით მიღებული ტერმინებია წარმოდგენილი.

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში დადასტურებულია პრეფიქსული წარმოების შემდეგი ტიპები:

ა) ნა- (ნა-სკეი || ნა-სქეი „იგივე ქილიქი – ხის სახლის გარე კუთხე“; ნა-ხაფული „ნაფოტი“, ნა-გა „შუა ცეცხლზე ქვების ჩამოსაკიდი ჯაჭვი“).

ბ) ნო- (ნო-ხერცქი „ხის ნახლენი, ჩამონაკობი“, ნო-წკერი „ნაკობი“).

გ) ლა- (ლა-ფარა „ლაფარო, ადგილი შენობის ირგვლივ“, ლა-რტყა „ლატანი, სახურავის ძელი, რომელზედაც მგზრდება ყაფარი და კრამიტი“, ლა-რტა „ქვების ჩამოსაკიდი ჯაჭვი შუა ცეცხლზე“).

ლა- პრეფიქსი ზოგჯერ ორგანულადაა შეზრდილი შესაბამის ძირს და საწარმოებელ ელემენტად აღარ მთიაზრება (ლაბახა „ძველებური კარი, მორებისაგან გაკეთებული“, ლანდა || ლანდირი „კოჭი“, ლარჩქეი „ოთხკუთხედად დაპობილი საყავრე კუნიძი“).

ოდენსუფიქსური წარმოების სახელები, ჩვეულებრივ, მსაზღვრელ ელემენტებადაა წარმოდგენილი. ამ რიგის ლექსიკურ ჯგუფში შედის აგრეთვე კნინობითი სახელები (კნინობითის მაწარმოებელია -ია და -ა სუფიქსები).

ა) -ია (ქუბ-ია „გომის მსგავსი ტურტელი მიწის მოსაზულად“, ურემ-ია „ნაგვისა და ტვირთის საზიდი ხის ურიკა“, კეპე-ია „ხვედა, ხის ურო“, ბურტულ-ია „პატარა ზომის ცული“, ჯარგვალ-ია „პატარა ქოხი მრგვალი ხეებისაგან გაკეთებული“, ჯიკუტ-ია „პატარა ჯირკვი“)

ბ) -ა (ხაფულ-ა „ნაფოტი“, ხუხულ-ა „პატარა სახლი“, ხუნშტარ-ა „გრძელი შალაშინი“, კეეკა-ა „პატარა ჩაქუჩი“).

გ) -ამ (ბუხარ-ამ-ი სუდე „ბუხრიანი სახლი“, აბარწ-ამ-ი სუდე „აიენიანი სახლი“, ღოზ-ამ-ი კარი „ღარიანი კარი“, ხელ-ამ-ი „სახელურიანი“).

ქონების ჯგუფის სახელებიდან ყურადღებას იქცევს მეგრულ-ამ სუფიქსით გაფორმებული სახელები.

მეგრულში ქონების სახელთა მაწარმოებელი -ამ- სუფიქსი შეიძლება განვიხილოთ -იან სუფიქსის ფარდად (შდრ. ქარ. -იან). როგორც ცნობილია, -იან მაწარმოებელი მიღებულია (-ეან-ისაგან. -ეან სუფიქსმა ქართულშივე განიცადა ფონეტიკური ცვლილებები (-იან < -ეან < -ეგან) (შანიძე 1973).

დ) -იან (ართი სართულ-იან-ი სუდე „ერთსართულიანი სახლი“, სუმ ოთახ-იან-ი საბზადი „სამ ოთახიანი სამზარეულო“).

შესაძლებელია, ზოგ დამოუკიდებლად სახმარ სამშენებლო ტერმინშიც გამოიყოფოდეს სუფიქსი (მაგ. ძეკე-ენ-ი „ხის, ქვის ბოძი, რომელზედაც დგას ხის სახლი“, შდრ. პარადულურად ხმარებული ძეკე-ი; ხორგ-იში „ხის ან ქვის ღობე“ შდრ. || ხორგი).

დერივაციით ნაწარმოებ ლექსიკაში ოდენპრეფიქსულ ან ოდენსუფიქსურ წარმოებასთან შედარებით პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოების წილი გაცილებით დიდია.

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში გამოიყოფა ამ ტიპის წარმოების შემდეგი ძირითადი სახეები:

ა) ნა - ა (ნა-ბგაშურ-ა „ხის გვერდითი ჩამონატერი“, ნადგუმობ-ა „შენობა“, ნა-ფოშტ-ა „ხის გადანახერხი“, ნა-წკირ-ა „ნაპობი“, ნა-ჭაბ-ა „გაწებილი“, ნა-შალაშინ-ა „გაშალაშინებული“, ნა-ხორხ-ა „ნახერხი“,

ბ) ო - ე (ო-ღეჯ-ე „სადორე“, ო-კირ-ე „საკირე“, ო-ყე-ბურ-ე „ადგილი, სადაც კერაა“, ო-ქოთომ-ე „საქათმე“, ო-ჭვათირ-ე „საწვეთი, საწვეთელა“, ო-ლასგრ-ე „საღესავი“, ო-გინ-ე „სახბორე“, ო-ლაფარ-ე „ლაფარო“, ო-ჭკორი-ე „ჭუჭრუტანა, სარკმელი“, ო-ჭვათ-ე || ო-ლაჭვათირ-ე „საწვეთელა“...).

გ) ო - ალ (ო-ბიჯგ-ალ-ი „საბჯენი“, ო-გაშ-ალ-ი „სახლის კუთხე“, ო-ჯინჯ-ალ-ი „კერაზე ჩამოკიდებული საქვაბე ჯაჭვი, რომელიც სხვენზეა მიმაგრებული“, ორ-თე-ალ-ი „სახურავი“, ო-კუმ-არ-ი „საკვამლე“).

დ) თ - ეშ (თ-კირ-ეშ-ი „საკირე“, თ-თულ-ეშ-ი „საგოჭე“, თ-გინ-ეშ-ი „სახბორე“, თ-ბერტ-ეშ-ი „ნაჭის საკიდი“...).

ე) სა - თ (სა-სინთ-თ „დირე“, სა-ხაბაჟ-თ „საკეკნაო“, სა-გინ-თ „სახბორე“, სა-არგუნ-თ „საცუდე“, სა-ოჭკათირ-თ „საწვეთელა“, სა-ორტყაფუ-თ აღგილი „სასარტყელე აღგილი“, სა-მუხურ-თ კრამიტი „კუთხის კრამიტი“).

ვ) თ - უ (თ-ტახ-უ „სატეხი“, თ-ტად-უ „სამტედლო“, თ-სქ-უ „სადორე“, თ-რტყაფ-უ „სარტყელი“...).

ზ) ნო - ია (ნო-ფუდ-ია „პატარა, უშნო სახლი“, ნო-არ-გუნ-ია „ნაჯახი, რომლის პირიც ბლაგვი“, ნო-წკერ-ია „სიგრძივ ნაობი“...).

თ) სა - ე (სა-ორკ-ე „მინა, რომელიც ჩასმულია პატარა ფანჯარაში“, სა-ბერტყ-ე „ტერი შუაცეცხლს ზევით“, სა-ოჭკათირ-ე „საწვეთელა“).

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში არაერთი საანალიზო ლექსემა არის დადასტურებული სახელწმინდური წარმოებისა. კერძოდ, სამშენებლო ტერმინებად გამოიყენება როგორც მას-დარები, ისე - მიმღეობები.

წარმოების თვალსაზრისით გამოიყოფა მასდარის სხვა-დასხვა ტიპი:

-უ-ა: (ტად-უ-ა „ტედვა“, ცონ-უ-ა „ფიცრის ნაკლული ადგი-ლის ამოვსება“, რგაშ-უ-ა „სახურავის დამაგრება, კაპუტ-უ-ა „კაპუტების დაწყოება“).

-უ-ა სუფიქსიანი მასდარის წარმოება პროდუქტიულია მეგრულში. ამ ტიპის -უ-ა წარმოების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. გამოთქმულ მოსაზ-რებათა თანახმად, მეგრულში -უნ (← -ომ) თემისნიშნიან ზმნას -უ-ა დაბოლოებიანი მასდარი შეესატყვისება (ნათაძე 1959: 140-142). ტ. გუდავას მოსაზრებით კი, -უ-ა მასდარში -ოვ (< აე)-ისაგან მომდინარეობს და, ამდენად, თემის ნიშნის ნაშთს წარმოადგენს. იგი წარმოქმნილია ე-ს წინამაჟღელ თ-სთან შერწყმის გზით.

-აღ: რთუ-აღ-ა „გადახურვა“, რხუ-აღ-ა „გახერება“, სქუ-აღ-ა „ფიცრების გადაბმა“.

-ა: (იშანჭყემა „ამოძრობა“, ზალა „ზელა“, ღგგ-მა | ღგუ-მა „დადგმა სახლის“, იკოდგგ-მა „მიერთება“, ენობუ-ნა „ნასხმა“).

მაწარმოებელ პრეფიქსთაგან მეგრულ-ლაზურში საერთოა მა-, ნო-, ო- პრეფიქსები. მო- პრეფიქსი საერთო მონაცემია მეგრულ-ქართულისათვის, ლაზურში არ დასტურდება. ნო საერთო ჩანს მეგრულ-ლაზურისათვის. ზოგჯერ მეგრულში ის იცვლება ნა-თი; მა-ე საერთოა მეგრულ-ლაზურისათვის; ო- პრეფიქსი კი ფონეტიკური შესატყვისია ქართული სა-სი (ნადარეიშვილი 1962: 184).

ნაწარმოებ სიტყვებში საკმაოდ ხშირია მიმღეობა – როგორც სასუბიექტო, ისე – საობიექტო.

საობიექტო მიმღეობის მაწარმოებლებად გამოიყენება: -ელ, -ილ, -ულ;

-ილ: (გოჭკად-ილ-ი ცუდე „შემოჭედილი სახლი“, ქარგილ-ი სიმეტეფი „ჩუქურომებიანი სვეტები“, რთვილ-ი ცუდე „გადახურული სახლი“, გობუნაფ-ილ-ი ხორხი „ხერხის სახეობა“, ხორხ-ილ-ი ფიცარეფი „დახერხილი ფიცრები“, გოკიდ-ილ-ი ოთახი „გატიხრული ოთახი“, ლამფ-ილ-ი ცუდე „თხელი ფიცარიჭედებული სახლი“).

-ელ: (ჩიკატურ-ელ-ი კიდალეფი „გალესილი კედლები“, შალაშინ-ელ-ი ფიცარი „გაშალაშინებული ფიცარი“, ლასირ-ელ-ი არგუნი „გალესილი ნაჯახი“, კაკუტ-ელ-ი ცუდე „სახლი, სადაც კაკუტებია დაწყობილი“, ლისმარ-ელ-ი აკოშკა „დალურსმნული ფანჯარა“, ხაფულ-ერ-ი ფიცარი „ნაფოტებად ქცეული ფიცარი“).

-ულ: (იშაკებ-ულ-ი ოზე „შემოკავეებული ეზო“, მიშაშენებ-ულ-ი თაროფი „ჩაშენებული თაროები“).

სასუბიექტო (მოქმ. გვარის) მიმღეობის მაწარმოებლად გამოიყენება მა-ალ პრეფიქს-სუფიქსი:

მა-ალ: (მაროუ-ალ-ი „სახურავის ოსტატი“, მა-პროლ-არ-ი „იატაკის დამგები“, მა-ხარგ-ალ-ი „მტვირთავი“, მა-ხორხ-ალ-ი „მხერხავი“, მა-ლასირ-ალ-ი „მლესავი“, მა-ჩიკატურ-ალ-ი „მლესავი“, მა-კრასკ-ალ-ი „მღებავი“. მა-ქარგ-ალ-ი ოსტატი „ჩუქურომების გამომყვანი ოსტატი“).

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში დასტურდება ერთ-ერთი ფორმა ძველი მიმღეობისა – ჭკად-უ > *მ(ა)-ჭკად-უ (მღრ. მა-ღურ-უ „მომაკვდავი“, მო-რღ-უ „ძუძუმტე“).

§ 2. კომპოზიციები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში

კომპოზიტიური სიტყვაწარმოება სხვადასხვა სტრუქტურის ენისათვის არის დამახასიათებელი და შესაბამისი ენობრივი პროცესებიც მრავალმხრივ არის საინტერესო.

მეგრულის კომპოზიტიური სიტყვაწარმოება, სხვა ქართველურ ენა-კილოთა მონაცემებთან ერთად, არაერთხელ ყოფილა ქართველ ენათმეცნიერთა კვლევის საგანი. აღწერილია კომპოზიტთა ძირითადი ტიპები და გამოვლენილია შესაბამისი სიტყვაწარმოებითი კანონზომიერებანი.

კომპოზიცია, რომელიც სიტყვაწარმოების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საშუალებაა, ხშირად გვხვდება მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაშიც. თხზულ სამშენებლო ტერმინთა ძირითადი მოდელები განხილული იქნება სტრუქტურისა (შედგენილობა, ფუძეთა შეერთება, მეტყველების ნაწილთა კომბინაცია...) და სემანტიკის თვალსაზრისით.

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში უფრო ხშირია ნაირფუძიანი კომპოზიციები, რომლებიც უმეტესად სხვადასხვა ტიპის ფუძეთა შეერთებით მიიღება:

ა) საკმაოდ ხშირია არსებითი + არსებითი სტრუქტურის კომპოზიციები („სუბსტანციური მოდელები“): კირწყარი „კირიანი წყალი“, კიდაყუდე „მხოლოდ კედლებამოყვანილი (დაუმთავრებელი) სახლი“, ოლა-სარაია, დიდი სახლი, „სასახლე“, ცუდე-ჯიხური „სახლი-ჯიხური, ძეღური სახლი“, ხეჭკუდი || ხეჭკუჯი „ხელსაწყო; ხელოსნის (ძურგლის) სამუშაო იარაღი“, დუდყუდე (ზედმიწ. თავსახლი) „მთავარი სახლი“, ცუდე-კარი „სახლის კარი; ოდაყუდე „ფიცრული სახლი“, ჩხომჭაბუ (ზედმიწ. „თევზ-წებო“), თზეკარი „ეზო-კარი“.

ბ) გვხვდება ადიექტიურ-სუბსტანციური და სუბსტანციურ-ადიექტიური მოდელები, ე. ი. გვაქვს როგორც პრეპოზიციული წყობა, ისე – პოსტპოზიციური.

პრეპოზიცია:

შეაღწიოთ „შეაცეცხლი“, კურატანკარი | კუტკარი „პატარა, მოკლე კარი“, სიბაკარი იგივე სიბაკარი „დიდი ერთფრთიანი კარი“ დიშაკარი „იგივე კუტკარი“, გოდორეუდე „დაქმთავრებული სახლი“, პიტაფიცარი „უბრალე, ხელით ნათალი ფიცარი“, ცალფა || ცალიფა (კარი) „ცალი (კარი)“;

პოსტპოზიცია:

კარმინოლუ „შემოსასვლელი კარი“, ჯარგვალი „ქოხი, ძელური“ (ხელმიწ. „ძელმრგვალი“);

გ) რიცხვითი სახელი + არსებითი სახელი (ნუმერალურ-სუბსტანციური მოდელი): ჟირფა (კარი) „ორფა (კარი)“, ჟირხეშ (შალაშინი) „ორი ხელით სამეშაო შალაშინი“, სუმთოლ (ცუდე) „სამოთახიანი (სადი)“, ჟირსართულიანი (ცუდე) „ორსართულიანი სახლი“.

დ) არსებითი სახელი + მიმღეობა (სუბსტანციურ-პარტიციპული მოდელი): ხემაჭკადუ || ხემოჭკადილი „ხელმარჯვე“ (მაჭკადუ ცალკე არ გვხვდება – მხოლოდ კომპოზიტში დასტურდება), ტურადურელი „დიდი ურო“, ხურხსკევილი || ხურხსკევირი „ხის სახლის კუთხეთა შესასკვნელი“.

ე) მართულ-მსასღვრელიანი კომპოზიტები: ჯაშმოხელე „ხეო“, ქუაშხიბილი (ცუდე) „ქვეთკირის სახლი“.

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში კომპოზიტების სახით წარმოდგენილია ისეთი ფუძეები, რომელთა მნიშვნელობებიც რაიმე მხრივ, ერთმანეთს უკავშირდება: კარ-აკოშკა „კარ-ფანჯარა“, ჯა-მასალა „ხის საშენი მასალა“, ოზუ-კარი „ეზო-კარი“, აფრა-ბოყვი „ფიცრული სახლის კედლებში ვერტიკალურად დაყენებული სქელი ფიცარი“, ურო-ფსალი „ურო და სოლი“.

ეს კომპოზიტები ერთი ტიპის ფუძეების შეერთებით არის მიღებული.

ცალკე უნდა გამოიყოს რიგი თხზული სიტყვებისა, რომლებიც, სავარაუდოდ, კომპოზიტები უნდა იყოს, მაგრამ ისეთი ცვლილება განუცდიათ, რომ კომპოზიტებად აღარ აღიქმება: გულბანდი „სენაკი; ოთახი“, ათაბოგი „ოთხ ბოძზე შემდგარი საცხოვრებელი“, ოხობიჯი || ოხოზუჯი „შესაბჯენი (ბოძი)“.

§ 3. შესიტყვებები

როგორც ცნობილია, შესიტყვებას ქმნის დამოკიდებულება სიტყვათა შორის. ეს დამოკიდებულება შეიძლება გამოიხატოს სხვადასხვა საშუალებით. ასეთია: სიტყვათა ფორმა, სიტყვათა ადგილმდებარეობა, სიტყვათა ინტონაცია.

იმისათვის, რომ მივიღოთ შესიტყვება, საკმარისი არ არის ყოველ სიტყვას ჰქონდეს ფორმა, აუცილებელია მათ ჰქონდეთ განსაზღვრული ფორმა, რომელიც შეეხამება სხვა ფორმას და მოგვცემს შესიტყვებას, ბუნებრივს ანა თუ იმენისათვის (ჩიქობავა 1968: 114).

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში ერთსიტყვიანი სამშენებლო ტერმინების გვერდით გვხვდება სინტაქსური კავშირის გზით შედგენილი ანალიტიკური ტერმინებიც. შესიტყვებათა ღირსება გამოიხატება ჭარბ ინფორმაციასა და გამკვირვალე მოტივაციაში – სიტყვათა შეთანხმება იგივე აზრთა შეთანხმებაა (ჩხენკელი 1988: 116). ჩვენს საანალიზო ლექსიკაში გამოყოფილ შესიტყვებათა ძირითადი ტიპები შემდეგი მოდელების სახით შეიძლება წარმოვადგინოთ:

ა) **ზედსართავი + არსებითი**: ეს არის ყველაზე მეტად გავრცელებული ფორმა, რომელშიც მსაზღვრელი საზღვრულის შესახებ დამატებით ინფორმაციას გვაწვდის ფერის, ფორმის, ზომისა და ა. შ. მიხედვით.

ბ) **მსაზღვრელად წარმოდგენილი ზედსართავი სახელი ვითარებითია**:

დიდი ხორხი „დიდი ხერხი“, ფარაკა ეუდე „სახლი, რომელიც მხოლოდ ოთხი კედელია და შიგ არაფერია“, ჭითა ანგურა „წითელი აგური“, ჭიჭე არგუნი „პატარა ნაჯახი“, რგვალი ჯალეფი „მრგვალი ხეები“, მაღალი სიმეტეფი „მაღალი სვეტები“...

ბ) **მსაზღვრელად მიმართებითი ზედსართავია წარმოდგენილი**:

სამუხურო კრამიტი „კუთხის კრამიტი“, ურთუ ეუდე „სახლი, რომელიც არ არის გადახურული“, საბზადი ეუდე „სამზადი სახლი“; მასარული ბირკული „გათლილი ხის რი-

კული, მოაჯირი“, კუჭულაში ფაცხა წაწვეტებულბოლოიანი ფაცხა“, ქორთულ ანგურა „ქართული აგური“, სასუმარო ოთახი „სასტუმრო ოთახი“, პიტაფიცარაში ძუდე „პიტა (ხელით ნათალი) ფიცრებისაგან აგებული სახლი“.

გ) მიმღეობა + არსებითი

გობუნაფილი ხორხი „გაბმული ხერხი“, თოლირი ფიცარი „თოლილი ფიცარი“, წკიზილ ღობე „მიჯრით შეკრული ღობე“, მაქარგალი ოსტატი „სახე-წყვეთმების ამომყვანი ხელოსანი“.

დ) არსებითი + არსებითი შესიტყვების ამ მოდელში ძირითად მასას ქმნის გენეტიური მსახდვრელი, რომელიც სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით ახასიათებს სახდვრულს:

ბურცხიშ კილა „კბილებიანი გასაღები“, ბოყვიში ორღამალი „ბოყვის ღარების ამოსაღები ხელსაწყო“, განიში კარი „გვერდითი კარი“, თხუმუში ფიცარი „თხმელას ფიცარი“, კარიში ქური „კარის ქუსლი“, რკინაში მარწუხი „რკინის მარწუხი“, ჯაში ძუდე „ხის სახლი“, ბურჭულიში ღვინკი „წალღის ნისკარტი“, შქვინდიში ხორხი „გაბმული მშვილდიანი ხერხი“, ჭყონიში პარკეტი „მუხის პარკეტი“, ხეში კვერი „ხეღის კვერი“, ჯიხურიში მაღაზა „ოთხ ბოძზე აგებული სასიმინდე“...

§ 4. მეტაფორული სამშენებლო ტერმინები

ლინგვისტური ტრადიციის შესაბამისად, მეტაფორა ერთ-ერთი საშუალებაა ლექსიკურ მარაგში არსებული ხარვეზების შესავსებად, მეტყველების გასამდიდრებლად. მეტაფორის სატიროება ჩნდება, როდესაც ხდება სინამდვილის ახალი მოვლენების სახელდება ან უკვე ჩამოყალიბებულ ცნებათა ახალი შინაარსით დატვირთვა. მეტაფორა სიტყვის ერთი ლექსიკურ-სემანტიკური პარადიგმიდან სხვა პარადიგმაში გადასვლას გულისხმობს.

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში საკმაო რაოდენობით გვაქვს გადააზრების (მეტაფორიზაციის) შედეგად მიღებული სიტყვები, კერძოდ, ანთროპომორფული სამშენებლო ტერმინები.

ხე „ხელი“

მეგრული ხე ეტიმოლოგიურად უკავშირდება ქართულ ხელ-ს, რომელიც კელ-ისაგან მოდის; მეგრულსა და ლაზურში მოკეცვილი ბოლოკიდური ლ აღდგება მრავლობით რიცხვში: მაგ. ხელეფი, ლაზ. ხელეფე || ხეფე (ჩიქობავა 1938: 58). სამეცნიერო ლიტერატურაში არის სხვაგვარი მოსაზრებაც: ქართული კელ-ის შესატყვისად მიჩნეულია ხუ „მუჭი“, ხოლო მეგრული ხე დაკავშირებულია ქართულში პიპოთეტურად ნაწარაუდებ *ხა(ლ) ფუძესთან (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: 14, 89; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 712-713).

ძირითადი მნიშვნელობა მეგრული ხე სიტყვისა ისევე, როგორც ქართული შესატყვისისა, არის „აღამიანის ზედა კიდური“, მაგრამ გადააზრების შედეგად ეს სიტყვა გამოიყენება „სახელურის, ტარის“ მნიშვნელობით: კარიშ ხე „კარის სახელური“, არგუნიშ ხე (|| ტარი) „ცულის ტარი“, ბურჭელიშ ხე (|| ტარი) „წაღდის ტარი“...

ხელ-ის გამოყენება „სახელურის“ მნიშვნელობით არც ქართულისათვის არის უცხო (ქეგლ 1964: 1373).

პიჯი „პირი“

მეგრული პიჯ-ის კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისია ქართული პირ-ი და სვანური პილ (ჩიქობავა 1938: 50-51; გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: 14; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 371-373).

მეგრულ პიჯ-ს აღამიანის სხეულის ნაწილის აღნიშვნასთან ერთად, ქართული პირ-ის მსგავსად (ქეგლ 1960: 187), აქვს გადატანითი მნიშვნელობა და სამშენებლო იარაღის მგრულ მხარეს აღნიშნავს: არგუნიშ პიჯი „ცულის პირი“, ხორხიშ პიჯი „ხერხის პირი“, ბარიშ პიჯი „ბარის პირი“, შარაშენიშ პიჯი „შაღაშინის პირი“.

ქური || ქურსი || ქურცი „ქუსლი“.

ეს მეგრული სიტყვა ქართული ქუსლ-ის შესატყვისია (ჩიქობავა 1938: 65) და ძირითადი მნიშვნელობის („აღამიანის ფეხის უკანა მრგვალი ნაწილი“ – ქეგლ 1962: 378) პარალელურად, ქართულის მსგავსად, შეძენილი აქვს რისამე საყრდენი, საბჯენი ნაწილის მნიშვნელობა: კარიშ ქური „კარის საყრდენი, ქუსლი“, სიმეტიშ ქური „სვეტის, ბოძის საყრდენი“.

ცვა „შეზღუდული“

მეგრული ცვა-ს ეტიმოლოგიურად უკავშირებენ ქართულ ყუა-ს (ნიქობავა 1938: 49), რომელიც „მგრული იარაღის პირის საპირისპირო, არამგრულ მხარეს“ აღნიშნავს (ქეგლ 1962: 583). ის, რაც ქართული სიტყვისათვის ძირითადი მნიშვნელობაა, მეგრულისათვის გადატანით მნიშვნელობად მიიწვევა: არგუნიშ ცვა „ცულის ყუა“, ბურჭულიშ ცვა „წაღდის ყუა“.

შესაძლოა, ამოსავალი მნიშვნელობა მეგრულში იყოს შემონახული.

თოლი „თვალი“.

ამ საერთოქართულმა ლექსიკურმა ერთეულმა „მხედველობის ორგანოს“ აღნიშვნასთან ერთად, მეტაფორიზაციის შედეგად, სამშენებლო ლექსიკაში გარკვეული ტერმინის მნიშვნელობაც შეიძინა, კერძოდ, აღნიშნა „რაიმე ნაგებობის ცალკეული განყოფილება, სათაესი“ (ქეგლ 1955, 387-391; ქაჯაია 2002: 55-58). გადატანითი მნიშვნელობა რომ მიიღოს, თოლ-ს წინ მსასღვრელად რიცხვითი სახელი უნდა უძღოდეს: ართ თოლ ცუდე „ერთი თვალი სახლი“, ჟირ თოლ ცუდე „ორი თვალი სახლი“.

კუნხი „ფეხი“

ეს ლექსიკური ერთეული აღნიშნავს „ცოცხალი არსების კიდურს – სასიარულო ორგანოს“. მეტაფორიზაციის შედეგად მან სხვა მნიშვნელობაც შეიძინა და აღნიშნა ბოძი (მაგ. ცუდე კუნხეფს გერე „სახლი ბოძებზე დგას“).

კონჭი „კოჭი“.

მეგრულში კონჭი „ადამიანის ფეხის ტერფისა და წვივის ძვლების შემადგენელ კოჭს“ აღნიშნავს. ამავე დროს ის გეხედება სამშენებლო ლექსიკაშიც. კონჭ-ი აღნიშნავს კარის დასაკეცი მოწყობილობას და კოტასაც – იატაკის, კედლის ფიცრებში ჩაყენებულ რიკებს.

მარჭვა „ყბა“

ამ სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობა არის „პირის ძვალი, რომელშიც ამოდის კბილები“. პარალელურად მარჭვა | მარჭვალი გეხედება როგორც სამშენებლო ტერმინი და აღნიშნავს ღურსმნისებურ რკინის სამაგრს.

მუნჯი „მუკტი“

მეგრულში მუნჯი აღნიშნავს „თითებმოხრილ ხელის გულს“. იმავე ლექსიკური ერთეულით აღინიშნება ნივნივის ქვეშ შედგმული ხე, ე. ი. მუნჯი ანთროპომორფული სამშენებლო ტერმინია.

მუხური ანატომიური მუხლის მეგრული დასახელებაა და ნიშნავს წვივისა და თეძოს შემაერთებელ სახსარს (ჩხენკელი 1988).

მუხური სამშენებლო ლექსიკაშიც გვხვდება. ის სახლის კედლების ან სახურავის კალთების შეერთების კუთხეს აღნიშნავს.

კიდირი „მკერდი“

საერთო წარმოშობის მკერდ-ისა და მეგრული კიდირ-ის ძირითადი მნიშვნელობა არის „სხეულის წინა ნაწილი ლაუი-წიდან მუცლამდე“ (ქეგლ 1958: 528; ქაჯაია 2002: 137), ამასთან ერთად, მეგრულში კიდირი სამშენებლო ლექსიკის კუთვნილებაც არის და სახლის, ნაგებობის „ფასადს“ აღნიშნავს: ხუდემ კიდირი „სახლის ფასადი“, საბზადიშ კიდირი „სამზარეულოს ფასადი“, მაღაზაშ კიდირი „სასიმიჩდის ფასადი“...

კიბირი „კბილი“

ქართული კბილ-ისა და მეგრული კიბირ-ის ძირითადი მნიშვნელობაა „ძელოვანი ამონაზარდი პირში საჭმლის საღეჭად“ (ქეგლ 1955: 1114; ქაჯაია 2002: 134-135). ამ სიტყვამ გადაზარების (მეტაფორიზაციის) შედეგად სხვა მნიშვნელობაც მიიღო – კბილის მსგავსად „გამოშეყრილი წაწვეტებული ნაწილი ზოგი იარაღისა“ (ქეგლ 1955: 1115): ხორხიშ კიბირი „ხერხის კბილი“, კილაშე კიბირეფი „გასაღების კბილები“...

ხურხი ანთროპომორფული სამშენებლო ტერმინია. ის აღნიშნავს ადამიანის ყელს და ამავე დროს ხის სახლის კუთხოვან ყელსაც.

ბოყვი ზანურში „საჯდომი ძეგლის“ აღმნიშვნელი ტერმინია, რომელიც უკავშირდება ქართულ ბაყვს „მუხლს ზეითი“ (საბა) და სვანურ ფოყ || ფჷყ „თეძო, გაეა“) ფორმებს (ჩუხუა 2000-2003: 240).

ბოფე გვხვდება მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაშიც და აღნიშნავს წარსოს, რომელშიც კედლის ფიცრებია ჩასმული.

ამრიგად, ზემოთ განხილულ ლექსიკურ ერთეულებს მეგრულში, ქართული სალიტერატურო ენისა და დიალექტების მსგავსად, სხეულის ნაწილების სახელების ძირითად მნიშვნელობასთან ერთად შექმნილი აქვთ სხვა მნიშვნელობებიც, რის შედეგადაც ისინი სამშენებლო ტერმინოლოგიის შემადგენლობაში შევიდნენ.

§ 5. პოლისემია მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში

ენაში პოლისემიური სიტყვის რამდენიმე მნიშვნელობიდან ერთი ძირითადი, ანუ ნომინაციური მნიშვნელობაა, ხოლო დანარჩენი ამის საფუძველზეა განვითარებული და გადატანით მნიშვნელობად არის მიჩნეული.

გადატანითი მნიშვნელობის მქონე სიტყვები დროთა განმავლობაში სათანადო კონტექსტში ჩვეულებრივი სმარების სიტყვებად შეიძლება იქცეს და აღარც აღიქმებოდეს როგორც ძირითადი მნიშვნელობის განშტოებანი.

პოლისემიური სიტყვები საკმაოდ ბევრია მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში:

ანგურა აღნიშნავს აგურს. ე. ი. იხმარება როგორც სამშენებლო ტერმინი (ანგურათიე ყუდე ნაშენებუ „აგურითაა სახლი აშენებული“), ამასთანავე ეს ლექსიკური ერთეული აღმნიშვნელია ქვის დიდი კეცისა (ანგურაში ჭკიდი „კეცის მკადი“).

ბოგა გომის ხის იატაკსაც აღნიშნავს და ბოგირსაც: 1) ბოგასჷ ქიგელვარანსია უდიდელი გინი „ბაგაზე ბღაგისო უდელი ხბო“; 2) ბულიშა ბოგა ქიგოდგეს „ბლის ბოგა გადეს“.

ბუკი არის ჯირკი, კუნძი, ხის დიდი მორი (ბუკის ონდეთ ონტებულუ „ჯირკს ოდნავ ეკიდა“).

ბუკი გვხვდება სამშენებლო ლექსიკაშიც და აღნიშნავს ქვას ან რკინას შუაცეცხლზე (კარაზე) შეშის თავის დასადებად.

გუხუ || გვიხი აღნიშნავს მორის ბოძებს, რომლებზედაც დაერდნობილია ფიცრული სახლის (ოღის) საძირკველი, დორეები (ძუდე გვიხის გერენია „სახლი ხის მორებზე ღვასო“).

ამ სიტყვას სხვა მნიშვნელობაც აქვს. ის აღნიშნავს წალის დასაზვინ ბოძს (გვიხის ქიდააშქვანა დო დოზვენგნა ჭას „ბოძს დაასობენ და დაზვინავენ წალას“).

ძუდეკარი „ეხო-კარს, კარ-მიდამოს“ ნიშნავს (ბრელს ბმუჭკად **ძუდეკარი** „ბუერს გამოუკეტა სახლის კარი“). ეს ტერმინი სახლის აივნის მნიშვნელობითაც იხმარება.

ყებური || **კებური** || **ებური** აღნიშნავს „კერას – ადგილს, სადაც ცეცხლს ანთებენ“ (ყემური, უკომური, **კებურს** ეკოგვანაფილი „უსმელ-უჭმელი კერასთან გასუქებული“) (ეიფშიძე 1914: 183).

ყებური აღნიშნავს კერასე დადებულ თლილ ქვასაც, რომელზედაც ცეცხლი ინთება (ქაჯაია 2002: 114).

გარაბადი ჰქვია სახლის წინკარის ბოძებს შორის სამაგრ ლარტყას. ეს ლექსიკური ერთეული აღნიშნავს საკიდელსაც, ხარისხს (გარაბადი გუუკეთ დო თიშა მიდართუა კინტირქ დო კოპეშიაქ „ლატანი გაუუკეთე და იმაზე წაეიღაო კიტრი და კეახი“).

ორკე ნიშნავს ჭუჭრუტანას (სოდეთ **ორკეფი** რე დოსქილადირი, თექ მინმურცია ბორია „სადაც ჭუჭრუტანებია დარჩენილი, იქ შემოდის ქარი“).

ორკე მეგრულში „სარკმელსაც“ ნიშნავს (ჯგეშო ქუხნას სასინათოთ **ორკეს** უკეთენდეს „ძველად სამზად სახლს სარკმელს უკეთებდნენ“).

მოდე „სამშენებლო იარაღსაც“ აღნიშნავს და „მასალას, ნიეთსაც“.

ცორე არის ქვის კედელი. იგივე ტერმინი აღნიშნავს შესისა და ქვის ზვინსაც.

კარბუზი ერქვა ბოყვის შიგნიდან დატოვებულ გამოჭრილ ნაწილს. **კარბუზი** ურდულის აღმნიშვნელი ტერმინიცაა.

ლაბახა არის ძველებური კარი მორებისაგან გაკეთებული, რომელიც ამავე დროს ღირესაც აღნიშნავს (ლაბახას კელურღვანა კარს „ღირეს უყრიან კარს“).

მაქდორა პოლისემიური სიტყვაა. ის ძველ ოდა-სახლსაც აღნიშნავს და აივანსაც (მასალები 1976: 380).

ნერჩი ის ადგილია, რომელზედაც სახლი დგას, ე. ი. ფუძე, ძირი.

ნერჩის მეორე მნიშვნელობაა ფაცხის, ჯარგელის მიწის იატაკი, კარგად მოტკეპნილი.

ორტყაფუ-ს ერთ-ერთი მნიშვნელობაა აღნიშნოს „ტყავის ან ქსოვილის ვიწრო და გრძელი ნაჭერი წელზე შემოსაკრავად – ქამარი“ (ქეგლ 1990: 860). ეს ლექსემა ამავე დროს აღნიშნავს ღითონის, რკინაბეტონის ან ხის ფენას, რომელიც გარს არტყია შენობას (სიმაგრისათვის).

თავი III. მეგრული სამშენებლო ლექსიკის წარმომავლობის საკითხები

მეგრულის სამშენებლო ლექსიკა, ისევე როგორც საზოგადოდ, ლექსიკა ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: საკუთარი და ნასესხები სიტყვები. საკუთარ ლექსიკაში შეიძლება გაირჩეს ორი ჯგუფი: საერთოქართველური და საკუთრივ მეგრული (resp. მეგრულ-ლაზური).

§ 1. საერთოქართველური ლექსიკა

ლექსიკურ ერთეულთა შესწავლისას, როგორც ცნობილია, მთავარ ამოცანად მიიჩნევა საკუთარი მასალის გამიჯვნა შეთვისებული მასალისაგან. ამ თვალსაზრისით ქართველურ ენათა შესასწავლად მნიშვნელოვანი მიღწევები მოგვეპოვება (ჩიქობავა 1938: 1942; კლიმოვი 1964: ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: ჩუხუა 2000-2003 და სხვ.).

სამეცნიერო ლიტერატურაში წარმოდგენილი ანალიზის გათვალისწინებით, თავდაპირველად იმ ლექსიკურ ერთეულებზე შევირდებით, რომელთაც საერთოქართველური წარმომავლობა აქვთ.

ოხორ-ი, რომელიც მეგრულში „სახლსაც“ ნიშნავს და „სამოსახლოსაც“, შესატყვისს კმოვებს ლაზურ დიალექტში, კერძოდ, აქ **ოხორ-**ის პარალელურად **ოხო-**ი გვაქვს (ინტერვუკალურ პოზიციაში რ დაკარგულია, შესაძლებელია მ საფეხურის გაველით – შდრ. მეგრული დიალექტის მარტივლურ კილოკავში: ტეხიდი < ტეხირი).

არნ. ჩიქობავა **ოხორ-**ში **ო-** პრეფიქსსა და **-ორ** სუფიქსს გამოყოფს (ამ უკანასკნელს დეტერმინანტ სუფიქსად მიიჩნევს), ძირეულ ელემენტად კი **ხ-**ს ვარაუდობს, რომელსაც უკავშირებს ქართულ **სახლ-**ში წარმოდგენილ **ხ-** ძირს (ჩიქობავა 1938: 150).

ხორ- ფუძე წარმოდგენილია ნასახელარ ზმნაში **ოხორანს** და მისგან ნაწარმოებ სახელებში: **მახორო**-თ „მოსახლე“, **ნოხორო**-ი „ნასახლარი“, **ოხორო**-უ „სამოსახლო ადგილი“ (ჩიქობავა 1938: 151), აგრეთვე სიტყვებში **ხორუა** „დასახლება“, **დოხორე** „სახლ-კარი“.

მეგრული კიდალა | კედალა კანონზომიერი შესატყვისია ქართული კედელ-ის (შესატყვისობისათვის ქართ. ე : მეგრ. ი) (მელიქიშვილი 1975: 122-128).

არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით -ალ დეტერმინანტი სუფიქსია, რომელსაც ქართულში -ელ შესატყვისება. მას ამოსავალ ფუძედ მეგრულისათვის მიაჩნია კოდ-, რომელიც დასტურდება ჭანურში (კოდ-ა || კიდ-ა) და რომლისგანაც მიღებულია შემდგომ კიდ-. ამ ფუძისგან არის ნაწარმოები ზმნა კიდუნ-ს „აგებს“ (ზედმიწ. „კედლავს“).

არნ. ჩიქობავა მიიჩნევს, რომ აქ გამოსაყოფია -ოდ- | -ედ- სუფიქსებიც, რომლებიც ერთმანეთს შესატყვისებიან არა ფონეტიკურად, არამედ ფუნქციურად (ჩიქობავა 1938: 155).

ამ ლექსიკურ ერთეულთან დაკავშირებით სხვა მოსაზრებებიც არსებობს.

ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძის მიხედვით, კედ-ელ- მიმღობა უნდა იყოს (შდრ. გრძ-ელ, ვრც-ელ, ცხ-ელ...) და ეს ფორმა მიღებულია *კად-ელ ფორმისაგან ასიმილაციის შედეგად (კედ-ელ- <*კად-ელ-).

*კად- ზმნურ ძირს კანონზომიერად შესატყვისება ლაზურ კიდ- (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: 159), რომლისგანაც მიღებულია კიდ- ვარიანტი (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 259).

მეგრულ კიდელა-ს აკავშირებენ, აგრეთვე, კადარ-თან – „მზიანი ფერდობი მთისა“ (შენგელია 1997: 27).

არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით, საერთოქართველური სიტყვაა ფაცხა, რომელიც ერთი და იმავე ფორმით გვხვდება ქართულში, მეგრულსა და ჭანურში. ძირითადი მნიშვნელობაც ერთი და იგივეა. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ჭანურში ფაცხა აღნიშნავს „ქათმის საბუდარსაც“ (ჩიქობავა 1938).

თ. გვანცელაძე ფიქრობს, რომ მეგრული ფაცხა ნასესხებია აფხაზური ენიდან. აფხაზური ენის აბჟუურ დიალექტში წნეული სახლის ზოგად სახელად გამოიყენება ა-ფაცხა, რომელსაც ბზიფურში ენაცვლება სახელი ა-ბეცაყუნგ. ამ ორი ფორმიდან ამოსავალია ბზიფური ფორმა, სადაც აბაცა – აბეცა წნელს აღნიშნავს. *აბაცაყა აფხაზურში თავდაპირველად ერქვა ტალახით ან ნაკელით შელესილ წნულ სახელს.

*აბაცაჟა ფორმა უსესხებია მეგრულს (აფხ. აბაცაჟა → მეგრ. ბაცჟა → ფაცხა). თავის მხრივ, მეგრული ფორმა უკუისხესა აფხაზური ენის აბჟუურმა დიალექტმა, ბზიფურს კი შერჩა საკუთარი სიტყვა (გვანცელაძე 1998: 21).

ბაღ-უ, რომელიც მეგრულში „ბედელს“ ნიშნავს, შესატყვისს ჰპოვებს როგორც ღაზურში, ისე ქართულსა და სვანურშიც.

არნ. ჩიქობავა ქართულ ბედ-ელ-ში გამოყოფს -ელ დეტერმინანტ სუფიქსს, რომლის მორფოლოგიური შესატყვისია -უ ზანურში. ავტორი აღადგენს საერთოქართველურ ძირს – ***ბედ**, რომელიც დადასტურებულია ძველ ქართულშიც: „მაშინ წარვიდეს მებედლენი იგი“ (ჩიქობავა 1938: 151).

***ბედ-** ძირს უკავშირებენ სვანურში წარმოდგენილ ბაღ (ზს., ღნტ.) || ბედ- ფუძესაც; რომელიც აღნიშნავს „პერეკელის შესანახ დიდ კიღობანს“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 108; ჩუხუა 2000-2003: 60).

მეგრულ აგვარა || ანგვარა-ს („საქონლის ჩასამწყვდევნი, შემოღობილი ალაგი“) ქართულ აგარა-ს უკავშირებენ (ქართ. აგარა „საღგური, სახელი საზაფხულო“, აგარაკი „სახლი მთაში“).

მ. ჩუხუას ვარაუდით, ქართულ აგარა-ს შესატყვისად ზანურში ***ოგორა** უნდა ყოფილიყო. მსგავსი ფორმის არსებობაზე მსჯელობის შესაძლებლობას მას აძლევს სვანურში ხმარებული ფორმა აგორჲ (ღნტ.) „საქონლის ბაკი“, რომელიც ზანიზმად მიაჩნია. ანლაუტში ა/←ო მონაცვლეობა საკუთრივ ზანური მოვლენაა (ოგაფა/აგაფა, ობედი/აბედი...), შემდგომ ო → ვა (შღრ. ქორა → ქვარა, ცნა → ცვანა) გადაბგერებით, რაც მომდევნო ა-ს გაყვლით აიხსნება, თანამედროვე ა(ნ)გვარა განვითარდა (ჩუხუა 2000-2003: 48).

მ. ჩუხუას აზრით, აფხაზური აგუ*არა „ღობე“ ზანიზმია. აქამდე ეს ლექსიკური ერთეული აფხაზურიდან ნასესხებად ითვლებოდა.

ი. ყიფშიძე მეგრულ აგვარა-სთვის ამოსავალ ფორმად მიიჩნევს აფხაზურ აბოუ*რა-ს (ყიფშიძე 1914: 192).

პ. ჭარაიას მიხედვით, აგ^ართა აგ^არა-სგან არის მიღებული. ეს სიტყვა გავრცელებულია აფხაზურში და ნიშნავს „ეზოს“ (ჭარაია 1997: 33).

მეგრულში „საქათმის“ აღმნიშვნელი ტერმინია ოქოთომე; პარალელურად გვხვდება სხვა ძირისაგან ნაწარმოები სახელიც – ოკარიე.

ოქოთომე ძალზე გამჭვირვალე ტერმინია. მიღებულია დანიშნულების ო-ე ცირკუმფიქსით ქოთომ არსებითი სახელისაგან. მეგრულში ქართულის ზუსტი შესატყვისი გვაქვს.

ბურჭული „წაღდი“ საერთო ფუძეა მეგრულსა და ჭანურში.

არნ. ჩიქობავა შესაძლოდ მიიჩნევს ზან. ბურჭულ-ისა და ქართული წაღდ-ის დაკავშირებას.

მისი ვარაუდით, ბურ-ჭულ- ან რთული ფუძეა და შედგება ორი ფუძისაგან: ბურ- და ჭულ-ისაგან, ანდა ბურ- თავსართია და სიტყვის ნივთიერი ნაწილია -ჭულ- (შდრ. ან. ბურ-გილ, მეგრ. ბირ-გულ-).

ორივე შემთხვევაში ჭულ-ში -ელ დეტერმინანტი სუფიქსია (ჩიქობავა 1938: 162)

მ. ჩუხუა საერთოქართველური ფუძე-ენისათვის აღადგენს ძირს *ბურწ-ალ. ის ერთმანეთს უდარებს ზან. ბურჭულ-ს („წაღდი“), სვანურ ფიწალ || ბირწალ || ბიწარ-ს („ფიწალი“) და ქართულ ფიწალ-ს (*ბირწალ-ი), როგორც ჩანს, მკდერი ბ ფონემიანი ვარიანტები ქართული ენის დიალექტებშიც იყო გავრცელებული, საიდანაც იგი სვანურმა შეითვისა.

ქართულის მდგომარეობა მეორეულია – უ → ი-სთვის (შდრ. ქართ. ფიცვი: ზან. ფუჩი (ძვ. ქართ. ფუცი) (ჩუხუა 2000-2003: 239).

მეგრულში ოსქუ „საღორეს“ ნიშნავს. ამ ლექსიკური ერთეულის წარმომავლობის შესახებ სხვადასხვა თვალსაზრისი არსებობს.

პ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის აზრით, ქართულ ეშუ-ძირის კანონზომიერი მეგრული ფონემური შესატყვისი შემონახულია წარმოქმნილ ო-სქუ < *ო-ასქუ ფუძეში: (არქექტიპი *ეშუ-ს) უკავშირებს ქართულ იშელ-ს („საღორე სახლი“).

თაგვიდური ი- ქართულში, თ- ზანურში დერივაციული პრეფიქსებია (შდრ. თ-კიდ-თ „აკიდო“, თ-რდ-თ „ადრე“, თ-დაქ-თ-ი-გურ-დიე...).

ი-შელ-: თ-სქუ შეპირისპირებისას გამოვლინდება -ელ-: -უ შეფარდება, რაც ცნობილი მოვლენაა სიტყვის ბოლოში – (შდრ. ქართ. ჳელ-ი: ზან. ხუ-, ქართ. წნელი-: ზან. ჳინუ).

მეგრულ **თსქუ** ფორმაში შქ კომპლექსის გასისინების უტყუარი ფაქტია ნაჩვენები.

მ. ჩუხუა აღადგენს საერთოქართველურ ფუძეს – ***ი-შელ-**, რომლისგანაც მიღებულია ქართული ი-შელ-ი და ზანური ***ო-შქუ** → **ო-სქუ** (ჩუხუა 2000-2003: 114).

როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, მეგრულში სახლის აღმნიშვნელი ტერმინი ცუდე-ს უკავშირებენ სვანურში წარმოდგენილ **ჟუდე-** და ქართულში წარმოდგენილ **ჟუდ-** ფუძეებს (იხ. ზემოთ გვ. 7-8).

სვანურში **ჟუდე-**ი ნიშნავს „მეუღროს, წყნარს“, ქართულში კი და-ჟუდე-ბა „დაწყნარება, დაცხრომას“, **ჟუდ-რ-ო**, **ჟუდ-რ-ო-კ-ბა** კი – „სიწყნარე, სიმშვიდე“ (ფენრიხი, სარჯევ-ლაძე 2000: 536).

ჟუდ- ფუძე წარმოდგენილია ფშაურ **ჟუდილ-**ში, რომელიც ნიშნავს „დგომას“, ხოლო **ჟუდრო**, **ჟუდროვანი** სემასიოლოგიურად სადგომს უდრის. ძველ ქართულში სადგომი ადამიანისათვის განკუთვნილ საცხოვრებელს წარმოადგენდა (ჩხენკელი 1988: 8).

ნახაფული, რომელიც მეგრულში „ნაფოტს“ ნიშნავს, ლაზურ დიალექტში **ნო-ხაპ-ულ-ე** ფორმით გვხვდება. აქ ერთი და იგივე ფუძეებია, ოღონდ მცირე ფონეტიკური სხვაობა გვაქვს: მეგრ. **ფ** – ჳან. **პ**. ქართული **ნა-** თავსართის შესატყვისია ჳანურში წარმოდგენილ **ნო-**, სახელობითის დაბოლოება ე-ც ზანური მოვლენაა. ასე უკავშირებს ამ ორ ლექსიკურ ერთეულს ერთმანეთს არნ. ჩიქობავა (ჩიქობავა (1938: 157).

მეგრ. **ნახაფული** და ჳან **ნოხაპულე** ფორმათათვის სვანური ექვივალენტი (სვ. ლი-ხპ-ე || ლი-ხეპ „გააობა“) გამოავლინა და საერთოქართველური ფუძე-ენისათვის ***ხპ-** || **ხეპ-** ძირი აღადგინა გ. კლიმოვმა (Klimov 1998: 327) [(***ხპ-** / **ხეპ** → ***ხაპ** → მ. ხაფ.)].

მეგრ. ფინახარი „ბაგა, ხვასტაგთა საჭმლის ჩასაყრელი“.

მეგრულში წარმოდგენილ ფინახარ ფუძის კანონზომიერი შესატყვისია ქართული ენის იმერულ დიალექტში გავრცელებული ქვინახარ (იმერ. ქვინახარ-ი „ბაგა – ადგილი, სადაც საქონელს საჭმელს აჭმევენ“).

იმერული ქვინახარ-ისა და მეგრული ფინახარ-ის ერთობა სამეცნიერო ლიტერატურაში აღიარებულია (ბუკია 1999: 142; ჩუხუა 2000-2003: 250).

იმერულში შემონახული ჩანს უფრო ძველი, ამოსავალი ფორმა. როგორც ქ. ლომთათიძემ დაადგინა, ლაბიალურ კომპლექსთაგან ბაგისმიერი თანხმოვნების მიღება ჩვეულებრივი მოვლენაა ქართველურ ენებში. ქვ- კომპლექსი გვაძლევს ფ-ს (შდრ. აქეს → აფუ; ქვიტკირი → ფიტკირი) (ლომთათიძე 1984: 34).

არგუნი მეგრულში აღნიშნავს „ნაჯახს“.

თავდაპირველად ამ სიტყვის წარმომადგენლობას შეეხო არნ. ჩიქობავა და გამოყო არგუნ- ფუძე, რომელიც საერთოა მეგრულისა და ჭანურისათვის (ჩიქობავა 1938: 162).

მ. ჩუხუა მეგრულ არგუნ-ს ქართულ არგან-ს („ჯოხი“) უკავშირებს და აღადგენს საერთოქართველურ ფუძეს *ა-რგ-ან. ანლაუტში ქართ. ა : ზან. ა შეფარდება მეორეულია, იგი შედგება ო → ა სპორადულ-სპონტანური გადაბგერებისა ზანურში (შდრ. ობედი || აბედი, ოგაფა || აგაფა, ოლაძე || ალაძე). არგან-ის შესატყვისად ორგუნ-ი უნდა გვექონოდა მეგრულ-ჭანურში (ჩუხუა 2000-2003: 51).

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში შემავალი სიტყვაა ოჭკორიე, რომელიც აღნიშნავს ფანჯარას, სანათურს „ძველებურ სახლში“. აქ გამოიყოფა ო-ე დანიშნულების ცირკუმფიქსი. ძირი, შესაძლოა, მეგრულ ჭკირუას („ჭრა“) უკავშირდებოდეს. ოჭკორიე „გამოჭრილს“ უნდა ნიშნავდეს (ბუკია 1999: 143).

მ. ჩუხუას აზრით, ოჭკორიე სიტყვაში გამოყოფილ ჭკორ ფუძეს შეეფარდება ქართული ჭვირ- (ჭვირი „შეხედვა“) და სვანური ჭკიუ „ჭვრეტა“, რომელისგანაც მიღებულია ზანური ჭკვირ → ჭკორ- || წკვირ- და სვანური ჭკუირ → ჭკუი → ჭკიუ || წკრუ || წრუ (ჩუხუა 2000-2003: 360).

მეგრულში ბოგა | ბოგირი | ბოგილი აღნიშნავს თავლის იატაკს, სიპებით ან ხე-ფიცრით გაკეთებულ იატაკიან ადგილს, სადაც სამთრობით აბამენ საქონელს (ბუკია 1999: 141). იგივე ფორმა გვაქვს ლაზურშიც: ბოგა „ბაკი“ (მარი 1910).

მეგრულ-ლაზური ბოგა ქართული ბაგა-ს კანონზომიერი ფონემური შესატყვისია (ვაგარელი 1880, 1141; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 90).

აუსლაუტში ქართულ ა-ს მეგრულსა და ლაზურში ა შესატყვისება (Климов, Мачавариани 1966: 19-25).

ბოგა ფუძისაგან -ილ (-ირ) სუფიქსით ნაწარმოებია ბოგ-ილ-ი || ბოგ-ირ-ი, რომელიც ასევე „ხიდს“ ან „ხის იატაკს“ აღნიშნავს. ბოგ-ილ-ი მასდარად ბოგ-უ-ას გულისხმობს. მათი ზმნური ფორმაა ბოგ-უნ-ს. სამივე ფორმა მორეზის მკიდროდ დალაგებას გულისხმობს. ეს სიტყვა სუბსტრატის სახით გვხვდება აჭარულში, სადაც ბოგა „თხის ან ცხერის სადგომია“. ბოგა საქონლის დასაყენებლად სადგომში დაგებული ხის იატაკს ნიშნავს ქვემო იმერულშიც.

ბოგა, ბოგირი ზანიშმებია ქართულ ენასა და მის დიალექტებში (დანელია 1981: 76-77; ბუკია 1999: 142).

კარი ერთი და იმავე ფორმითა და მნიშვნელობით წარმოდგენილია მეგრულსა და ქართულში, რომელსაც არნ. ჩიქობავა ეკავშირებს ჭანურში დადასტურებულ ნე-კნა | ნე-კლა | ნე-კრა | ე-კნ-ა („კარი“) ვარიანტებს. ძირეულ მასალად ის აღადგენს *კან || კალ- || კარ- ფორმებს და გამოყოფს -ან-, -ალ-, -არ- დეტერმინანტ სუფიქსებს (ჩიქობავა 1938: 155).

გ. თოფურიამ კარ-ი დაუკავშირა სვანურ ლი-კრ-ე „გაღება“ ფუძეს. არნ. ჩიქობავამ ივარაუდა სვანური ყორ „კარი“ ფუძის კავშირი კარი სახელთან. სვან ყორ ზანური შესატყვისი უნდა იყოს ფუძისა, ხოლო მეგრულში დადასტურებული კარ-ი ქართულის გვიანდელი ნასესხობაა (არაბული 1997: 10).

მეგრული ქუა „ქვა“ ძირის ეკვივალენტია ქართული ქვა. ლაზურში ქუა ფორმის პარალელურად იხმარება ქვა-ც. ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის აღდგენილია არქეტიპი *ქუა (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 491). აუსლაუტში შესატყვისობა ქართ. ა : მეგრ. ა : ლაზ. ა. კანონზომიერია (Климов, Мачавариани 1966: 19-25).

ამ ლექსემის წარმომავლობასთან დაკავშირებით სხვა აზრისაა მ. ჩუხუა. ის მეგრულ ქუა-ს, რომელიც მრავლობით რიცხვში ქუალ-ეფ-ი ფორმით გვხვდება, უკავშირებს ქართ. ქოლ- („ჩა-ქოლ-ეა“) და სვანურ ქჷან- („ჭიუხი, კლდოვანი ადგილი“- ძირებს: *ქჷალ → ქართ. ქოლ → ქვა, ზან. ქუა (ჩუხუა 2000-2003: 258).

უნდა აღინიშნოს, რომ სამეგრელოში არის სოფელი ქუალ-ონ-ი. შესაძლებელია, ამ ტოპონიმიში შემონახულია ფუძე ქუალ-.

მეგრულში დადასტურებულ ო-ჭვათ-გრ-ე || ო-ჭვათ-ე „სა-წევთელი“ ფორმებში გამოიყოფა ო-ე დანიშნულების გამო-მხატველი პრეფიქს-სუფიქსი და ჭვათ ძირი, რომელიც კანონ-ზომიერად შეესატყვისება ქართულ წუეთ-ი ფორმაში წარმო-დგენილ წუეთ- ძირს. მეგრულ-ლასურთი ჭვეთ-ი მიღებულია საერთო ზანური ჭვათ- ფორმისაგან უმლაუტის გზით (ფენრი-ხი, სარჯველაძე 2000: 666).

მეგრულსა და ლასურში ხულ-ა აღნიშნავს „ბედელს“. ამ ლექსემას მ. ჩუხუა უკავშირებს ქართულ ხარ-ოს („მარ-ცვლელის შესანახი ხის ჭურჭელი“). ზანურში ინტერვოკალურ პოზიციაში რ → ლ გადაბერება ჩვეულებრივი მოვლენაა (ქვირითი → ქვილითი, გორა → გოლა-გვალა).

საერთოქართველურ ძირად მიიჩნეულია *ხარ- ფორმა, რომლისგანაც მიღებულია ზანური *ხორ-ო → ხულო || ხულა (ჩუხუა 2000-2003: 395). აუხსნელი რჩება ქართული ა: ზანური უ შესატყვისობა.

მეგრულ ცორ-უ-ა („ქვის კედლის აშენება“) ფორმაში გამოიყოფა ცორ- ძირი. ეს ძირი წარმოდგენილია ზმნებში: ცორ-ან-ს „აშენებს“, დო-ცორ-უ „ააშენა“.

ჰ. ფენრიხი და ზ. სარჯველაძე მეგრული ცორ- ძირის შესატყვისად ასახელებენ ქართულ ყორ- და სვანურ ყორ-ძირებს (სვ. ყორ „კარი, ეზო“) (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 542).

მ. ჩუხუა მეგრულ ცორ- და ქართულ ყორ- ფუძეთა შესატყვისად სვანურში მიიჩნევს ისტორიულ ცორ-ე არქეტიპს, საიდანაც თანამედროვე კჷილ-ა განვითარდა (ზ. სვ. კჷილ-ა „ყორე“) (ჩუხუა 2000-2003: 411) (შდრ. სვან. ჯან „ყროლა“: ქართ. ყარ „ყროლა“: ზან ცორ-იდი (ჩუხუა 2000-2003: 39).

მეგრულში დადასტურებული სამშენებლო ტერმინი **ო-ფურჩ-ე** აღნიშნავს „სიმიინდის ფოთლების, ნაქერნალის შესანახავ ადგილს, შენობას“. ამ სიტყვაში გამოიყოფა დანიშნულების გამომხატველი **ო-ე** ცირკუმფიქსი და **ფურჩ-** ძირი, რომელიც დასტურდება ლაზურშიც. ზანური **ფურჩ-** საერთო-ქართველური წარმომავლობისაა და უკავშირდება ქართულ **ფურც-**ს (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 476). **ც : ჩ** კანონზომიერი შესატყვისობაა.

მოდე მეგრულში აღნიშნავს მასალას, ნივთს, იარაღს (სამუშაოს).

მ. ჩუხუა ამ ტერმინს ეტიმოლოგიურად უკავშირებს ქართულ **მახე-**ს (მახ-ე-ა, მახ-აე-ს, მახე-ილ-ი, წა-მახ-ელ-ი). სევანური ენის ლაზურ კილოვაში **ნახე** აღნიშნავს იარაღს. აქ სახეზე **მ → ნ** გადასვლა, რაც გავრცელებული პროცესია.

მეგრულში ქართველური **ხ** ინტერვოკალურ პოზიციაში გამოქვრივდა – **მოდე** ← ***მოხე** (ე დერივაციული აფიქსია) (ჩუხუა 2000-2003: 167).

სამშენებლო საქმეს უკავშირდება მეგრულში დადასტურებული **ზმნა ღაფ-უ-ა**, აქ გამოიყოფა **ღაფ-** ძირი, რომელიც კანონზომიერად შეესატყვისება ლაზურ **ღაფ** ← ***ღაბ-** და ქართულ **ღებ-** ძირებს. სევანური **ღაფ-/ღფ-** („შავად შეღებვა“) მეგრულიდან ჩანს ნასესხები (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 505).

მეგრულ **ღობ-ერ-ი** „ღობე“ ფორმაში გამოიყოფა **ღობ-** ძირი, რომლისაგან ნაწარმოებია **ზმნა ღობ-უ-ა**. **ღობ-** საერთო ძირია ქართველური ენებისათვის (ჩიქობავა 1938: 140). ამ ძირისაგან ჩანს მიღებული სევანური **ღუბე-** („სკა“) უმლაუტის გზით. მნიშვნელობის გადაწევა მეორეულია (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 513).

მეგრულში **ხორგი** || **ხურგ-ი** არის „ქვის ან ხის ღობე“. ეს სიტყვა ეტიმოლოგიურად უკავშირდება ქართულ **ხერგ-** ძირს („ხერგ-ილ-ი“) კ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის მიხედვით, საერთო-ქართველური ძირი უნდა ყოფილიყო ***ხარგ-**, უმლაუტის შედგენად მიღებულია ქართული **ხერგ-ი**, რომელსაც შეესატყვისება ზანური **ხორგ-** ძირი (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 693).

ღობის აღმნიშვნელი ტერმინია, აგრეთვე, **ხიბ-ილ-ი**; აქ გამოიყოფა **ხიბ-** ფუძე. ეს ფუძე შემონახულია ტოპონიმშიც: **ხიბ-ულ-ა**. ქართული ენის გურულ დიალექტში გადა-ხიმ-ვა ნიშნავს „შეღობვას“. ლექსეუმურში სა-ხიბ-ი ფორმით აღინიშნება „სწორი ჯოხი, რითაც ძაღლი არის დაბმული“ (ლლონტი 1984: 488).

ზანურში წარმოდგენილი **ხიბ-** ძირი ერთადერთია, ქართული ენის დიალექტებში მ/ბ მონაცვლეობა შეიმჩნევა. მ. ჩუხუას აზრით, **ხიბ-/ხიმ-** ძირები საერთო წარმომავლობისაა, რომლებიც მიღებულია საერთოქართველური ძირისაგან ჯიჷ „შეღობვა, გადაღობვა“ (ჩუხუა 2000-2003: 398).

ქართული „წებოს“ აღმნიშვნელი ტერმინი მეგრულში არის **ჭაბუ**, რომლისგანაც მიღებულია მასდარი **ჭაბუ-ა**. ეს სიტყვა დასტურდება ჭანურშიც. ზანური **ჭაბ-** ფუძე კანონზომიერი შესატყვისია ქართული **წებ-** ფუძისა (ჩიქობავა 1938: 406).

მ. ჩუხუა ზანურ **ჭაბ-** და ქართულ **წებ-** ფუძეებს უკავშირებს სვანურში -უნ || -ზნ სუფიქსით გაფორმებულ **ჭბ-უნ || ჭბ-ზნ-** ზმნურ ფუძეებს (ი-ჭბ-ზნ-ე (ზს), ი-ჭბ-უნ-ე (ქს) „მოიხევეს, ჩატენის“) და აღადგენს საერთოქართველურ ***წებ-** ძირს (ჩუხუა 2000-2003: 374).

ჭაბუ წარმოდგენილია მეგრულ კომპოზიტში ჩხომჭაბუ „ხის წებო“ (ზედმიწ. „თეზის წებო“).

მეგრულ ჭკად-უ „მჭედელი“ ფორმაში წარმოდგენილი ჭკად- ძირს შეესატყვისება ქართული ჭედ- ძირი. მეგრულში ჭ-ს შემდეგ განვითარებულია კ თანხმოვანი: ჭ → ჭკ.

არნ. ჩიქობავა ამ ფორმებში გამოიყოფს -ად-, -ედ- დე- ტერმინანტ სუფიქსებს (ჩიქობავა 1938: 412).

პ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის მიერ მეგრული ჭკად- და ქართული ჭედ- ძირები შედარებულია სვანურ შკად- || შკიდ- ძირთან (ლი-შკად-ი „ჭედვა“), რომელიც მიღებულია ***ჭკედ-** ფორმისაგან (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 683). საერთოქართველური ფუძე-ენისათვის აღდგენილია არქეტიპი ***ჭედ-** (კლიმოვი 1998: 320).

მეგრული ჭკად- ფუძე გამოყენებულია კომპოზიტში ხე მოჭკადილი „ხელმარჯვე ოსტატი“ (ზედმიწ. „ხელ-მოჭედელი“).

„ხერხ-ის“ აღმნიშვნელი ტერმინი მეგრულში არის **ხორხ-ი**, ლაზურში კი **ხორხ-ი** ფორმის ნაცვლად წარმოდგენილია **ხერხ-ი**, ე. ი. ლაზური უფრო ქართულს მიჰყვება. მეგრულში ე-ო-თია შეცვლილი, ხოლო ლაზურში რ-ს დანრდილება-დაკარგვისას ჩნდება **ხეხ-** ვარიანტი (ნიქობაძე 1938: 431).

ჰ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის მიხედვით, ქართული ***ხერხ-** მიღებულია ***ხარხ-** ფორმისაგან უმლაუტის შედეგად (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 197-199). ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის აღდგენილია ***ხარხ** არქეტიპი (კლიმოვი 1998: 326).

სამშენებლო საქმესთან არის დაკავშირებული მეგრულში წარმოდგენილი ზმნა **ეშა-ტოხ-უ-ა** (ოტახეთ) „სატყხით ამოტყეხა“; ქართული ენის ლექსიკურ დიალექტში იმავე მნიშვნელობით გვხვდება ზმნა **ამო-ტოხ-უ-ა**.

მ. ჩუხუას აზრით, ქართ. **ტოხ-** : ზან. **ტოხ-** ფუძეთა ფორმალურ-სემანტიკური იდენტურობა არ ნიშნავს რომელიმე მათგანის ერთი ენიდან მეორეში სესხებას.

ტოხ- საერთოქართველური დამოუკიდებელი ზმნური ძირია, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო ქართ. ***ტყეხ-** (ზან. **ტახ-**) სიტყვასთან (ს.ქ. ***ტოხ** → ქართ. **ტოხ-** : ზან. **ტოხ-**) (ჩუხუა 2000-2003: 215).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ინჭა კომპოზიტად არის მიჩნეული და ცინ-ჭა-საგან მიღებულად ითვლება: ცინ „ცივი“ + ჭა „ჭა“ (ეიფშიძე 1994: 419).

მ. ჩუხუას აზრით, ინ-ჭა რთული შედგენილობის სიტყვაა და მიღებულია ინი „ქვედა“ + ჭა „წაღო“ სეგმენტებისაგან ე. ი. ჰის გაგება მეორეულია, მას საფუძვლად დაედო „წაღოს, განჯინის“ სემა.

საერთოქართველური ***წალ-** ფორმისაგან მიღებულია ქართული **წალ-ო** და ზანური ***ჭარ** → ჭა → ინ-ჩა (ჩუხუა 2000-2003: 353).

ეს თვალსაზრისი საკამათოა, აუხსნელი რჩება ხმოვნებში შესატყვისობის არარსებობის საკითხი.

ისირ-ი || ლისირ-ი, რომელიც მეგრულში „ისლს“ ნიშნავს, შესატყვისს ჰპოვებს ლაზურ დიალექტში.

ზანური ისირ- კანონზომიერად შესატყვისება ქართულ ისლ- (<*ისლ-) ძირს (ღისირ- ფორმაში ღ განვითარებულია; შდრ.: ეკალ || ღეკალ-; უბე || ღუბა).

მეგრული და ლაზური ფორმებისათვის ამოსავალია *ისრ-; ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის აღდგენილია *ისლ- არქეტიპი.

§ 2. საკუთრივ მეგრული ლექსიკური ერთეულები

ამ თავში წამოვღვნილია ის სიტყვები მეგრულის სამშენებლო ლექსიკიდან, რომლებიც შედის საკუთარ ლექსიკაში და მიიწეულია საკუთრივ მეგრულ (resp. მეგრულ-ლაზურ) ლექსიკურ ერთეულებად, რადგან სხვა ქართველურ ენებში შესატყვისი დადასტურებული არ არის.

მეგრ. ჯარგვალი „მრგვალი გაუჭრელი ხეებისაგან აგებული სახლი“. აქ საქმე გვაქვს კომპოზიციასთან: ჯა „ხე“ + რგვალი „მრგვალი“. ეს სიტყვა მეგრულიდან შევიდა ქართულ სალიტერატურო ენაში.

კუნჭულა ფაცხის ერთ-ერთი სახეობაა. ამ სიტყვაში გამოიყოფა კუნჭ- ძირი, რომელიც შეიძლება დავუკავშიროთ მეგრულშივე დადასტურებულ კუჭ-ურ-ი || კუჭ-ულ-ი სიტყვას („კოჩორი“).

კუჭულა-ს უწოდებენ იმასაც, რასაც წვეტიანი დაბოლოება აქვს. კუნჭულა ფორმას ფაცხის ამ სახეობის აღსანიშნავად ხშირად კუჭულაში ცვლის, რაც ნიშნავს წვეტიანს, კუმტელას, წაწვეტებულბოლოიანს (ქაჯაია 2000: 174).

მეგრ. ხურხისქვირი აღნიშნავს „ხის სახლის კედლების კუთხეთა შესასკენელს“. ეს არის კომპოზიტი. ხურხი გვხვდება როგორც მეგრულში, ისე ლაზურშიც და მისი ძირითადი მნიშვნელობაა აღნიშნოს „ყელი, ხორხი“. სქვირი || სკვილი ენებით წარსულდროიანი მიმღეობაა „სკუნს“ ზმნისა და ნიშნავს „გაკვანძულს, გასკენილ, შეკრულს“.

მეგრ. ჯიკი „ჯირკი“. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მეგრულში თავდაპირველად იყო ჯირკი, რომელიც ამ ფორმით შევიდა დასავლურქართულ დიალექტებში. მეგრულში კი რ

თანხმოვნის დაკარგვა შემდგომი პროცესია. ქართულში მისი შესატყვისი უნდა ყოფილიყო ძირ(ე)-, რომელიც შემონახულია სიტყვაში ამო-ძირკე-ა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ოსქუ საერთოქართველური წარმომავლობის სიტყვადაა მიჩნეული. ის დაკავშირებულია ქართულ ეშუ-სთან („ტახი“) (ყენრიხი, სარჯველაძე 2000: 192) და ქართულ იშელ-თან („საღორე სახლი“) (ჩუხუა 2000-2003: 113).

ჩვენი ვარაუდით, ოსქუ საკუთრივ მეგრული სიტყვაა. აქ გამოიყოფა ო-უ პრეფიქს-სუფიქსი (მდრ. ო-ტახ-უ „სატყხი“) და -სქ- ძირი, რომელიც შეიძლება დავეუკავშიროთ სქუა („შეიღლი“) ან სქუ-ალა („შობა“) ფორმებში წარმოდგენილ ფუძეებს.

„პატარა, მოკლე კარი“ მეგრულში გადმოიცემა კუტკარი | კურატანკარი ლექსებით, რომელიც მიღებულია *კუტა → კურტან → კუნტა ფორმისა და კარი სახელის შეერთების გზით. ამ სიტყვას, როგორც კომპოზიტს, შესატყვისი სხვა ქართველურ ენებში არ მოეპოვება.

მეგრულში ჯინჯალე ნიშნავს „ფუძესახლს“, რომელიც ნაწარმოებია მეგრული ჯინჯ-ისაგან („ძირი“).

ხის სახლის მომიჯნავე გვერდების წინგამოშვერილი ფიცრების ერთმანეთზე გადასკენის საფუძველზე წარმოიქმნება კედლების შეერთების გარეთა კუთხე, რომელსაც მეგრულ დიალექტში ნასქვი პქვია (ყიფშიძე 1994: 548).

ნასქვი არის სქუნ-ს ზმნის ენებითი გეარის წარსულდროიანი მიმღეობა. ეს სიტყვა შეიძლება მივიჩნიოთ საკუთრივ მეგრულ სიტყვად.

მეგრ. ორთვალი „სახურავი“. აქ გამოიყოფა ო-ალ აფიქსები და -რთვ- ძირი, რომელიც გვხვდება ზმნაში რთუ-ალ-ა და მისგან ნაწარმოებ მიმღეობაში მა-რთუ-ალ-ი. ეს სიტყვაც საკუთრივ მეგრულ ლექსიკურ ერთეული უნდა იყოს.

მეგრ. ციკი „სახლის დედაბოძი“. ამ სიტყვაში გამოყოფილი ციკ- ძირი შეიძლება დავეუკავშიროთ ზმნას ინა-ციკ-უან-ს „არტობს“, რომლისგან მიღებულია არაერთი მეგრული სიტყვა: ო-ციკ-აფ-ალ-ი „სარტობი“, ხამუ-ციკი „დანარტობა“. ზემოთ ჩამოთვლილ სიტყვებშიც გამოიყოფა ციკ- ძირი.

მეგრ. ნაძგაშურა „ნაგვერდალი“ ნაწარმოებია ნა-ა პრეფიქს-სუფიქსის დართვით -ძგა- (აგვერდი, ნაპირი“) სახელზე. აშკარაა, რომ ნაძგაშურა მეგრული სიტყვაა

მეგრ. დუდუხუდე „მთავარი სახლი“. ეს სიტყვა კომპოზიციის გზით არის მიღებული; დუდ „თავი“ + ხუდე „სახლი“.

მეგრ. ოსხირი „საძირკველი“ შეიძლება დაფუძნებული იყოს მეგრულშივე დადასტურებულ ზმნას დო-რსხ-უ-აფა „დაფუძნება, საძირკელის ჩაყრა“. ჩვენი ვარაუდით, ოსხირი და დო-რსხუაფა საკუთრივ მეგრულ ნიადაგზე შექმნილი სიტყვებია, რომლებიც ერთი საერთო ძირისაგან -სხ- არის მიღებული. ეს ძირი შეიძლება უკავშირდებოდეს სხვა მეგრულ სიტყვებსაც ორსხი „სახსარი“ (ელიავა 1987: 257), მე-რსხ-უალა „მიერთება“, რსხ-ილ-ი „შეკრული, შეერთებული“, მერსხუაფილი „მიერთებული“...

რტყილი აღნიშნავს „ცოცხალ ღობეს“, რომელიც რტყუალა „გადაწვნა-გადახლართვა“ ზმნის წარსულ დროიანი მიმდევობაა.

ტერმინი ო-თულ-ეში-ი („საგოჭე ადგილი“) მეგრული წარმოების სიტყვაა. აქ გამოიყოფა ო-ეში მაწარმოებლები და თუ ძირი.

შქადაჩხირი || შქადაჩხირი მეგრულში აღნიშნავს „კერასაც“ და კერაზე დანთებულ ცეცხლსაც“.

ეს ტერმინი მეგრულში დადასტურებული ორი სიტყვის თხზვის შედეგად არის მიღებული (შქა „შუა“ + დაჩხირი „ცეცხლი“). მსგავსი ტერმინები საკმაოდ ბევრია მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში და საკუთრივ მეგრულ ლექსიკურ ერთეულთა ჯგუფში შედის: ხუდე-ჯიხური „სახლი-ჯიხური“, ხემაჭკადუ „ხელმარჯვე“, ხეჭკუდი „ხელოსნის სამუშაო იარაღი“, ტერაღურელი „უზარმაზარი ურო“, ხუშტარა „გრძელი შალაშინი“ და სხვ.

მეგრ. ჭვიტე „სასინათლო“ სიტყვის შემთხვევაში. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ტერმინი მიღებულია ჭვიტ- ფუძისაგან. აღსანიშნავია, რომ მეგრულში ჭვიტინი არის „ჭკერტა“; „თვალმტკივნას“ ჰქვია ჭვიტა.

ო. ქაჯაიას მიხედვით, თქარიე „საქათმე“ ეტიმოლოგიურად უკავშირდება კირუ-კარუს, რომელიც არის სალოცავი ნამცხვარი; მას ამზადებენ 1 იანვარს სადილობის შემდეგ.

კირუ-კარუსი ხვამა ქოთონიფიში ხვამა რღუ „კირუ-კარუს ღოცვა ქათმების ღოცვა იყო“ (ქაჯაია 2002: 151).

ჩვენი აზრით, შესაძლებელია თ-კარ-ი-ე-ში გამოყოფილი -კარ- ფუძე ზმნური ფუძისგან იყოს ნაწარმოები (შდრ. ღო-კარ-აფა „დავანება, დაბინალება“).

თჩამური არის „კედელში გამოტრილი ბაგა“.

თჩამური || თჩამურე ვარიანტები მიღებულია ჩამა „ჭმე-ვა“ ზმნის ფუძისაგან. აღნიშნული ფორმები ასე დაიყოფა: თ-ჩამ-ურ-ი || თ-ჩამ-ურ-ე. თ-ურ მიმდევობის მაწარმოებელია, ე. ი. თჩამური სედმიწევნით ნიშნავს „აღვიღს, სადაც აჭმევენ“. თ-ე-ც დანიშნულების ქართული სი-ე ცირკუმფიქსის ტოდუარდი მაწარმოებელია. აუსლაუტში აფიქსთა მონაცვლეობა მეგრულში საკმაოდ ხშირად გვხვდება.

ოხეშე „თარო“

ძველად სახლში შიგნითა კედელზე მიადგამდნენ ერთ ფიცარს (თაროს) კაცის მკერდის სიმაღლეზე. მას მიოკეთებულს „მიდგმულსაც“ უწოდებდნენ (მასალები 1976: 390).

ჩვენი ვარაუდით, ეს სიტყვა უკავშირდება მეგრულ ხე-ს „ხელი“. გამოიყოფა თ-ემ აფიქსი (შდრ. თ-თულ-ემ-ი „საგოჭა“). თ-ხ-ეშ-ე სედმიწ. „ხელისა“.

§ 3. ნასესხები სიტყვები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში გარკვეული ადგილი უჭირავს სხვა ენებიდან შეთვისებულ მასალას. ბუნებრივია, ლექსიკის ამ ნაწილშიც ნასესხები სიტყვები საკმაოდ მრავლად მოგვეპოვება, მაგრამ ხშირად ნასესხობის გარჩევა საკუთარი სიტყვებისაგან მარტივი არ არის.

„სიტყვათა სესხება, როგორც ენის ლექსიკური შემადგენლობის შევსებისა და გამდიდრების ერთ-ერთი ძირითადი წყარო, ენის განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმო-

ადგენს. უცხოური ენებიდან შეთვისებული ელემენტების გამოვლინება ყოველი ენის ისტორიული შესწავლის მნიშვნელოვანი და აუცილებელი ეტაპია. ნასესხები მასალის გამოყოფას და გათვალისწინებას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება. ნასესხები მასალის გამოიჯნვა მკვიდრისაგან ხშირად მრავალ სირთულესთან არის დაკავშირებული, განსაკუთრებით უძველესი ნასესხობისა“ (ანდრონიკაშვილი 1966: 5).

უნდა აღინიშნოს, რომ სიტყვათა სესხების შედგად მეგრულში უცხო სიტყვათა გარკვეული ნაწილი მეგრულ ლექსებთან ერთად ქმნის სინონიმურ წყვილებს. ზოგიერთი ნასესხები სიტყვა კი მეგრულის ორგანულ ნაწილად ქცეულა.

მეგრულში ნასესხები ლექსიკის საკითხს პირველად შეეხო ი. ყიფშიძე. „მეგრული ენის გრამატიკისათვის“ დართულ ლექსიკონში ის უთითებს აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვებთან ამოსავალ ფორმებს არაბული დამწერლობით, „მაგრამ ძირითადად მხოლოდ ისეთი სიტყვებისთვის გვაქვს მითითება, რომელთა არაბული, სპარსული და თურქული წარმოშობა თავისთავად ცხადია“ (ანდრონიკაშვილი 1996: 193).

მეგრულში ნასესხებ ლექსიკასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია მ. ხუბუას, გ. როგაეას, გ. კატარაეას, ვ. შენგელიას... გამოკვლევები.

მეგრულში დადასტურებული ნასესხები ლექსიკა ურცლად განიხილა მ. ანდრონიკაშვილმა შრომაში „ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან“. ის შეეხო როგორც ქართულ-ირანულ ენობრივ ურთიერთობას, ისე მეგრულ-ლაზურთან დაკავშირებულ საკითხებს.

თითოეული ენობრივი კოლექტივი ცდილობს ნასესხები მასალა ზოგჯერ გააზრებულად, მაგრამ უფრო ხშირად – ქვეცნობიერად, თავის ენობრივ სისტემას დაუქვემდებაროს, ან მიუახლოვოს.

სესხების შემთხვევაში დიდი მნიშვნელობა აქვს ნასესხობათა აღქმას („როგორ ესმის“), საარტიკულაციო ბაზისს („საწარმოთქმო შესაძლებლობას“) მასესხებელი და მსესხებელი ენობრივი კოლექტივების ურთიერთობის შინაარსს, საზოგადოების განწყობას და სხვა ფაქტორებს.

მეგრულ დიალექტში, ბუნებრივია, ეკრძალებას იქცეეს, პირველ რიგში, ნახესხები ლექსიკის ფონეტიკური ადაპტაცია და მასთან დაკავშირებული ფონეტიკური პროცესები:

ა) ანაპტიქსური ხმოვნის გაჩენა ბ) ბგერათკომპლექსის გამარტივება, გ) ბგერის გადასმა დ) ხმოვანთა შერწყმა-კონტრაქცია.

მასესხებელი ენისათვის დამახასიათებელი, მაგრამ მსესხებელისათვის უცხო მორფოლოგიური ელემენტი ნახესხებ ლექსიკაში ხან შენარჩუნებულია, ხან – დაკარგული (შენგელია 1996: 62).

სხვა ენიდან სიტყვების შემოტანა სალიტერატურო ენაში უფრო შესაძლებელია, რადგანაც აქ ეს პროცესი მკაცრად დადგენილი ნორმების ფარგლებშია მოქცეული; რაც შეეხება დიალექტებსა და უმწერლობო ენებს, მათში სიტყვათა სესხება შედარებით თავისუფლად ხდება, რადგანაც ხელოვნურ შესაძლებას თითქმის არ აქვს ადგილი (კაჭარავა 1963: 379).

ა) ქართული სალიტერატურო ენიდან მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში შემოსული ლექსიკური ერთეულები

წინამდებარე თავში განვიხილავთ იმ ლექსიკურ ერთეულებს, რომლებიც ქართული სალიტერატურო ენიდან სესხების შედეგია და გამოყენებულია მშენებლობასთან მიმართებით.

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში გამოიყოფა ქართულიდან შეთვისებული ისეთი სიტყვები, რომლებიც უცვლელადაა შემოსული, ზოგიც დროთა ვითარებაში შეცვლილა (განუცდილა გარკვეული ფონეტიკური ცვლილება) და ისე დამკვიდრებულია.

საპირო „საქონლის ბაგა“.

ძირიც და მაწარმოებელიც ქართულია. მეგრულში საპირო ფორმის პარალელურად შეიძლება შეგვხვდეს საპირე.

საბზადი „სამზადი სახლი“.

ეს სიტყვა ქართულიდან არის შემოსული უმნიშვნელო ფონეტიკური ცვლილებით: სამზადი → საბზადი (მ → ბ).

ბოსელი „ბოსელი“.

მეგრულში ეს ლექსემა ქართულის იდენტური ფორმითაა დადასტურებული, თუმცა მეგრული ენის მარტვილურ თქმაში გვხვდება ბოსე- (ლ → მ ამ მეტყველებისათვის და-
მახასიათებელი ფონეტიკური პროცესია).

მეგრ. კარე „კარავი“.

სესხების დროს ლექსემა იცვალა ფორმა:

კარავი → კარე (ავი → აი → ეი → ე) (შდრ. ხეავი → ხვე).

მეგრ. ცხენი | ცხენდი „სხენი“ ნათელია, რომ, ქართული სხვენ-ისგან არის მიღებული. მეგრულში მომხდარა ს → ც პროცესი, დ გაჩენილია სხვა სიტყვის (შესაძლებელია ჩხენდ-ის „ცხვირი“) ანალოგიით.

მეგრულ სიტყვაში სარწკველი „საძირკველი“ გამოიყოფა სა-ელ პრეფიქს-სეფიქსი და -რწკ- ძირი. სავარაუდოა, რომ მეგრული -რწკ- მიღებულია ქართული -ძირკ- ფუძისაგან. მეგრულში მომხდარია შემდეგი ფონეტიკური ცვლილებები: ა) დაიკარგა ი ხმოვანი, ბ) გადაისვა რ თანხმოვანი, გ) ძ გადავიდა წ-ში (საძირკველი → სარწკველი).

მეგრ. არფა „აფრა“.

მეგრულისათვის არ არის დამახასიათებელი თანხმოვანი + სონორი თანამიმდევრობა. ამიტომ ამ სიტყვაში გვხვდება მეტათეზისი – რ თანხმოვნის გადასმა.

ღურგალი „ღურგალი“.

მეგრულში ქართულის იდენტური ფორმაა წარმოღვენილი. ეს ლექსემა მცირეოდენ ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის მეგრული ენის მარტვილურ თქმაში, სადაც გვხვდება ღურგამ ფორმა, რომელშიც ლ → მ → მ ფონეტიკური პროცესია მომხდარი.

მეგრ. ხვირე || ხვირა „ჭუჭრუტანა, ხერელი“ ქართული ხერელი ფორმისგან ჩანს მიღებული, მეგრულისთვის არაბუნებრივი კომპლექსის თაყიდან აცილების მიზნით ვ და რ თანხმოვნებს შორის ი ხმოვანია ჩართული. აუსლაუტში ქართ.-ელ: მეგრ. ე ხშირად დასტურდება (ქართ. ხელი: მეგრ. ხე).

ქართულიდან მეგრულში სიტყვის სესხებისას საკმაოდ ხშირად ხდება ერთი და იგივე ფონეტიკური პროცესები: სა-კეჭნაო → საკუჭუნო, ქლიბი → ქილიბი, ბოქლომი → ბორქომი (სუპერაცია).

ქართულიდან ნასესხები სიტყვაა ზენკალი „ზეინკალი“. აქ არაბუნიზებული ვი კომპლექსის გამარტივებას ი-ს დაკარგვის გზით. ზეკარი ფორმაში ღ თანხმოვანს რ ენაცვლება, რაც მეგრულისათვის არ არის უცხო.

მოხელე „ხელოსანი“.

აქ გამოიყოფა მო-ე ხელობის აღმნიშვნელი პრეფიქს-სე-ფიქსი და -ხელ- ფუძე. ეს სიტყვა ქართულიდან არის ნასესხები და სემანტიკის შეცვლითაა დამკვიდრებული მეგრულში.

წარკანტი „წაღკატი“.

მეგრულისათვის არ არის დამახასიათებელი ღკ თანხმოვანთ მიმდევრობა და ჩვეულებრივი სესხებისას რკ თანხმოვანს ეიღებთ, რ ჩანართია (ღკ → რკ, წაღკატი → წარკანტი).

მეგრულ დიალექტში ჭიშკარი „ჭიშკარი“ ფორმის პარალელურად გვხვდება ჭიშკარი-ც. ეს სიტყვა ქართულიდან არის ნასესხები. სესხებისას სიტყვამ განიცადა ასიმილაცია (კ → შკ).

ქართული კალატოზი ფორმისაგან მეგრულში მივიღეთ გალატოზი. ლ-ს გაელენით მოხდა ნაწილობრივი ასიმილაცია (კ → გ).

ქვითკირი ქართულიდან მეგრულში ქვინტკირი ფორმით შემოვიდა – მოხდა ასიმილაცია თკ → ტკ და ნ თანხმოვნის ჩართვა.

ქართული ყავარი იგივე ფორმით დასტურდება მეგრულში, მაგრამ ზოგჯერ ყამბარ-ი ვარიანტიც ენაცვლება. ვ თანხმოვანი შეცვალა ბ თანხმოვანმა, რისი მაგალითებიც ხშირია მეგრულში (მაგ., კრავი → კირიბი), აგრეთვე ჩართულია მ თანხმოვანი.

მეგრულში ორსატი აღნიშნავს „ოსტატს“. ქართულიდან სესხებისას ბგერათკომპლექსი გამარტივდა (სტ → ს) და რ თანხმოვნი ჩაერთო.

როგორც ცნობილია, წინაენისმიერი თანხმოვნებისა და სიბილანტთა მიმდევრობა მეგრულისათვის არაბუნებრივია. ამიტომაც სტ თანხმოვანთკომპლექსი ს თანხმოვნითაა წარმოდგენილი.

ქართული ეზო მეგრულში ოზე ფორმით დამკვიდრდა (ოცე < ეცო).

მეგრულში ბევრი სამშენებლო ლექსიკური ერთეული რაიმე ფონეტიკური ცვლილების გარეშეა შემოსული ქართულიდან: მეგრ. ფიცარი „ფიცარი“, მეგრ. შალაშინი „შალაშინი“, მეგრ. ეზო „ესო“, მეგრ. ფესეზო „ფესესო“, მეგრ. თოხეზო „თოხეზო“, მეგრ. ხურო „ხურო“.

ბ) აფხაზური ენიდან შემოსული სამშენებლო ლექსიკური ერთეულები მეგრულში

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში დადასტურებულია რამდენიმე ლექსემა, რომლებიც აფხაზური ენიდან არის შემოსული. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ საკმაოდ ბევრი სამშენებლო ლექსიკური ერთეული გვხვდება აფხაზურში მეგრული ენიდან ნასესხები – საკუთრივ მეგრული სიტყვები და მეგრულის გზით შეთვისებული ქართული სიტყვები.

აბორა || აბორა „ბოსელი. საქონლის სადგომი“.

მეგრულ-ქართულ ლექსიკონებში ამ სიტყვის სხვა ვარიანტებიცაა შესული: ამბურა || აბურა || აბურა (ჭარაია 1997: 35). აბორა ვარიანტი გვაქვს ლაზურშიც და „სადგომს“ ნიშნავს. ეს სიტყვა სხვადასხვა ფონეტიკური სახითა და გარდამავალი სემანტიკით არის გავრცელებული მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებსა და ბალყარულში: აფხ. აბორა || აბორა „საქონლის სადგომი“, აბაზ. ბორა „ბოსელი, გომური“, ბოუ „გადახურული სადგომი ცხენებისა და კამეჩებისათვის“. ბალყ. ბაუ „გომური“ (კვარტია 1981: 86).

სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთი მკვლევარი მიუთითებს, რომ ტერმინი მეგრულში აფხაზურიდან არის შეთვისებული (ჭარაია 1912: 20; ბუანია 1962: 108; კვარტია 1981: 86). თვით აფხაზურში აბორა || აბორა ძირეული სიტყვა არ

არის. ვ. კვარჭიას აზრით, იგი აფხაზურში შეთვისებულია სპარსულიდან (კვარჭია 1981: 127), როგორც ჩანს, რომელიღაც ჩრდილოეთკავკასიური ენის მეშვეობით, ეინაიდან აფხაზებს სპარსელებთან უშუალო მჭიდრო კონტაქტები არ ჰქონიათ.

მ. ბუკიას კარაუდით, აბორა || აბურა ზანურმა ენამ ისესხა მეგრელებისა და ღაზების ტერიტორიულ გათიშვამდე. თუ სესხება უფრო გვიან მოხდა, ღაზურმა უშუალოდ სპარსულიდან ისესხა, მეგრულმა კი – აფხაზურის საშუალებით (ბუკია 1999: 136).

ღანდა „ღობე“

მეგრულში „ღობეს“ ღობე || ღობერი ფორმების პარალელურად აღნიშნავს ღანდა, რომელიც აფხაზური ენიდან ნასესხები სიტყვაა, რამაც შექმნა სინონიმური წყვილი: ღანდა – ღობერი.

აფხაზურ ენაში ღობის აღმნიშვნელი ტერმინია ჰანდა (ჯანაშია 1954: 4).

სესხებისას მეგრულში ამ სიტყვის წინ ღ-ს სახით შენარჩუნებულია აფხაზურში დაკარგული უკანა რიგის თანხმოვანი.

აბარწა „აივანი“.

როგორც ცნობილია, მასესხებელი ენისათვის დამახასიათებელი, მაგრამ მსესხებელისათვის უცხო მორფოლოგიური ელემენტი ნასესხებ ლექსიკაში ხან შენარჩუნებულია, ხან – დაკარგული. აბარწა ყოველგვარი ცვლილების გარეშეა შემოსული აფხაზური ენიდან მეგრულში (შენგელია 1996: 62).

კუადა || კვადა „პატარა ნაჯახი“.

აფხაზურში ხელცულის აღმნიშვნელ ტერმინად დასტურდება აიკუადა (ჯანაშია 1954: 22). ჩვენი აზრით, მეგრული კუადა || კვადა აფხაზური ენიდან არის შეთვისებული. სესხებისას დაიკარგა აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი თაქიძური ა ხმოვანი და სავარაუდო ი ხმოვანიც. მეგრულსა და აფხაზურში ერთი და იგივე ფუძეა წარმოდგენილი, თუმცა სესხებისას ამ სიტყვის სემანტიკა შეიცვალა – მეგრულში ის აღნიშნავს „პატარა ნაჯახს“, აფხაზურში კი – „ხელცულს“.

3. ჭარაიას მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში პატარა ნაჯახის აღმნიშვნელ ტერმინად დასტურდება კვალია, რომელიც დაკავშირებულია აფხაზურ აიკვალა ფორმასთან (ჭარაია 1997: 36).

აფთარა „საქონლის დასამწყვდევ ბაკი“ (ქაჯაია 2001: 199).

აფხაზურ ენაში ააფთრა აღნიშნავს მწყემსის საზამთრო სადგომს ბარში (ჯანაშია 1951, 6). ამ ფორმიდან მომდინარეობს მეგრული აფთარა, რომელმაც შეიცვალა სემანტიკა და განიცადა გარკვეული ფონეტიკური ცვლილება: თანხმოვანთშორის ჩასმულია ა ხმოვანი, რადგან, როგორც ცნობილია, მეგრულისათვის არ არის ბუნებრივი თანხმოვანი + სონორი მიმდევრობა.

აკარა || ახკარა || ხეკარა „საქონლის სადგომი“.

ეს სიტყვაც აფხაზურიდან აქვს შეთვისებული მეგრულს. ბ. ჯანაშიას განმარტებით, აფხაზურში ახკარა აღნიშნავს „შემოდობილ ადგილს, რომელიც ეზოს აკრავს“ (ჯანაშია 1954: 415). მეგრულში შემოსვლის შემდეგ გამარტივდა აა → ა (მეგრული ფონოტაქტიკის შესაბამისად), შემდეგ კი – ხე კომპლექსიც (ხე → კ, ახკარა – აკარა) (ბუკია 1999: 139).

ხეკარა ფორმაში კი თანხმოვანთშორის ჩასმულია ე ხმოვანი (შესაძლოა, არაკანონიკური ხე კომპლექსის გასათიშად).

შევეხებით იმ სამშენებლო ტერმინებსაც, რომლებიც ჩვენი ვარაუდით, მეგრულიდან უნდა იყოს შესული აფხაზურში:

აფხ. აიდჭაბლარა „ერთმანეთზე შეწებება“ (შდრ. მეგრ. „ჭაბუა“)

აფხ. ა-ისგრ „ისლი“ (შდრ. მეგრ. ისირ).

აფხ. ა-ბეყუ „ბოყვი, აფრა“ (შდრ. მეგრ. ბოყვი)

აფხ. ა-თერგზ „თარაზო“ (შდრ. მეგრ. თერეზო)

აფხ. ა-კედლარა „კედელი“ (შდრ. მეგრ. კიდელა)

აფხ. ა-კიბე „კიბე“ (შდრ. მეგრ. კიბე)

აფხ. აკიერ „კირი“ (შდრ. მეგრ. კირი)

აფხ. ა-ლამფა „თხელი ფიცარი“ (შდრ. მეგრ. ლამფა)

აფხ. ა-მასარ „სარი“ (შდრ. მეგრ. მასარი)

აფხ. ა-ფენჯერ „ფანჯარა“ (შდრ. მეგრ. ფენჯერი)

აფხ. ა-ქლგზ „ქლიბი“ (შდ. მეგრ. ქელგზ)

აფხ. ა-შალაშენ „შალაშინი“ (შდრ. მეგრ. შალაშინი)

აფხ. ა-წარკანტი „წალკანტი“ (შდრ. მეგრ. წარკანტი)

აფხ. ა-ხუარხ „ხერხი“ (შდრ. მეგრ. ხორხი)

აფხ. ა-ჯარგუალ „ჯარგვალი, ძელური სახლი“ (შდრ. მეგრ. ჯარგვალი)

გ) არაბულ-თურქულ-სპარსული სიტყვები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში

ქართველურ ენათა ლექსიკურ შემადგენლობაში დადასტურებულია მრავალრიცხოვანი არაბულ-თურქულ-სპარსული ელემენტი, რაც შედეგია მრავალსაუკუნოვანი პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობისა ქართველებსა და სხვა ხალხებს შორის. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ უმრავლესობა არაბული და ნაწილობრივ თურქული სიტყვებისა, ქართულში და, მაშასადამე, ქართულიდან მეგრულში შესულია სპარსულიდან.

ამ პარაგრაფში წარმოვადგენთ იმ ლექსიკურ ერთეულებს, რომლებიც მიჩნეულია არაბული, თურქული და სპარსულ ენებიდან ნასესხებად და გამოიყენება მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში.

არაბულ-სპარსულიდან მომდინარედ ითვლება მეგრული ლუსმარი || ღისმარი || ღესმარი || ისმარი „ლურსმანი“.

არაბულ-სპარსული **mismar** ქართულში დამკვიდრდა ლურსმანი ფორმით. მეგრული ღისმარი ადაპტირებული ფუძეა. აქ აღგილი აქვს $n \rightarrow r$ პროცესს და r თანხმოვნის დაკარგვას. შესაძლოა, თავდაპირველად მეგრულში ლუსმარი შემოვიდა, რომელმაც შემდგომ გარკვეული ფონეტიკური ცვლილებებით იცვალა ფორმა (ანდრონიკაშვილი 1996: 208).

ბუხარი „ბუხარი“.

მეგრულში ეს სიტყვა ყოველგვარი ცვლილების გარეშეა შემოსული ქართულიდან. თავის მხრივ, ბუხარი ქართულს შეუთვისებია სპარსული ენიდან (ანდრონიკაშვილი 1996: 204).

ი. ყიფშიძე მიიჩნევს, რომ მეგრული ოდა თურქულიდან არის შემოსული. ამ ტერმინთან დაკავშირებით დამატებით ცნობას გვაწვდის მ. ანდრონიკაშვილი. ის თურქულ-სპარსული ენებიდან ნასესხებად მიიჩნევს როგორც მეგრულ ოდას, ისე ოდა- სარაია-საც (udahsarāy) (ანდრონიკაშვილი 1996: 210).

როგორც ვიცით, ოდა იხმარება არა მარტო მეგრულში, არამედ ქართულ სალიტერატურო ენასა და მის დიალექტებშიც. სავარაუდოა, რომ ოდა თურქულიდან შემოვიდა ჯერ მეგრულში, მეგრულიდან კი – ქართულში.

დურგალი „დურგალი“.

წარმოშობის მიხედვით ეს სიტყვა სპარსულია, რომელიც ქართული სალიტერატურო ენის გზით დამკვიდრდა მეგრულში (ანდრონიკაშვილი 1996: 205).

მეგრული მასარი („მესერი“) ქართული მესერის კანონზომიერი შესატყვისია (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 326). მ. ანდრონიკაშვილი თვლის, რომ ქართული მესერი და მისგან მიღებული მასარი სპარსული ენიდან არის ნასესხები (ანდრონიკაშვილი 1996: 209), რაც შესატყვისობის (ე : ა) არსებობის პირობებში საეჭვოა.

ბურღი „ბურღი“. ეს ლექსიკური ერთეული მეგრულსა და ქართულში ერთი და იმავე ფორმით გვხვდება. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია აზრი, რომ ბურღი ნასესხებია სპარსულ-თურქული ენებიდან (ანდრონიკაშვილი 1996: 204).

მეგრული ნოღი „ნადი“ უკავშირდება ლაზურ ნოდ-ერ-ს („ნადში მოხმარება“), სვანურ ნად-ს („ნადი“), ლი-ნდ-ს („ნადი, ნადობა“) და ქართულ ნად-ს.

ჰ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის აზრით, *ნადი ჯერ კიდევ საერთოქართველურმა ფუძე-ენამ ისესხა საერთოსემიტური ფუძე-ენიდან (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: 352).

ი. ყიფშიძე თვლის, რომ ნოდ-ი შემოსულია არაბული ენიდან. მ. ანდრონიკაშვილიც იზიარებს ამ აზრს, მხოლოდ უთითებს, რომ მეგრული ნოღი, რომელიც კანონზომიერი შესატყვისია ქართული ნად-ის, მომდინარეობს არაბულიდან, რომელიც სპარსულის გზით შევიდა ქართულში და შემდგომ ქართულიდან – მეგრულში (ანდრონიკაშვილი 1996: 210).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ბაღუ „ბეღელი“ დაკავშირებულია ქართულ ბეღელ-თან (ჩიქობავა 1938: 151).

მ. ანდრონიკაშვილის მიხედვით, ეს ტერმინი შემოსულია სპარსულიდან **baqil** ფორმის მიხედვით, რომელიც აღნიშნავს „ბოსელს, საძროხეს“ (ანდრონიკაშვილი 1996: 203). ეს თეაღსაზრისი არ არის სარწმუნო.

ოთახი „ოთახი“ ქართულიდან იხესხა მეგრულმა, მაგრამ, როგორც ირკვევა, ეს სიტყვა არ არის ქართული წარმოშობისა. ის თურქული ენიდან არის შემოსული ქართულში სპარსულის გზით (ანდრონიკაშვილი 1996: 203).

ორსატი || ოსტატი „ოსტატი“ სპარსული ენიდან მომდინარეობს (ანდრონიკაშვილი 1996: 210), რომელიც ქართულში დამკვიდრდა ოსტატი ფორმით, ხოლო მეგრულში განიცადა ამ დიალექტისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური ცვლილება. ინტერვოკალურ პოზიციაში აღგილი აქვს რ თანხმოვნის გაჩენას. სტ კომპლექსი არ არის ბუნებრივი მეგრულისათვის და აღნიშნული სიტყვა გამარტივებული სახითაა წარმოდგენილი (ოსტატი → ორსატი).

სვეტი || სიმეტი „სვეტი“. აშკარაა, რომ ეს სიტყვა ქართულიდან არის შესული მეგრულში. აქ შეიძლება ვისაუბროთ ე → მ პროცესის შესახებ, რომელიც მეგრულში მომხდარა ქართულიდან სესხებისას ხმოვნის წინა პოზიციაში: სვეტი → სიმეტი (შდრ. ქართ. ვინ – მეგრ. მინ), აგრეთვე ს-სა და მ-ს შორის გაჩენილია ი ხმოვანი, რადგან მეგრულისათვის არ არის ბუნებრივი თანხმოვანი + მ (სონორი) ტიპის მიმდევრობა (სუპერაციის ერთ-ერთი სახე ხმოვნის ჩართვა). თავის მხრივ, სიტყვა სვეტი სპარსული ენიდან შეუთვისებია ქართულ ენას (ანდრონიკაშვილი 1926: 211).

შენება საერთოა მეგრულისა და სალიტერატურო ქართული ენისათვის, მაგრამ როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში არის მითითებული, ეს სიტყვა არ არის ქართული წარმოშობისა. მიიჩნევენ, რომ შენ- ფუძე მომდინარეობს ძვ. ირანულიდან ან საშუალო სპარსულიდან (ანდრონიკაშვილი 1996: 213).

ნასესხები სიტყვაა ოჯახი. მას უკავშირებენ სპარსულ *ojāq*-ს, რომელიც აღნიშნავს კერას (ანდრონიკაშვილი 1996: 210).

ქართული ქაფია მეგრულში ქამია ფორმით გვხვდება. ეს სიტყვა არაბულ-სპარსული წარმოშობისაა (ქეგელ 1962: 274). ქართული ქაფია-ში წარმოდგენილი ამოსავეალი -ფა კომპლექსი მზ-შია გადასული მეგრულში, რადგან მეგრულისათვის ერთი მორფემის ფარგლებში არ არის ბუნებრივი ბაგისმიური ხშული + სიბილანტი ტიპის კომპლექსი. შემდგომი ფონეტიკური ცვლილების შედეგად მეგრულ მეტყველებაში ვიღებთ ქამუჩა-ს. აქ თანხმოვანთა შორის ხმოვანია ჩართული (ესეც სუპერაციის პროცესია).

დ) რუსული ენიდან ნასესხები სამშენებლო ლექსიკური ერთეულები მეგრულში

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში საკმაო რაოდენობით გვხვდება რუსული ენიდან შემოსული სიტყვები, რომლებიც შეიძლება დავეყოთ ორ ჯგუფად: პირველ ჯგუფს განეკუთვნება ის სიტყვები, რომლებიც რუსულიდანაა შემოსული და თითქმის ხელუხლებლია; ამდენად მათი თავდაპირველი სახის დადგენა და წარმომავლობის გარკვევა არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს. ცალკე (მეორე) ჯგუფს ქმნიან ის სიტყვები, რომლებსაც ახალ გარემოში აქაური პირობების შესაბამისად დიდი ცვლილება განუციათ (კაჭარავა 1963: 380).

უფრო მნიშვნელოვანია მეორე ჯგუფის სიტყვების შესწავლა. აქვე დავძენთ, რომ ამავე ჯგუფში მოქცეული ზოგი სიტყვა შეიძლება არ იყოს საკუთრივ რუსული ენის ლექსიკური ფონდის კუთვნილება. მიუხედავად ამისა, ჩვენ მათაც აქ განვიხილავთ, რადგან ისინი მეგრულში შემოსული არიან რუსულის გზით.

ატაჟა „სართული“.

ეს სიტყვა რუსული ენიდან არის ნასესხები (შდრ. რუსული этаж „სართული“), რომელმაც სესხებისას ასიმილაციის შედეგად იცვალა ფორმა (ა ← ე).

სტალათ „სასადილო ოთახი“ (შდრ. რუს. столовая).

ფონეტიკური ადაპტაციის შედეგად ბგერათკომპლექსის გამარტივებით მეგრულში მივიღეთ სტალათ. იგივე პროცესია მეგრულ კლადათ ფორმაშიც (შდრ. რუს. кладовая „საკუქნაო“).

აკოშქა „ფანჯარა“ (შდრ. რუს. окошка „ფანჯარა“). ამ ფორმის პარალელურად მეგრული დიალექტის ზოგიერთ თქმაში გვხვდება აკოშქა, ე. ი. ასიმილაციით კ → ქ.

ლაფათქა „ნიჩაბი“ (შდრ. რუს. лопатка „ნიჩაბი“); რუსულში წარმოდგენილი ყრუ თანხმოვნები მეგრულში ფშეინვიერი თანხმოვნითაა გადმოცემული.

პროლი „იატაკი“ მიღებულია რუსული под „იატაკი“ ფორმიისაგან.

როგორც ცნობილია, თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში მეგრულისათვის არ არის ბუნებრივი სონორი თანხმოვანი, თუმცა სესხებისას ამ სიტყვაში ასეთი ბგერათკომპლექსი დასტურდება, რაც ჯერ-ჯერობით აუხსნელია.

ბალკონი „აივანი“ (შდრ. რუს. балкон „აივანი“)

ეს სიტყვა ყოველგვარი ცვლილების გარეშეა შემოსული რუსული ენიდან მეგრულში. თუმცა მეგრული ენის მარტვილურ თქმაში გვხვდება ბაიკონი ფორმაც (ლ → ბ ბუნებრივია ამ მეტყველებისათვის).

ჩქოთი || ჩოთქი „ფუნჯი“ (შდრ. რუს. шётка „ფუნჯი“). სესხებისას ყრუ თანხმოვნებს ფშეინვიერი თანხმოვნები შეენაცვლნენ (ტკ → თქ), ამასთან, მოხდა, ქ-ს გადასმა.

მეგრული ჩიკატურუა „გალესვა“ შეთვისებულია რუსული ენიდან. რუსულში არის Штыкатурка „მობათქაშება“. ნასესხებმა ლექსიკურმა ერთეულმა განიცადა ფონეტიკური ადაპტაცია – მეგრულისათვის არ არის ბუნებრივი სიბილანტების შემცველი კომპლექსი, ამიტომ ბგერათკომპლექსი шт → შ, შემდეგ შ → ჩ სახით გამარტივდა და თანხმოვანთ შორის გაჩნდა ანაპტიქსური ხმოვანი.

სტრუმენტი „ხელსაწყო“ (შდრ. რუს. инструмент „ინსტრუმენტი, ხელსაწყო“). გამარტივებული ფორმითაა წარმოდგენილი მეგრულში.

ქაბარკა „თხის სადგომი, ფარეხი“ რუსული **хабарка** „ქოხი, ქოხმახი“ ფორმისგან ჩანს მიღებული. სესხებისას ამ ლექსემას მცირეოდენი ფონეტიკური ცვლილება განუცდია: ხ → ქ (შდრ. ქართ. ხორბალი: მეგრ. ქობალი) და შეუცვლია სემანტიკაც.

ბევრი სამშენებლო ლექსიკური ერთეული რუსული ენიდან თითქმის უცვლელია შემოსული (იქ, სადაც რუსულში არის я, მეგრულში წარმოდგენილი ა):

პეტლი „ანჯამა“ (შდრ. რუს. петля „ანჯამა“)

სტაენა „დარაბა“ (შდრ. რუს. ставня „დარაბა“)

სტამესკა „ხვეწი, სატეხი“ (შდრ. რუს. стамеска „ხვეწი“)

კაზარმა „ბოსელი“ (შდრ. რუს. казарма „კაზარმა“)

ტურპანდი „ბურღი“ (შდр. რუს. турпант „ბურღი“)

პლანკა „კარ-ფანჯრის პირზე დაკრული ვიწრო ფიცრის აღმნიშვნელი ტერმინი“ (შდრ. რუს. планка „წვრილი ჯოხი“)

ნავესი „ფარდული, მოდგმული“ (შდრ. რუს. навес „ფარდული“)

პადვალი „სარდაფი“ (შდრ. რუს. подвал „სარდაფი“)

ფრამოკი „ჩარჩო“ (შდრ. რუს. фрамовка „ჩარჩო“)

კრასკა (შდრ. რუს. краска)

რუსულიდან ნასესხები ლექსიკური ერთეულები შეიძლება განვიხილოთ როგორც ბარბარიზმები, რადგან სათანადო სიტყვები ქართულ სალიტერატურო ენაში მოიპოვება, ზოგჯერ მეგრულშიც აღნიშნული ნასესხობის პარალელურად დასტურდება საკუთარი ფორმები.

მშენებლობა ძელთაგანვე ადამიანის საქმიანობის უმნიშვნელოვანესი დარგი ყოფილა საქართველოს მიუღი ტერიტორიაზე, მათ შორის – სამეგრელოშიც, ამასთან არის დაკავშირებული ის მდიდარი სამშენებლო ლექსიკაც, რომელიც წარმოდგენილია ზანური ენის მეგრულ დიალექტში.

მეგრული სამშენებლო ლექსიკა დღემდე არ ყოფილა მონოგრაფიული კვლევის ობიექტი. ნაშრომის აქტუალობას განსაზღვრავს ის გარემოება, რომ მასში პირველადია წარმოდგენილი მეგრული სამშენებლო ლექსიკის პრაქტიკულად ყველა დარგობრივი ქვეჯგუფის ტერმინები, გამოვლენილია მათი სემანტიკა და გავრცელების გეოგრაფიული საზღვრები, გამოვლენილია ლექსემათა სტრუქტურული მოდელები, დადგენილია ტერმინთა მნიშვნელოვანი ნაწილის წარმომავლობა. თემის აქტუალურობა იმითაცაა განპირობებული, რომ ახალი თაობის მეტყველებაში ინტენსიურად მკვიდრდება უცხო წარმოშობის ლექსიკა, რომელმაც თითქმის განდევნა ძირეული ლექსიკის უძველესი ფენა, უძველესი ლექსიკის გადარჩენა კი ამჟამად მხოლოდ მისი სრული აღწერისა და ისტორიის კვლევის გზით ჩანს შესაძლებელი.

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში სათანადო ანალიზის საფუძველზე გამოყოფილია რამდენიმე სემანტიკური ჯგუფი:

ა) ნაგებობათა ზოგად სახელებში უმთავრესია მეგრ. **ეუდე** „სახლი“, ზოგი ტერმინი კომპოზიტს ან შესიტყვებას წარმოადგენს და მიღებულია **ეუდე** სიტყვის შეერთებით სხვა სახელთან: **ეუდე-ჯიხური** „სახლი-ჯიხური, ძელური სახლი“, **სკვილ ეუდე** „ყურდაფსკენილი სახლი, იგივეა, რაც ჭდეული ან ქილიქიანი სახლი“, **არფიშ ეუდე** „ფიცრული სახლი, რომლის ფიცრებიც აფრებშია ჩასმული“ და სხვ.

მეგრულში ადამიანთა საცხოვრებელი შენობის აღმნიშვნელად **ეუდე**-ს გარდა, გვხვდება სხვა ტერმინებიც: **ოხორი** | **ხორუა** | **მახორობა**, **მაქიდორა** | **მაქდორი**, **ფაცხა**, **ჯარგვალი**...

ნაგებობათა თემატურ ჯგუფში, საცხოვრებელი სახლის გარდა, შედის სამეურნეო ყოფასთან დაკავშირებული ნაგებობებიც: **ბაღუ** | **ბაღე** „ბელელი“, **ოკარიე** „საქათმე“, **ოსკე** | **ოსქე** „საღორე“, **მაღაზა** „ბელელი, სასიმინდე“ და სხვ.

ბ) სახლის შემადგენელი ნაწილების აღმნიშვნელი ლექსიკა: საგესქუო || საგესკუ „სამზარეულო“, ცხვინდი || ცხუ „სხვენი“, აბარწა „აივანი“, მაქქდორი „რიკულიანი აივანი“, გულბანდი „სენაკი, ოთახი“...

გ) სახლის შემადგენელ ნაწილთა აღმნიშვნელი ტერმინები და სახლის ნაწილთა დეტალებთან დაკავშირებული ლექსიკური ერთეულები: ორთვალი „სახურავი“, ომპა „სარტყლებზე გადებული დირე-თაფხე, რომელზედაც დაყრდნობილია მთელი სახურავი“, ოსხირი „საძირკველი, საფუძველი“, ბოკონი „სახლის საყრდენი ბოძი“, ძეკვი || ძეკვენი იგივეა, რაც ბოკონი, ოჭკორუ || ოჭკორიე „სანათური, სარკმელი“.

დ) ეხო-გარემოსთან დაკავშირებული ლექსიკა: ოზე „ესო, ლაბახო || ლებოხა || ლაბახო „ღობე“, ხეზილი „ყორე“, ღანდა „ღობე“, ინჭა „ჭა“, რტყილი „ცოცხალი ღობე“.

ე) სამშენებლო მასალის აღმნიშვნელი ლექსიკა: ლორი „ნაპობი ფართო და სქელი ფიცარი“, ყამბარი || ყავარი „ყავარი“, ისირი „ისლი“, კრამეტი „კრამიტი“, ანგურა „აგური“, ბირკეტი „ბრიკეტი“, ლისმარი „ღურსმანი“ და სხვ.

ვ) სამშენებლო იარაღთა აღმნიშვნელი ტერმინები: არგუნი „ნაჯახი, ცელი“, ბურჭული „წალდი“, ენვა „ენო“, კვეკვი „ნაქენი“, ფიარი „ბარი“, ოტახუ „სატეხი, სატრეთელი“...

ზ) ხელობის აღმნიშვნელი ტერმინები: მოხელე „ხელოსანი“, ჯაშმოხელე „ხურო“ (ზედმიწ. „ხის ხელოსანი“), უსტა „ოსტატი“, ნოდი „ნადი“, მართუალი „სახურავის ოსტატი“, მაქარგალი ოსტატი „სახე-ჩექურთმების ამოჩგრელი ხელოსანი“ და სხვ.

თ) მშენებლობისას იყენებენ საზომ ერთეულებს, რომელთა აღმნიშვნელი ტერმინები მეგრულში ასეა წარმოდგენილი: მეტრა „მეტრი“, ალაბი || აიაბი „არში“, ტკუ || ტკოუ || ტკო „მტკაველი“, კუბა „კუბური მეტრი“, ბურჭულიშ ტარი „ოთხი მტკაველი და ერთი ხელის დადება“ (ზედმიწ. „წალდის ტარი“), ხეშფორი || ხეშფორიშ „ოთხი თითის დადება“.

ი) სამშენებლო საქმე თავისთავად მრავალ სხვადასხვა სამუშაოს გულისხმობს, შესაბამისად, ბუნებრივია, სათანადო ზმნებიც საკმაო რაოდენობით მოგვეპოვება. ზანური ენის მეგრულ დიალექტში მშენებლობასთან დაკავშირებულ ზმნათა-

გან მეტი წილი პირველად ზმნურ ფუძეებს შეიცავს ესენია: გიშაგაფა „გატიხვრა“, ჭკადუა „ჭედაია“, რხუალა „ხერეგა“, რთუალა „გადახურვა“...

ლექსიკის ამ ჯგუფში შედის, აგრეთვე, ისეთი ზმნებიც, რომელთა მნიშვნელობა მშენებლობასთან ერთად შეიძლება სხვა საქმიანობასაც უკავშირდებოდეს, ხოლო მათი სამშენებლო შინაარსი გადატანით მნიშვნელობად მოიაზრებოდეს, მაგ.: **ცონუა** „1) მყნობა, 2) ფიცარში ნაკლული ადგილის ამოჭრა და იქ საღის ჩასმა“, **დორჩაფა** „1) ლოგინის გაშლა, 2) იატაკის დაგება“.

სამშენებლო საქმის აღმნიშვნელ მეგრულ ლექსიკაში გამოიყოფა, ერთი მხრივ, საკუთარი სიტყვები, მეორე მხრივ – ნასესხები (მათ შორის ზმნებიც). საკუთარი წარმოების ზმნები – **ჭკადუა** „ჭედავა“, **ზალა** „ზელა“, **წკირუა** „პობა, ჩეხა“, **ცორუა** „ქვის კედლის აშენება“.

სამშენებლო ლექსიკაში გვხვდება ნასესხები ზმნებიც: **ჩიკატურუა** (შდრ. რუს. штыковать), **კრასკუა** (შდრ. რუს. краска), **პროლუა** (შდრ. რუს. пол), **ლამფუა** (შდრ. ქართ. ლამფა „თხელი ფიცარი“), **შენება** (შდრ. ქართ. შენება)...

მეგრული სამშენებლო ლექსიკა სტრუქტურის თვალსაზრისით რამდენიმე ჯგუფს წარმოგვიდგენს: 1) მარტივი სიტყვები, 2) დერივაციის გზით მიღებული სიტყვები, 3) კომპოზიტიური წარმოებები, 4) შესიტყვებები (სინტაგმა). ცალკე დგას მეტაფორიზაციის გზით მიღებული სამშენებლო ტერმინები.

მარტივ სიტყვებად მიიჩნევა ის ლექსიკური ერთეულები (საკუთარი და ნასესხები), რომელთა დაშლა მოცემული ენობრივი ერთეულის (მეგრულის, მეგრულ-ლაზურის) ამჟამინდელი ვითარების გათვალისწინებით ვერ ხერხდება (მაგ. **ოდა** „ოდა“, **კარი** „კარი“, **კიბე** „კიბე“, **მარანი** „მარანი“, **ხულა** „ხულა“, **მაღაზა** „სასიმინდე“, **ომპა** „ღირე“ ციკი „სახლის დედაბოძი“, **კაკუტი** „ნიენივი“...).

აფიქსაციით ნაწარმოები სიტყვები სამ ნაწილად იყოფა: პრეფიქსული, სუფიქსური და პრეფიქსულ-სუფიქსური.

ოდენპრეფიქსული წარმოება ნაკლებადპროდუქტიულია: **ო-ხორი** „სახლი“, **ნო-ხორი** „ნასახლარი“, **ნა-ხაფული** „ნაფოტი“, **ნო-წყერი** „ნაპობი“, **ნა-სქეი** „ხის სახლის გარე კუთხე“...

ყველაზე მეტად გავრცელებულია პრეფიქსულ-სუფიქსური წარმოება:

ა) **ო-ე** (ო-სიმინდ-ე „სასიმინდე“, ო-ჩხოუდ-ე „საძროხე“, ო-ფურჩ-ე „საბძელი“, ო-ლაჭვათირ-ე „საწვეთელა“).

ბ) **ნა-ა** (ნა-ძგაშურ-ა „ძორის გვერდითი მხარი“, ნა-დგემობ-ა „შენობა“, ნა-ფოშტ-ა „ხის გადანახერხი“, ნა-შალაშინ-ა „გაშალაშინებული“).

გ) **მა-ალ** (მა-რთუ-ალ-ი „სახურავის ოსტატი“, მა-პროღ-არ-ი „იატაკის დამგები“, მა-ხორხ-ალ-ი „მხერხავი, მა-ჩიკა-ტურ-ალ-ი „მღესაფი“, მა-ქარგ-ალ-ი ოსტატი „ჩექქურთმების გამომყვანი ოსტატი“).

დ) **ო-ალ** (ო-რთვ-ალ-ი „სახურავი“, ო-ზიმ-ალ-ი „საზომი“, ო-ლაფ-ალ-ი „შესადები“, ო-ბიჯგ-ალ-ი „საბჯენი“, ო-გაშ-ალ-ი „სახლის კუთხე“...).

ე) **ო-უ** (ო-ტახ-უ „სატეხი“, ო-რტყაფ-უ „სარტყელი“, ო-კკორ-უ „სანათური“, ო-ხორ-უ „სამოსახლო“...).

ვ) **ო-ეშ** (ო-კირ-ეშ-ი „საკირე“, ო-თულ-ეშ-ი „საგოჭე“, ო-გინ-ეშ-ი „საბძორე“, ო-ბერტ-ეშ-ი „ნაჭის საკითდი“...).

ზ) **სა-ო** (სა-სინთ-ო „დირე“, სა-ხაბაკ-ო „საკუჭნაო საგინ-ო „სახბორე“, სა-ოჭვათირ-ო „საწვეთელა“, სა-ორტყაფუ-ო აღგილი „სასარტყლე“).

თ) **ნო-ია** (ნო-ცუდ-ია „პატარა, უშნო სახლი“, ნო-არგუნ-ია „ნაჯახი, რომლის პირიც ბრავია“, ნო-წკერ-ია „სიგრძივ ნაპობი“).

ოდენსუფიქსური წარმოების სახელები, ჩვეულებრივ, მსაზღვრელ ელემენტებადაა წარმოდგენილი. ამ რიგის ლექსიკურ ჯგუფში შედის აგრეთვე კინიობითი სახელები:

ა) **-ია** (ქუბ-ია „გობის მსგავსი ჭურჭელი მიწის მოსახელად“, ურემ-ია „ნაგვისა და ტვირთის საზილი ურიკა“, კეკე-ია „ხის ურო, ჩაქენი“, ჯარგვალ-ია „პატარა ქოხი“).

ბ) **-ა** (ხაფულ-ა „ნაფოტი“, ხუხულ-ა „პატარა სახლი“, ხუშტარ-ა „გრძელი შალაშინი“, კეკე-ა „პატარა ჩაქენი“).

გ) **-ილ** (გოჭკად-ილ-ი ცუდე „შემოჭედილი სახლი“, ქარგ-ილ-ი სიმეტრული „ჩექქურთმებიანი სვეტები“, რთვ-ილ-ი ცუდე „გადახურული სახლი“, გობუნაფ-ილ-ი ხორხი „ხერხის სახეობა“).

დ) -ამ (ბუხარ-ამ-ი ეჟდე „ბუხრიანი სახლი“, აბარწ-ამ-ი ეჟდე „აიენიანი სახლი“, ღოზ-ამ-ი კარი „ღარიანი კარი“, ხელ-ამ-ი „სახელური“).

ე) -იან (ართი სართულ-იან-ი ეჟდე „ერთსართულიანი სახლი“, სჟი ოთახ-იან-ი საბზადი „სამ ოთახიანი სამზარეულო“).

სამშენებლო ლექსიკაში გვაქვს სხვადასხვა სტრუქტურის კომპოზიციები: ჯარგვალი „ქელური სახლი“ (ზედმიწ. „ხემრგვალი“), დუდმოხელე „ხელოსნების უფროსი“ (ზედმიწ. „თაემოხელე“), ხეჭკუდი „ხელსაწყო“ (ზედმიწ. „ხელჭერტელი“), კირწყარი „კირის ხსნარი“ (ზედმიწ. „კირწყალი“), ჯა-მასალა „ხე-ტყე“ (ზედმიწ. „ხე-მასალა“), შქადაჩხირი „შეა-კეცხლი“...

მეგრულში სამშენებლო ტერმინების გვერდით საკმაოდ გვხვდება ტერმინოლოგიური გამოთქმები – შესიტყვებები: ჯინჯ ეჟდე „მთავარი სახლი“, ჯაშ ეჟდე „ხის ეახლი“, ქუაშ ეჟდე „ქვის სახლი“, ანგურაშ ეჟდე „აგურის სახლი“, სუმ-თოლ ეჟდე „სამოთახიანი სახლი“... ხერხის სახეობები – განიშ ხორხი „ბირდაბირი“, ხეშ ხორხი „ხელის ხერხი“, შქვილიშ ხორხი „მშვილდის ხერხი“; საძავო ფაცხა „დასასვენებელი ფაცხა“, კუჭულამ ფაცხა „წვეტიანი ფაცხა“, სატიბა ფაცხა „სტუმრის მისაღები ფაცხა“.

სამშენებლო ლექსიკაში მრავლად არის სინონიმის შემთხვევები (ამასთან, სინონიმური წყვილების განენის ცნობილი გზა – სიტყვების სესხება და საკუთართან ერთად ხმარება – საკმაოდ ხშირია): ეჟდე – ოხორი „სახლი“, საბზადი – ქუხნა „სამზარეულო“, ოდეჯე – ოსქე „სადორე“, მაღაზა – ნანია – ოსიშინდე „სასიშინდე“, ოქოთომე – ოკარიე „საქათმიე“, აბარწა – ბალკონი „აიენი“, კეეკვა – ჩაქუჩი – კეერი „ჩაქუჩი“, ძეკვენი – ბოკონი „საყრდენი ბოძი“...

მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში დასტურდება გადააზრების (მეტაფორიზაციის) შედეგად მიღებული სიტყვები: ხე 1. „ხელი“ 2. „სახელური“, თოლი 1. „თვალი“, 2. „ოთახი“, ხა-სილა 1. „გვერდი“, 2. „სახლის გვერდითი კედელი“, ცვა 1. „შუბლი“, 2. „ყუა“.

მეგრულის სამშენებლო ლექსიკა ისევე, როგორც სასოგადოდ ლექსიკა, ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: საკუთარი და ნასესხები სიტყვები. საკუთარ ლექსიკაში გამოიყოფა ორი ჯგუფი:

ა) საერთოქართველური ლექსიკა: **ოხორი** „სახლი“, **კიდა** || **კიდალა** „კედელი“, **ბაღუ** „ბედელი“, **ქუა** „ქვა“, **ოქოთომე** „საქათმი“...

ბ) საკუთრივ მეგრულ ლექსიკურ ერთეულებად მიიწეულია ის სიტყვები, რომელთა შესატყვისიც სხვა ქართველურ ენებში დადასტურებული არ არის: **ჯარგვალი** „ძელური სახლი“, **კუნჭულა** „ფაცხის სახეობა“, **ოსქუ** „საღორე“, **ხურხისქვილი** „ხის სახლის გარე კუთხე“...

ნასესხები სიტყვები მეგრულ სამშენებლო ლექსიკაში იყოფა ქვეჯგუფებად:

ა) ქართული სალიტერატურო ენიდან შემოსული ლექსიკური ერთეულები: **ბოსელი** „ბოსელი“, **კარე** „კარავი“, **არფა** „აფრა“, **წარკანტი** „წალკატი“, **შალაშინი** || **შარაშინი** || **შარაშენი** „შალაშინი“...

ბ) აფხაზური ენიდან შემოსული სამშენებლო ლექსიკური ერთეულები: **აბორა** || **აბოურა** „ბოსელი, საქონლის სადგომი“, **დანდა** „დიბე“, **კუადა** || **კვადა** „პატარა ნაჯახი“, **აფთარა** „საქონლის დასამწყვდევი ბაკი“...

გ) არაბულ-თურქულ-სპარსული სიტყვები: **ლისმარი** „ღურსმანი“, **ბუხარი** „ბუხარი“, **ოდა-სარაია** „სასახლე“, **ღურგალი** || **ღურგამ** „ღურგალი“, **ორსატი** || **ოსტატი** „ოსტატი“, **სეეტი** || **სიმეტი** „სეეტი“...

დ) რუსული ენიდან ნასესხები სიტყვები: **აკოშკა** „ფანჯარა“, **ბაღკონი** „აივანი“, **სტამესკა** „ხევწი“, **კრასკა** „სადგბავი“, **სტალაო** „სასადილო ოთახი“, **ატაშა** „სართული“, **ლაფატკა** „ნიწაბი“...

რუსულიდან შემოსული ლექსიკური ერთეულები განიხილება როგორც ბარბარისმები.

გამოყენებული ლიტერატურა

ა) გამოკვლევები

ანდრონიკაშვილი 1966 – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, ტ. I, თბილისი, 1966.

ანდრონიკაშვილი 1996 – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, ტ. II, თბილისი, 1996.

არაბული 1997 – ა. არაბული, სახელმწიფო და ზმნურ ფუძეთა ისტორიული ურთიერთმიმართებისათვის, – ეტიმოლოგიური ძიებანი, VI, თბილისი, 1997.

არაბული 2001 – ა. არაბული, ზმნური და სახელმწიფო ფუძეთა ქმნადობის პრობლემა ქართველურ ენებში, თბილისი, 2001.

ადამია 1968 – ი. ადამია, ქართული ხუროთმოძღვრება. აფხაზეთი, ტ. II, თბილისი, 1968.

ბერიძე 1974 – ე. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბილისი, 1974.

ბუკია 1999 – მ. ბუკია, მეცხენეობისა და ცხენოსნობის ლექსიკა ზანურში (მეგრული დიალექტის მიხედვით), დისერტაცია, ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 1999.

ბაგრატიონ-დავითაშვილი 2004 – გ. ბაგრატიონ-დავითაშვილი, ტრადიციული საცხოვრებელი ნაგებობანი დასავლეთ საქართველოში. – „ანალები“, №2, თბილისი, 2004.

გამყრელიძე 1959 – თ. გამყრელიძე, სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბილისი, 1959.

გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965 – თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965.

გელენიძე 1974 – ლ. გელენიძე, ადამიანის ანატომია-ფიზიოლოგიასთან დაკავშირებული ლექსიკა ძველ ქართულში (სხვა ქართველური ენების მონაცემებთან შედარებით), თბილისი, 1974.

გვანცელაძე 1998 – თ. გვანცელაძე, აფხაზურ საცხოვრებელთა არქიტექტურული ტიპები და მათი სახელწოდებანი. – 57-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 1998.

გიულდენშტედტი 1964 – ი. გიულდენშტედტი, მოგზაურობა საქართველოში, ტ. II (უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ, წიგნი XIV), თბილისი, 1964.

გუდავა 1960 – ტ. გუდავა, ო-ს უ-ში გადასვლის ზოგიერთი შემთხვევა ზანურ ენაში. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე XXV, თბილისი, 1960.

გულუა 2003 – ნ. გულუა, ფრინველებთან დაკავშირებული ლექსიკა მეგრულ-ლაზურში, დისერტაცია, ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 2003.

დანელია 1984 – კ. დანელია, მეგრულ-ჭანური ლექსიკა ს.ს. ორბელიანის ლექსიკონში. – თსუ შრომები, თბილისი, 1984.

თოფურია 1984 – ნ. თოფურია, ქართველი ხალხის სამეურნეო ყოფის ისტორიიდან, თბილისი, 1984.

თოფურია 1985 – ნ. თოფურია, საკულტო ნაგებობა, „ხელეწიფი“. – მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XXII, თბილისი, 1985.

კაჭარავა 1963 – გ. კაჭარავა, ნასესხებ სიტყვათა ერთი ჯგუფის ფონეტიკური ცვლილებებისათვის მეგრულში. – სმამეტ. XXX, ენათმეცნიერება, 1963.

ლამბერტი 1939 – არქ. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმნა იტალიურიდან ი. ჭყონიამ, თბილისი, 1939.

ლორთქიფანიძე 1972 – ო. ლორთქიფანიძე, ძველი კოლხეთის კულტურა, თბილისი, 1972.

მასალები 1976 – მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წერილი ხელოსნობის ისტორიისათვის, I, აღმშენებლობა და ავეჯი, თბილისი, 1976.

მაკალათია 1941 – ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 1941.

ნადარეიშვილი 1962 – ლ. ნადარეიშვილი, მიმღეობა ზანურში. – იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XVII, თბილისი, 1962.

ნათაძე 1959 – ნ. ნათაძე, თემის ნიშნები ქართველურ ენებში. – იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XI, თბილისი, 1959.

ნადირაძე 1985 – ე. ნადირაძე, ქეთხურობა ლენხუმურში. – მასალები ლენხუმურის ეთნოგრაფიული შესწავლისათვის, თბილისი, 1985.

ჟღენტი 1940 – ს. ჟღენტი, ზანიშმები გურულ ზმნებში, ენამის მთამბე, V-VI, თბილისი, 1940.

რუხაძე 1974 – ჯ. რუხაძე, სამეურნეო სათავსები საქართველოში. – მაცნე №4, 1974.

სუმბაძე 1985 – ღ. სუმბაძე, ქართული ხით ხეროთმოძღერება, თბილისი, 1985.

სარჯველაძე 1964 – ზ. სარჯველაძე, ზანიშმები გურულში. – გორის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, X, თბილისი, 1964.

ტუსკია 1993 – მ. ტუსკია, სიტყვაწარმოებითი აფიქსების ფუნქციები და შეხამებადობა სახელურ ფუძეთა სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით. – ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, X, თბილისი, 1993.

ფოჩხუა 1974 – ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისი, 1974.

შანიძე 1973 – ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973.

შენგელია 1997 – ე. შენგელია, ქართველური ეტიმოლოგიები. XI. ქართ. კედელ-ი. – არნოლდ ჩიქობავას საკითხავები. VIII. მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1997.

შენგელია 1996 – ე. შენგელია, ნასესხები ლექსიკის ადაპტაციისათვის მეგრულში. – ქუთაისური საუბრები. III. მასალები, ქუთაისი, 1996.

შენგელია 1999 – ე. შენგელია, მეგრული ტკუტკუბურო. – ქუთაისური საუბრები, VI, ქუთაისი, 1999.

შენგელია 1978 – ე. შენგელია, მეგრული ჭირკუ სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის. – კრებ. ზოგადი და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისი, 1978.

შენგელია 2000 – ვ. შენგელია, სინონიმური წყვილების ერთი ტიპი მეგრულში – ენათმეცნ. ინსტ. 50-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 2000.

შენგელია 1999 – ვ. შენგელია, ქართული ძლივ სიტყვა მეგრულში. – არჩოლდ ჩიქობავას საკითხავები, X, მასალები, თბილისი, 1999.

ჩანტლაძე 1974 – ი. ჩანტლაძე, ი. ხმოვანზე დაბოლოებული სახელთა ბრუნება სვანურში. – ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. IV, თბილისი, 1974.

ჩიქობავა 1938 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938.

ჩიქობავა 1936 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფილისი, 1936.

ჩიქობავა 1942 – არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, ტფილისი, 1942.

ჩიქობავა 1968 – არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა, თბილისი, 1968.

ჩელები 1971 – ევ. ჩელები, მოგზაურობის წიგნი (XVIII ს.), თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევები დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, თბილისი, 1971.

ჩხენკელი 1988 – რ. ჩხენკელი, ქართული ხალხური სამშენებლო ლექსიკა როგორც საფუძველი ამავე დარგის სამეცნიერო ტერმინოლოგიისათვის, დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 1988.

ციკოლია 1954 – მ. ციკოლია, მეგრულის სამურზაყანულ-ზუგდიდური კილოკავის ფონეტიკური მიმოხილვა. – დ. გულუას სახელობის აფხაზური ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, XXV, სოხუმი, 1954.

ცხადაია 1999 – პ. ცხადაია, ძიებანი კოლხეთის ტოპონიმიიდან, I, თბილისი, 1999.

ძიძიგური 1982 – შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო ძიებანი, თბილისი, 1982.

ჭარაია 1895 – პ. ჭარაია, მეგრულის ნათესაობრივი დამოკიდებულება. – უერნ. „მოამბე“, ტფილისი, 1895.

ბ) ლექსიკონები

ელიავა 1987 – გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1997.

ფიფია 1999 – დ. ფიფია, მეგრულ-ქართული სალექსიკონო მასალები, თბილისი, 1999.

ქაჯაია 2001 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. I, თბილისი, 2001.

ქაჯაია 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. II, თბილისი, 2002.

ქაჯაია 2002 – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი. III, თბილისი, 2002.

ყიფშიძე 1994 – ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბილისი, 1994: გვ. 395-628.

ჭარაია 1997 – პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1997.

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 – პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 2000.

დლონტი 1984 – ალ. დლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი, 1984.

ჩუხუა 2000-2003 – მ. ჩუხუა, ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი, 2000-2003.

გ) ტექსტები

სამუშია 1979 – კალისტრატე სამუშია, ქართული ხალხური პოეზიის საკითხები, მეგრული ნიმუშები, თბილისი, 1979.

სამუშია 1990 – კალისტრატე სამუშია, ქართული ზეპირსიტყვიერება, მეგრული ნიმუშები, თბილისი, 1990.

სახოკია 1989 – თედო სახოკია არქივიდან, II, მეგრული ანდაზები და გამოთქმები: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XXVIII, თბილისი, 1989.

ქსს 1975 – ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. I, თბილისი, 1975.

ქსს 1991 – ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, თბილისი, 1991.

ქსპმ 1971 – ქართული ხალხური პოეზიის მასალები, თბილისი, 1971.

ყიფშიძე 1994 – ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, თბილისი, 1994: გვ. 205-392.

ცანავა 1970 – ა. ცანავა, ქართული ზეპირსიტყვიერების საკითხები, თბილისი, 1970.

ხუბუა 1937 – ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფილისი, 1937.

ხალხური სიბრძნე 1994 – ხალხური სიბრძნე. I, მეგრული და ლაზური ანდაზები, შემდგენლები: რ. შეროზია, ო. მემიში, თბილისი, 1994.

Строительная лексика в мегрельском диалекте

Резюме

Изучение лексического состава языка по отраслям имеет большое значение как с точки зрения языкознания, так и полноценного изучения материальной и духовной культуры народа, так как эта лексика тесно связана с бытием и сознанием народа; в ней часто выявляются факты, вызывающие "большой культурно-исторический интерес и имеющие актуальное значение для современности" (Арн. Чикобава).

Строительная лексика – важнейшая составляющая часть лексического фонда любого языка и диалекта и, соответственно, ее исследование является актуальной задачей лексикологии. Это относится и к строительной лексике мегрельского диалекта занского языка.

Мегрельская строительная лексика до сих пор не была предметом специального исследования.

В диссертационной работе представлены практически все тематические подгруппы терминов мегрельской строительной лексики, выявлены их структурные модели и рассмотрены вопросы их происхождения.

Цель исследования – анализ строительной лексики мегрельского диалекта занского языка по семантическим группам, определение современной и исходной семантики лексических единиц, входящих в эти группы, изучение структуры и истории общекартвельских, собственно мегрельских и заимствованных лексических единиц.

Для анализа были использованы изданные тексты, словари, этнографические материалы, а также материал, собранный автором диссертации в районах Самегрело.

Для изучения мегрельской строительной лексики были использованы описательный и сравнительно-исторический методы.

С достаточной полнотой была описана лексика с семантической и структурной точек зрения. В диссертационной работе собраны, систематизированы и проанализированы сотни лексич-

еских единиц; наряду с простыми и сложными лексемами рассмотрены словосочетания, употребляемые в роли строительных терминов (терминологические выражения), выделены типы композиции и деривации, которые встречаются в данной лексической группе.

Представленные в работе выводы, на наш взгляд, будут интересны, в частности, с точки зрения лексикологии и диалектологии и в целом для сравнительного изучения картвельских языков и диалектов.

Введение. Строительство издавна являлось важнейшей отраслью хозяйственной деятельности человека на всей территории Грузии. Об этом свидетельствует богатая строительная лексика, созданная грузинским народом во всех уголках Грузии.

Изучение лексики картвельских языков и диалектов, в том числе мегрельского диалекта, имеет большое значение как с точки зрения истории картвельских языков, так и обогащения грузинского литературного языка, разработки терминологии.

Естественно, это относится и к строительной лексике, являющейся важной отраслью словарного фонда языка.

В работе делается попытка полного анализа строительной лексики с учетом существующей научной литературы и на основе материалов, представленных в опубликованных текстах, а также собранных автором диссертации.

Глава I.

§ 1. Мегрельская строительная лексика по тематическим группам

а) Дом

Общим названием жилых зданий в мегрельском диалекте занского языка является слово **'ude**, этимологически связанное с грузинским **qudc**, что означает "жилище, пристанище" (Чикобава 1938), а также корень **qud**, представленный в глаголе **qudcba** "приставлять" (Чхенкели 1988).

Большинство терминов, обозначающих типы домов, связано со словом **'ude**: **'ude-ḡixuri** "бревенчатый дом", **arpiṣ**; **'ude** "досчатый дом", **sabzadi 'ude** "кухонный дом"... **godor 'ude** "незаконченный дом"...

В регионе Самегрело самой ранней формой жилища признаны плетенная изба и простая изба из бревен.

В мегрельском для обозначения жилищного помещения, кроме слова **'ude**, встречаются и другие термины с более широким значением: **oxori** "дом, дворец, двор", **xorua** "дворец, дом вместе с двором" **makidora** // **makdori** // **makdora** "гостинный дом", **oda-saraia** "большой дом, дворец"...

С улучшением жилищных и жизненных условий совершенствовалось строительное искусство и, соответственно, обогащалась строительная терминология в мегрельском диалекте.

б) Здания хозяйственного назначения

При функциональном анализе строений важным является взаимозависимость жилищной части и вместилищ хозяйственного назначения.

На равнинах западной Грузии, в том числе и в Самегрело, для прошлого быта характерны, в основном, надземные комплексы.

В тематическую группу зданий помимо жилых домов входят и здания, относящиеся к хозяйственному быту.

В мегрельском диалекте лексика данного типа довольно многочисленна: **osku** // **oskə** "свинарник", **oḡaric** "курятник", **oṣxoule** "коровник", **agvara** "место для скота", **marəḡa** "хлев для коз"...

Недалеко от дома располагаются **maḡaza** "амбар", **xula** "сарай для хранения зёрен", **baḡu** // **baḡə** "сарай для хранения кукурузы и пшеницы", **marani** "винный погреб, винный дом" **opuḡcə** "мякинник".

§ 2. Лексика, обозначающая отделения дома

Жилой дом может быть одноэтажный, двухэтажный, реже – трехэтажный. В мегрельской речи для обозначения этажа параллельно встречаются синонимические термины: **sartuli** и **ataža**.

Жилой дом разделен на комнаты. В старину для обозначения комнаты существовали термины **senaki** и **sena**; на сегодняшний день эти древние названия сохранились лишь в речи старожилов Самегрело.

В мегрельском диалекте в значении "комната" употребляется термин **toli** в том случае, когда необходимо знать количество комнат в доме: **art tol 'udc** "однокомнатный дом".

В зависимости от назначения дом разделен на отделения соответствующими терминами на: **zala** "приемная (гостинная) комната", **onžire otaxi** "спальня", **sagesxu** "кухня" **cxvindi** // **sxvini** "чердак", **abarça** "балкон".

§ 3. Лексика, обозначающая части дома

В данную тематическую группу входит лексика, обозначающая составляющие части дома, и лексические единицы, связанные с деталями частей дома. Они группируются по семантическим гнездам.

ķida // **ķidala** // **ķidela** "стена"; **ķida** // **kidala** – основные варианты; во множественном числе параллельно употребляются **ķidepi** и **ķidalepi**.

ķidela встречается в самурзаканском говоре и является контаминированной формой с грузинским словом **ķedeli** "стена". Основа мегрельского слова употребляется в глаголье **go-ķid-u-a** со значением "перегородить"

В качестве термина, обозначающего "стену", употребляется и слово собственно мегрельского происхождения **nogepi**.

На основе связки в узел вперед вытянутых досок смежных боковых частей деревянного дома образуется внешний угол соединения стен; его называют **ķiliki** // **ķiiki**. В мегрельском диалекте синонимами данного слова являются **naşķvi**, **xurxiskviri**.

В мегрельском "перекладина" из бревен между этажами представлена следующими лексическими единицами: **отра**, **ауаџа**, **santa**, **sarsxili**.

В старину хорошо утопанный земляной пол избы называли словом **perċi**; этим же словом называется место, где стоит дом, и означает "основу, корень".

В интерьере жилого дома старинного типа главное место принадлежит очагу, в домах современного стиля – камину.

В мегрельском для обозначения очага употребляется термин **qċburi** и его синоним **škadačxiri**, а для "камина" – **buxari**.

Представляют интерес лексические единицы, связанные с очагом и камином: **oginžale** "устройство над очагом", **oberteši** "цепь для вешания котла над очагом", **паџа** "цепь над очагом", **қаџа** "вешалка"...

§ 4. Лексика, связанная с усадьбой

Согласно историческим источникам, в Самегрело большую часть дня проводили во дворе, под открытым небом. об этом свидетельствуют идеально убранные дворы, характерные для данного региона (Арканджело Ламберти).

Дом и другие вспомогательные строения стоят в огороженном земельном участке, называемом **oze**.

Ограда вокруг двора (плетенью или кольями) в мегрельском обозначается термином **yoberi** "забор". Его синонимами являются **yanda**, **leboxa**, **xarxi**.

Для обозначения каменного глухого забора употребляются различные лексические единицы: **gore** // **'ore**, **xibili** // **xibiri**, **xurgi** // **xorgi**.

В старину молодые деревья перерезывали на высоте одного или полторы метра или наклоняли в сторону. Наклоненное дерево обвивалось колючим терновником и чилигой. Таким образом получали "живой забор", который в мегрельском назывался **rtqili** // **nortqi**.

§ 5. Лексика, обозначающая строительные материалы

В мегрельском диалекте разнообразны термины, употребляемые для обозначения необходимого строительного материала.

Деревянные строительные материалы: **picari** "доска", **landa** // **landiri** // **landuri** "толстые бревна", **pitapicari** "простая выстроганная рукой доска", **lori** "рубленая доска, широкая и толстая", **naxapuli** "щепка", **napošta** "боковой отрезок, кусок дерева"...

Материал для крыши: **gvimara** "папоротник", **isiri** "осока", **xaia** "растение полевичное" **ḡrameḡi** // **ḡramiti** "черепица", **šiperi** "шифер", **žčšti** "жесть".

Строительный материал разного рода: **angura** "кирпич", **kua** "камень", **psila** // **sila** // **sia** "песок", **xvinḡvi** // **xvinḡi** "крупный песок".

В разных районах Самегрело для обозначения слова "гвоздь" употребляется несколько фонетических вариантов одного и того же корня: **lismari** // **lusmari** // **ləsmari** // **isimari** // **ismari**.

§ 6. Лексика, обозначающая строительные инструменты

Развитое строительное дело подразумевает наличие различных строительных инструментов и соответствующих лексических единиц. Это касается и мегрельского диалекта.

arguni "топор"; для обозначения маленького топора встречается слово **argunia** — уменьшительная форма от **arguni**, досл. "топорик"; в этом же значении употребляется и термин **kvaya**. Типы топоров: **rusul arguni**, **kortul arguni**, **ḡvalia**...

Для обозначения термина "пила" в мегрельском употребляется слово **xorxi**. Имеется несколько типов пилы: **birdabiri** "двусторонняя пила", при помощи которой пилят два человека, стоящих друг против друга; такую пилу еще называют: **ganiš xorxi**, **gobunapili xorxi** "перекладная пила", **didi xorxi** "большая

пила", *cšcgimciani xorxi* досл. "верхне – нижняя пила" (один пыльщик находился на верху, другой – внизу и таким образом пилили большие полена), *škviliši // škvindiši xorxi* "пила, имеющая форму дуги". *čiče xorxi* "узкая пила", *xeši xorxi* "ручная пила".

Как в грузинском в целом, так и в мегрельском, встречаются различные виды рубанков: *žirxeši šalašini* "двухручный рубанок", *žirpa šalašini* "двухскамный рубанок", *kubanğa* "рубанок для выравнивания дерева", *čipe šalašin* "тонкий рубанок", *calxeš šalašin* "одноручный рубанок", *xuštara* "длинный рубанок для выравнивания тесанного дерева".

§ 7. Термины, обозначающие ремесло

Возведение здания связано с ремеслом строителя. В мегрельском диалекте термины, обозначающие ремесло строителя, представлены довольно обширно.

žašmoxele (мастер по дереву) "плотник". Данный термин в мегрельском можно считать синонимом слова *xuro*, хотя иногда *žašmoxele* имеет более широкое значение и обозначает мастера вообще, который не только строит дом, но и изготавливает из дерева части для дома.

ušta "мастер". Это же слово в различных фонетических вариантах встречается и в западных диалектах грузинского языка.

В мегрельском диалекте для обозначения термина "мастер" представлены и *oštafi // orsanfi // orsafi*.

В грузинском языке *oštafi* в значении "мастера" встречается с XVII века; возможно его одновременное появление и в мегрельском.

makargali oštafi "мастер по вырезке узоров". *martuali* "кровельщик". Встречаются и другие фонетические варианты этого слова: *martuari* и *martuvali*.

§ 8. Термины, обозначающие единицы измерения

В строительстве применяют разные единицы измерения, их обозначают термины:

meṭra "метр", **xčšpori** // **xčšporiš** **xela** "четверть аршина" **alabi** // **aiabi** "аршин" **tḡu** // **tḡou** // **tḡo** "пядь", **saḡcni** "сажень" (древнерусская единица измерения длины), "три аршина", **ḡuba** "кубический метр", **burḡuliš ṭari** "четыре пяди и длина одной руки" (досл. "рукоятка топора с крюком").

§ 9. Глаголы, связанные со строительством в мегрельском

Строительное дело само по себе подразумевает множество видов работ, отсюда наличие многочисленных соответствующих глаголов.

В мегрельском диалекте занского языка большая часть "строительных" глаголов содержит первичные глагольные корни. Это: **gišagara** "перегородить", **čḡogara** "построить", **čḡadua** "ковать", **rxuala** "сверлить", **rtuala** "перекрывать, крыть", **lasirua** "точить"... Имеются также отглагольные имена: **ḡaḡuṭua** (ср. **ḡaḡuṭi**), **ḡidua** (ср. **ḡida**), **lampa** (ср. **lampa**), **čabua** (ср. **čabu**), **šalašinu** (ср. **šalašini**), **xorxua** (ср. **xorxi**)...

В данную лексическую группу входят такие глаголы, которые по своему значению относятся не только к строительству, но и другим родам деятельности: **'onu**a "1. прививать; 2. вырезание в доске недостающего места и вставление целого"; **dorčapa** 1. "постелить, постель, 2. настлать пол"; **gardua** "1) перерезать беспорядочно, 2) укрепление осочной крыши длинными досками".

Глава II. Мегрельская строительная лексика с точки зрения словообразования

§ 1. Термины, образованные путем аффиксации в мегрельской строительной лексике

В строительной лексике применяются те же способы словообразования, что и в языке вообще: аффиксация и композиция.

В мегрельской строительной лексике слова, образованные путем деривации, представлены в виде традиционных структурных подтипов: а) префиксальный способ образования, б) суффиксальный способ образования, в) префиксально-суффиксальный способ образования.

Известно, что префиксальное образование сравнительно непродуктивно. Этим объясняется малое количество терминов, полученных таким путем.

В мегрельской строительной лексике встречаются следующие типы терминов префиксального образования: **na-** (**na-skv-i** // **na-skv-i** "то же, что и *kiliki*, **na-xapul-i** "щепка"...), **no-** (**no-xerck-i** "обрубок дерева", **no-çķer-i** "обрубок"...)

Слова, образованные суффиксальным способом, представлены в качестве определяющих элементов. В ряд данной лексической группы входят и уменьшительные слова с суффиксами **-ia** и **-a**.

а) **-ia** (**kub-ia** "посуда для замешивания", **urcm-ia** "тележка для мусора и груза", **ķvckv-ia** "деревянное долото", **burçul-ia** "топор с крюком маленького размера").

б) **-a** (**xapul-a** "ценка", **xuxul-a** "маленький дом", **xuřtar-a** "длинный рубанок", **ķvckv-a** "маленький молоток").

в) **-il** (**goçķad-il-i** 'ude "дом, обитый деревянными досками", **karg-il-i** *simetēri* "узорчатые столбы, колонны", **rtv-il-i** 'ude "перекрытый дом").

г) **-am** (**buxar-am-i** 'ude "дом с камином", **abarç-am-i** 'ude "дом с балконом", **γoz-am-i** *ķari* "дверь с жолобом", **xel-am-i** "с рукояткой").

д) **-ian** (art sartul-**ian-i** 'ude "одноэтажный дом", sum otax-**ian-i** sabzadi "трехкомнатная кухня").

Возможно, в некоторых самостоятельно употребляющихся строительных терминах выделяется суффикс (напр. зѣқv-**en-i** "деревянный или каменный столб", ср. параллельно употребляемое зѣқv-**i**, xorg-**iš-i** "деревянный или каменный забор", ср. // xorgi).

Среди терминов строительной лексики, образованных путем деривации, префиксально-суффиксальный способ образования встречается гораздо чаще, чем префиксальный или суффиксальный. Выделяются следующие типы:

а) **па—а** (па-згаšur-**а** "боковой кусок дерева", па-dgumob-**а** "строение", па-роšt-**а** "отпиленная часть дерева").

б) **о—е** (о-қir-**е** "место для хранения извести" о-хсš-**е** "посудная полка", о-lasər-**е** "точильня", о-gin-**е** "телятник", о-ққогi-**е** "глазок").

в) **о—al** (о-rtv-**al-i** "крыша", о-bižg-**al-i** "палка для опоры, о-gaš-**al-i** "угол дома").

г) **sa—o** (sa-sint-**o** "бревно", sa-xabaқ-**o** "кладовка, чулан", sa-gin-**o** "телятник", sa-argun-**o** "предназначенная для топора").

д) **о—сš** (о-қir-**сš-i** "место для извести", о-tul-**сš-i** "поросятник", о-gin-**сš-i** "телятник", о-bert-**сš-i** "место для вешания цепи").

е) **ma—al** (ma-rtu-**al-i** "мастер по крышам" ma-rgol-**ar-i** "мастер по настилке пола"; ma-čikaṭur-**al-i** "штукатурщик").

ж) **о—u** (о-ṭax-**u** "долото", о-ққad-**u** "ковальня").

з) **no—ia** (no-'ud-**ia** "маленький безобразный дом", no-argun-**ia** "топор с тупым лезвием", no-ққer-**ia** "рубленое полено").

§ 2. Композиты в мегрельской строительной лексике

Композиция, как один из важных способов словообразования, часто встречается в строительной лексике мегрельского диалекта. Основные модели строительных терминов можно рассматривать с структурной и семантической точек зрения (состав, комбинация частей речи...).

В мегрельской строительной лексике чаще встречаются композиты с разными основами, образованные путем соединения разнотипных основ.

а) довольно часты модели типа существительное + существительное (субстантивная модель): **dud+’ude** "главный дом", **’ude+ḳari** "балкон", **ḳida+’ude** "дом только со стенами", **’ude+ḟi-xuri** "бревенчатый дом", **xeḟkudi** "рабочий инструмент".

б) встречаются адъективно-субстантивные и субстантивно-адъективные модели, то есть имеется как препозиция, так и постпозиция.

Препозиция: **ḟkadaḟxiri** "середина огня", **ḳuraṭanḳari** "маленькая дверь", **ḟinḟ’ude** "основной дом"...

Постпозиция: **ḳarminoli** "входная", **ḟargvali** "бревенчатый дом"...

в) имя числительное + имя существительное (нумерально-субстантивная модель): **ḟirpaḳari** "двойная дверь", **ḟirxeḟ ḟalaḟini** "двуручный рабочий рубанок", **sumtol ’ude** "трехкомнатный дом"...

г) имя существительное + причастие (субстантивно-партиципная модель): **xeḟaḟḳadu** "ловкоручный, искусный", **ṭuraḟureli** "большое долото", **xuriskvili** "устройство для связывания в узел углов деревянного дома".

§ 3. Словосочетания

В мегрельской строительной лексике наряду с однословными строительными терминами встречаются аналитические термины, образованные путем синтаксической связи.

В анализируемом материале представлены следующие модели словосочетаний:

а) имя прилагательное + имя существительное: **didī xorxi** "большая пила" **ḳunḟula paḟxa** "изба с острым концом", **labarṭḟia picari** "гладкая доска", **ḟita angura** "красный кирпич".

б) Определительные прилагательные: **samuxuro** **ḡramiṭi** "угловая черепица", **urtu** **'ude** "дом без крыши (неперекрытый дом)", **sabzadi** **'ude** "кухонный дом";

в) причастие + имя существительное: **gobunapili** **xorxi** "перекладная пила", **toliri** **picari** точенная доска", **makargali** **oṣaṭi** "мастер по выведению узоров";

г) имя существительное + имя существительное. В данной модели словосочетания в качестве первого компонента выступает управляемое определение, характеризующее определяемого по разным признакам: **ḡariṣ** **kuri** "дверной каблук", **ṣaṣ** **'ude** "деревянный дом", **boḡviṣ** **oḡyamali** "устройство для вырезывания жолоба с деревянной посуды", **xeṣ** **ḡveri** "ручной молоток"...

§ 4. Метафорические строительные термины

В мегрельской строительной лексике в довольно большом количестве представлены слова, полученные путем переосмысления (метафоризации).

Основное значение мегрельского слова **xe**, ровно как и грузинского соответствия (**xcli**) "рука" – "верхняя конечность человека", но в результате переосмысления это слово употребляется в значении "рукоятка, ручка": **ḡariṣ** **xe** "дверная ручка".

Мегрельское слово **'va** "лоб" этимологически связывают с грузинским **qua** "обух" – "нережущая, противоположная сторона режущего инструмента". То, что в грузинском языке является прямым значением слова, в мегрельском – переносное значение: **arguniṣ** **'va** "обух топора".

Грузинское слово **mḡerdi** (грудь) и мегрельское **ḡidiri** имеют общее происхождение и обозначают "переднюю часть тела от ключицы до живота". В то же время мегрельское **ḡidiri** принадлежит и строительной лексике и обозначает "фасад строения, дома": **'udeṣ** **ḡidiri** "фасад дома". Аналогичными являются термины **ḡibiri** ("зуб") **toli** ("глаз") **kuri** ("пятка") **piṣi** ("рот"), **ḡuṣxi** "нога".

Глава III. Вопросы происхождения строительной лексики мегрельского диалекта

Мегрельская строительная лексика, как и лексика в целом, делится на две основные группы: собственные и заимствованные слова. Собственная лексика, в свою очередь, делится на общекартвельскую и собственно мегрельскую.

§ 1. Общекартвельская лексика

С учетом анализа, представленного в научной литературе, рассматриваются лексические единицы, имеющие общекартвельское происхождение.

охогі в мегрельском имеет значения: "дом" и "место для жилья", и находит соответствие в лазском в виде **охогі** и **охоі** (в последней форме **г** выпадает возможно через ступень – ср. в мартвильском говоре мегрельского диалекта: **texiji < texiri**).

В слове **охогі** Арн. Чикобава выделяет префикс **о-** и суффикс **-ог** (последнее считает суффиксом – детерминантом), корневой элемент **х** и связывает его с основой **-х-**, представленной в слове **saxli** "дом" (Чикобава 1938, 150).

Корень **хог** выступает в глагольном имени **охоганс** "живет" и в производных от него словах: **тахого** "житель", **похогі** "развалины дома" **хогуа** "место для жилья", **дохоре** "жилище" **дохорс** "дом с двором".

Общекартвельским по происхождению надо считать, также следующие строительные термины: **kidala** "стена" **burçuli** "топор с крюком", **оққоріе** "окно в старинном доме", **bayə** "амбар", **okotome** "курятник", **оқvatire** "место для капания", **kua** "камень", **çabu** "клей"...

§ 2. Собственно мегрельские лексические единицы

В данном параграфе описаны мегрельские строительные термины собственно мегрельского (мегрельского-лазского происхождения), т. к. фонетически соответствующие слова не встречаются в других картвельских языках.

Мегр. *žargvali* "дом", построенный из круглых целых деревьев". Это композиция: *ža* "дерево" + *rgvali* "круглое". Это слово вошло из мегрельского в грузинский литературный язык.

Разновидностью избы является *ḡunḡula*. В этом слове выделяется основа *ḡunḡ-*, которую можно связать с формами *kuḡ-ur-i* // *kuḡ-ul-i* ("хохол") и *kuḡ-ul-a* (то, что имеет острый конец"). Эти слова – формы также встречаются только в мегрельском.

В научной литературе слово *osku* признано общекартвельским по происхождению и связано с грузинским словом *ešvi* "кабан". По нашему мнению, *osku* собственно мегрельское слово, и его можно связать со словами *skua* "ребенок, дитя" и *sku-ala* "рождение".

В мегрельском слове *xurxiskvili* означает "устройство для связывания в узел стенных углов деревянного дома" и является композитом (*xurxi* "горло" + *skvili* "связанное в узел")

§ 3. Заимствованные слова в мегрельской строительной лексике

В мегрельской строительной лексике определенное место занимает заимствованная лексика, утвердившаяся после фонетической адаптации.

а) строительные лексические единицы, вошедшие из грузинского литературного языка

В отраслевой лексике мегрельского диалекта выделяются слова, вошедшие из грузинского литературного языка без изменений, хотя часть из них претерпела некоторые изменения.

Мегр. *boseli* "коровий хлев" (груз. *boseli*) в мегрельском это слово имеет идентичную с грузинским форму, хотя в мартвильском говоре мегрельского диалекта встречается *boscj* (переход *l* → *j* характерен для данной речи).

Мг. *ḡare* "шатер, палата" (груз. *ḡaravi*). В процессе заимствования это слово подверглось изменению: *ḡaravi* → *karc* (*avi* → *ai* → *ci* → *c*).

агра груз. აგრად.

Для мегрельского диалекта неестественен звуковой комплекс согласный + сонор, Поэтому произошла перестановка (метатезис) согласного.

Из грузинского языка заимствованы также слова: *ḡarḡanti* (груз. *ḡalkanti*) (терка), *ḡalaḡini* (груз. *ḡalaḡini*) "рубанок".

б) строительные лексические единицы, вошедшие из абхазского языка

В мегрельской строительной лексике встречаются лексемы, вошедшие из абхазского языка. В то же время в абхазском языке встречается очень много строительных лексических единиц, заимствованных из мегрельского (собственно мегрельские слова и усвоенные посредством мегрельского грузинские слова).

Мегр. *abora* // *aboura* "коровый хлев".

В научной литературе многие исследователи указывают на заимствование этого термина из абхазского языка. Это слово распространено во многих горских кавказских языках в разных фонетических формах и с разной семантикой.

В мегрельском для обозначения слова "забор" наряду с **yobcɾi** имеется **yanda**, которое заимствовано из абхазского языка. В процессе заимствования в мегрельском в начале слова сохраняется согласный звук **y**, который надо считать рефлексом утерянного в абхазском согласного заднего ряда.

К строительным терминам, заимствованным из абхазского языка, надо отнести также **abarça** "балкон", **qvaɣa** // **qvaɣa** "маленький топор", **aptara** "бак для скота", **aqara** // **axqara** // **aqara** "хлев для скота".

в) Арабско-турецко-персидские слова в мегрельской строительной лексике

В лексическом составе картвельских языков встречаются многочисленные арабско-турецко-персидские элементы, что является результатом многовековых политических, экономических и культурных взаимосвязей грузинского народа с другими народами.

В данном параграфе рассматриваются лексические единицы, которые в научной литературе считаются заимствованными из арабского, турецкого и персидского языков и употребляющиеся в мегрельской строительной лексике. **lismarə** // **ismarə** "гвоздь", **buxari** "камин", **oda-saraia** "дворец", **durgali** // **durgaj** "столяр", **masari** "частокот" **nodi** "помощники" по работе", **orsaɟi** // **ostaɟi** "мастер", **sveɟi** // **simɟi** "столб" **kaɱɕa** "тяпка у штукатурщиков" и др.

г) Строительные лексические единицы, заимствованные из русского языка

Слова, заимствованные из русского языка, можно разделить на две группы: к первой группе относятся слова русского языка, вошедшие в мегрельский без особых изменений, поэтому установление их первоначальной формы и происхождение не

составляет трудности: **planğa** "планка", **şamesğa** "стамеска, долото", **qazarma** "казарма", **aqošğa** "окошко", **balqon** "балкон"...

Вторую группу составляют слова русского языка, подвергшиеся довольно значительным изменениям в мегрельской речи: **şalao** "столовая", **aşaža** "этаж", **proli** "пол", **lapatka** "лопатка", **çiqaşurua** "штукатурка"...

Лексические единицы, заимствованные из русского языка, можно отнести к варваризмам, так как в грузинском литературном языке, а иногда и в мегрельском диалекте, имеются соответствующие собственные слова.

ღარიბეჭდა:

**გამომცემლობა „მერიდიანი“,
თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ., №47.**

☎ 239-15-22

E-mail: meridiani777@gmail.com